

РХІВН УКРАЇНИ

1975

1

Архів України

ОРГАН ГОЛОВНОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

№ 1 (129) 1975

Січень—лютий

Рік видання XXIX
Видається з 1947 р.
Виходить раз на два місяці

ЗМІСТ

Нарада вчених-істориків Української РСР	3
О. Г. Мітюков — Радянське архівне будівництво на Україні в 1932—1937 рр.	12
А. М. Аксьонов — Стандартизація документів у діловодстві та її значення для поліпшення архівної справи	24

ДО 30-РІЧЧЯ ПЕРЕМОГИ У ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ

М. М. Базанова, Л. П. Квітченко — Партизанський рух на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (За матеріалами Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР)	28
І. К. Іващенко (Чернігів) — Документи Архіву Міністерства оборони СРСР про бойові дії з'єднань радянських військ на Чернігівщині	39
Ю. І. Єлесін — Важливий документ про бойові подвиги комсомольців у роки Великої Вітчизняної війни	46

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ

М. О. Сидоренко (Харків) — Документи про розвиток нафтогазодобувної промисловості України (1959—1965 рр.)	50
М. О. Плеханова (Харків) — Фонд Харківського міськплану як історичне джерело	54

ДІЛОВОДСТВО

І. Л. Ізвози́ков — 3 досвіду удосконалення діловодства у фінансових органах республіки	59
--	----

ОБМІН ДОСВІДОМ

Р. О. Литвинчук (Одеса) — Виконуємо завдання п'ятирічки	63
Л. Р. Грабко (Львів) — Удосконалення описів у Львівському облдержархіві	65
Н. Б. Ананенко, Е. П. Зелінська — Каталогізація документів у Київському міськдержархіві	68
І. Ю. Легенький — Актуальні питання відбору на державне зберігання документів обласних інститутів удосконалення кваліфікації вчителів та загальноосвітніх шкіл	73

КОНСУЛЬТАЦІЇ

Г. В. Портнов — Облік та індексація науково-технічних документів у відомчих архівах	78
---	----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Д. І. Мишко — Полтаві 800 років. 1174—1974. Збірник документів і матеріалів	82
Д. І. Іваненко — Грамоти XIV ст.	85

ПО СТОРІНКАХ ЗАРУБІЖНИХ АРХІВОЗНАВЧИХ ВИДАНЬ

О. А. Купчинський — Новий польський словник архівної термінології	87
---	----

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

З. О. Сендик — Всесоюзна наукова конференція архівістів	90
А. В. Кентій — У Колегії Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР	92
Н. С. Безпрозванна — У Центральній експертно-перевірній комісії Головархіву УРСР	93
В. І. Симоненко (Ніжин) — До 30-річчя визволення України від фашистських загартбників	93
І. Л. Філіпова (Івано-Франківськ) — Наради-семінари завідуючих районними і міськими державними архівами в м. Надвірній на Івано-Франківщині	94

Редакційна колегія:

О. Г. Мітюков (головний редактор), Н. Ф. Вradій, Л. З. Гісцова, П. С. Гончарук (заст. головного редактора), В. О. Замлинський, В. С. Коновалова, В. В. Кузьменко, М. О. Місерман, Б. Д. Нененко, М. Г. Савченко, З. О. Сендик, Г. Я. Сергієнко, В. І. Стрельський, Т. В. Студенніков.

Відповідальний секретар Г. М. Ключін

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24.

Телефони: 76-81-33, 71-97-64, 71-97-63.

© Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР, 1975 р.

БФ 10024. Підписано до друку 11.II 1975 р. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друк. фіз. арк. 6. Умовн. друк. арк. 9,6. Обл.-вид. арк. 9,8. Тираж 19500. Зам. К-222. Ціна 30 коп.

Друкарня видавництва «Київська правда», Київ, вул. Леніна, 19.

НАРАДА ВЧЕНИХ-ІСТОРИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Комуністична партія Радянського Союзу завжди надавала великого значення розвитку історичної науки, вбачаючи в ній важливе знаряддя наукового пізнання суспільних закономірностей, узагальнення досвіду революційно-перетворювальної діяльності мас, засіб ідейного виховання трудящих.

Важливим імпульсом у справі дальшого розвитку радянської історичної науки була постанова ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» від 14 серпня 1967 р.¹ Цінні настанови щодо дальшого поліпшення досліджень у галузі історичної науки містяться в рішеннях XXIV з'їзду КПРС, виступах Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва.

Після прийняття постанови ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. минуло сім з половиною років. Як втілюються ідеї цієї постанови в життя, які труднощі виникають у роботі та як вони долаються,—про все це йшлося на нараді вчених-істориків Української РСР, яка відбулася в ЦК Компартії України 27—28 листопада 1974 р. На нараду були запрошені провідні вчені Інституту історії партії при ЦК Компартії України, Інституту історії АН УРСР, декани і завідувачі кафедрами історичних факультетів університетів і педагогічних інститутів, керівники інститутів Секції суспільних наук АН УРСР, Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР, видавництва і журналів. В її роботі взяли участь відповідальні працівники ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР, секретарі київських обкому і міськкому партії, ЦК ЛКСМ України, завідувачі відділами науки і учбових закладів ряду обкомів партії, співробітники Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР та Міністерства освіти УРСР, відомі в республіці спеціалісти в галузі історії КПРС, історії СРСР, історії УРСР, загальної історії, археології та інших суспільних наук.

На нараді були заслухані доповіді директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС члена-кореспондента АН УРСР В. І. Юрчука «Деякі питання розвитку історико-партійної науки в республіці у світлі рішень XXIV з'їзду партії і постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» і директора Інституту історії АН УРСР члена-кореспондента АН УРСР А. Г. Шевелєва «Розвиток досліджень з вітчизняної і зарубіжної історії в Українській РСР на сучасному етапі».

В обговоренні доповідей взяли участь директор Інституту архео-

¹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 9. М., 1972, стор. 342.

логії АН УРСР кандидат історичних наук І. І. Артеменко, завідуючий кафедрою історії КПРС Київського державного університету доктор історичних наук О. А. Бородін, професор Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті доктор історичних наук М. Я. Варшавчик, проректор Івано-Франківського педагогічного інституту доктор історичних наук І. К. Васюта, завідуючий відділом історіографії та джерелознавства Інституту історії АН УРСР доктор історичних наук П. М. Калениченко, завідуючий відділом історії Великої Вітчизняної війни Інституту історії АН УРСР доктор історичних наук В. І. Клоков, заступник міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР доктор історичних наук Б. П. Ковалевський, завідуючий кафедрою історії України Київського державного університету доктор історичних наук І. І. Компанієць, декан історичного факультету Київського державного університету доктор історичних наук Ю. Ю. Кондуфор, завідувач відділом історії і міжнародних відносин соціалістичних країн Інституту історії АН УРСР член-кореспондент АН УРСР І. М. Мельникова, начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР кандидат історичних наук О. Г. Мітюков, завідуючий кафедрою історії КПРС Харківського державного університету доктор історичних наук Г. М. Окладний, завідуючий кафедрою партійного будівництва Вищої партійної школи при ЦК Компартії України доктор історичних наук В. М. Орлов, завідуючий відділом зарубіжної історіографії Інституту історії АН УРСР доктор історичних наук Р. Г. Симоненко, завідуючий кафедрою історії СРСР Вінницького педінституту доктор історичних наук І. Г. Шульга, директор Інституту суспільних наук АН УРСР кандидат історичних наук В. П. Чугайов, завідуючий кафедрою історії КПРС Одеського державного університету доктор історичних наук Н. Якупов та інші.

На нараді виступив завідуючий Відділом науки і учбових закладів ЦК Компартії України Ф. М. Рудич.

У доповідях та виступах учасників наради було відзначено, що, виконуючи настанови XXIV з'їзду КПРС, ЦК КПРС та ЦК Компартії України, історики республіки спрямували свої зусилля на глибоку розробку та наукове розв'язання поставлених життєвими проблемами, на всебічне дослідження питань, що стосуються практики партійної і державної роботи, вирішення конкретних завдань комуністичного будівництва.

Директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України член-кореспондент АН УРСР В. І. Юрчук у своїй доповіді підкреслив, що саме цим завданням служать підготовлене Інститутом 55-томне видання Повного зібрання творів В. І. Леніна українською мовою, останні томи якого побачать світ напередодні XXV з'їзду КПРС, документальні збірники «В. І. Ленін і Україна», «В. І. Ленін і український народ», а також такі колективні праці, як «Аграрна політика КПРС на сучасному етапі», нариси з історії багатьох обласних партійних організацій та інші значні праці. Всього протягом 1968—1974 рр. історики партії підготували і випустили в світ 350 книг і брошур.

Одним із позитивних моментів розвитку історико-партійної науки, підкреслив доповідач, є посилення уваги дослідників до вивчення діяльності КПРС та її місцевих організацій на сучасному етапі. З усіх історико-партійних праць, що вийшли в світ після постанови ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р., майже половина присвячена дослідженню проблем розвинутого соціалізму, комуністичного будівництва.

В. І. Юрчук відзначив, що на Україні, як і в інших республіках, посилилась увага істориків партії до узагальнення історичного досвіду КПРС щодо зміцнення дружби та співробітництва народів СРСР, багатогранної діяльності партії у справі інтернаціонального виховання трудящих. На цю тематику опубліковано колективну монографію «Вінок дружби» в трьох книгах та багато інших фундаментальних видань.

Дещо активізувалася розробка проблем партійного будівництва. За сім років, що минули після прийняття постанови ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р., у республіці на цю тематику підготовлено 43 монографічні праці. Серед них — книги В. П. Горшкова, Ю. В. Бабко, В. М. Орлова, Ю. В. Шиловцева та інших дослідників.

Згадані вище праці подають нашій партії активну допомогу у виробленні і здійсненні її внутрішньої та зовнішньої політики, у формуванні комуністичного світогляду радянського народу, в посиленні боротьби проти наших ідейних та політичних ворогів.

Зроблені певні кроки і в дослідженні методології історико-партійної науки. Заслугує на увагу видана нещодавно праця М. Я. Варшавчика «Джерелознавство історії КПРС». Опублікована монографія «Ленінська теоретична спадщина в українській радянській історіографії».

Проте, зазначив В. І. Юрчук, у роботі істориків партії останніх років мав місце ряд упущень та значних недоліків. Передусім деякі автори не завжди вміють правильно застосовувати марксистсько-ленінську методологію до висвітлення окремих історичних питань або ж достатньо їх теоретично обґрунтувати. Часто перебільшується, наприклад, ступінь опозиційності української буржуазії по відношенню до царизму, не завжди послідовно оцінюється класова природа українських дрібнобуржуазних партій. У багатьох працях автори не уникнули описовості та фактологічного перевантаження текстів.

Центральний Комітет нашої партії, проявляючи невтомну турботу про розвиток історико-партійної науки, як і інших суспільних наук, зажадав від учених створення праць, які б узагальнювали і передавали широким масам трудящих все багатство багаторічного досвіду КПРС, озброювали їх знанням закономірностей суспільного розвитку, побудови комунізму.

На нараді істориків увага вчених була привернута до стану розробки найважливіших проблем вітчизняної та зарубіжної історії.

Директор Інституту історії АН УРСР член-кореспондент АН УРСР А. Г. Шевелєв відзначив, що в центрі уваги фахівців, які вивчають проблеми вітчизняної історії, були, є і залишаться найактуальніші питання історії УРСР радянського періоду. А. Г. Шевелєв доповів учасникам наради про ту велику роботу, яку здійснили історики нашої республіки з часу прийняття згаданої вище постанови ЦК КПРС.

Успіхові цієї роботи сприяли 50-річний ювілей Великої Жовтневої соціалістичної революції, всенародне відзначення 100-річчя від дня народження В. І. Леніна та 50-річчя створення Союзу РСР. У процесі підготовки та відзначення цих свят українські вчені створили такі фундаментальні дослідження, як «Історія робітничого класу Української РСР», «Історія селянства Української РСР», «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні» (у двох томах), «Історія Академії наук Української РСР» (у двох томах), «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу» (в трьох томах), «Історія Української РСР» (у двох томах) та багато інших. Нещодавно завершено випуск у світ 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР». Всього за останні сім з половиною років з питань вітчизняної та загальної історії опубліковано 682 великі праці, 488 з яких — монографічного характеру. Переважна більшість з них розкриває зростання ролі Комуністичної партії в радянському суспільстві, її керівну та спрямовуючу діяльність у всіх сферах життя. Широко розробляються проблеми соціально-економічної та політичної історії, розвитку культури народів СРСР, актуальні питання історії зарубіжних країн.

Дедалі тіснішими і плідотворнішими стають творчі зв'язки й співробітництво вчених-істориків України з їх колегами у братніх республіках і соціалістичних країнах. На цій основі зростає кількість колективних і комплексних розробок з історії дружби та співробітництва українсько-

го народу з російським, білоруським, молдавським і іншими народами Союзу РСР.

А. Г. Шевелєв відзначив, що історики Української РСР досягли певних успіхів і в дослідженні феодальної формації. Увага учасників наради була зосереджена на тих працях, які висвітлюють історію походження класового суспільства на Україні, генезис феодалізму і капіталізму на її землях. Теоретичне осмислення історії Давньоруської держави та наступних етапів минулого має не тільки актуальне наукове, а й політичне значення, оскільки саме цю ділянку часто фальсифікують реакційні зарубіжні історики та їх підспівувачі — українські буржуазні націоналісти.

Історики повинні глибше вивчати періодизацію феодального розвитку на Україні, більше зосереджувати увагу на тих змінах, що відбулися на Україні в галузі продуктивних сил та виробничих відносин, без чого неможливо пояснити появу капіталістичних відносин у надрах феодального ладу. Цього вимагає і ленінська постановка питання про створення всеросійського ринку.

У доповіді А. Г. Шевелєва значна увага була приділена висвітленню стану дослідження проблем історії розвитку капіталізму на Україні. Відзначалось, що українські радянські історики чимало зробили в справі дослідження історії зародження робітничого класу на Україні та його революційної боротьби, революційних ситуацій на Україні, особливо в роки трьох російських революцій.

Проте в трактуванні окремих історичних питань, особливо проблем дожовтневої історії України деякі дослідники припускалися прикрих хиб і помилок, які полягали в невиправданій ідеалізації окремих сторінок історії далекого минулого українського народу, зокрема питань виникнення козацтва, його суспільного устрою та інших історичних явищ. У ряді праць порушувалася ленінська настанова про те, що історичні процеси, події і явища необхідно висвітлювати з глибоко класових, партійних позицій. Зважаючи на це, колектив учених Інституту історії АН УРСР повів рішучу боротьбу проти окремих проявів місництва, концепції «єдиного потоку», спроб відійти від марксистсько-ленінських класових критеріїв у висвітленні історичного минулого українського народу, затушувати реакційні тенденції дореволюційних представників національної культури.

Увага учасників наради була привернута до досягнень української радянської археології. Директор Інституту археології АН УРСР І. І. Артеменко повідомив, що археологи нашої республіки одержали право спостереження при будівництві тих чи інших об'єктів з метою збереження цінних пам'яток старовини. Нині на Україні ведуть розкопки понад 100 експедицій та загонів. Розкопки на Черкащині, в м. Києві та на півдні нашої республіки і знахідки під час їх проведення розширили горизонти науки, дали можливість ввести в науковий обіг нові невідомі досі культури, які поглибили нашу уяву про життя первісних людей на території нашої Батьківщини.

На нараді було приділено увагу питанню необхідності дальшого вдосконалення форм і методів наступальної, предметної й переконливої критики зарубіжних буржуазних фальсифікаторів історичного процесу на Україні. У своєму виступі завідуючий відділом зарубіжної історіографії Інституту історії АН УРСР Р. Г. Симоненко відзначив, що містечку критики буржуазної ідеології наші історики повинні вчитися у В. І. Леніна. Критика буржуазних фальсифікаторів повинна вестись по магістральних проблемах історичної науки. У центрі її повинна бути відсіч закордонним відщепенцям — українським буржуазним націоналістам, які постійно роблять спроби «синтезувати» новітні ідеї антикомунізму з давніми концепціями українського буржуазного націоналізму. У зв'язку з цим назріла потреба піддати послідовній і аргументо-

ваній науковій критиці історичні концепції М. Грушевського. Відсутність праць на цю тематику негативно позначається на визначенні і проведенні в життя найраціональніших методів критики сучасних буржуазних фальсифікаторів.

Розвиток історичної науки немислимий без достатнього використання вченими архівних джерел, широкого комплексу документальних матеріалів. Зважаючи на це, постановою ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. приділила велику увагу розвитку архівної справи. Можна сказати, що в цій постанові накреслена ціла програма поліпшення діяльності архівних установ. Виступаючи на нараді, начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР О. Г. Мітюков відзначив, що, виконуючи постанову ЦК КПРС, архівісти України спрямували свою головну увагу на формування джерельної бази історичної науки та введення її в науковий обіг. Він звернув увагу вчених на те, що за роки Радянської влади вперше за всю багатовікову історію України історичні джерела про її минуле і сучасне зібрані в державні сховища, упорядковані на основі єдиних принципів і широко використовуються в інтересах розвитку радянського суспільства.

Джерельна база лише державних архівів республіки нараховує нині 31 млн. справ, що становить близько 300 км полиць з історичними документами. Її систематичне поповнення та науково-технічне упорядкування ведеться на основі єдиних принципів і методики, розроблених радянськими архівістами у співробітництві з ученими інших науково-дослідних установ.

Нині в республіці діють 6 центральних, 25 обласних, 588 міських і районних державних архівів, понад 54 тис. відомчих архівів. У них працюють понад 4 тис. штатних архівних співробітників. Республіка має власний центр підготовки кадрів архівістів у Київському державному університеті.

Характеристика основних фондів з історії України міститься у виданих за останні роки 24 путівниках по фондах центральних і обласних державних архівів, довіднику «Державні архіви Української РСР», в описах, каталогах і покажчиках документів, пофондових і тематичних оглядах.

Протягом останніх років у республіці, як і в усій нашій країні, здійснено комплекс заходів, спрямованих на зміну практики експертизи історичної цінності документів і комплектування ними державних архівів. Передумовою цієї перебудови було незвичайне збільшення кількості документів, що створюються в міністерствах, відомствах, установах та організаціях, а також певна зміна історичної значимості багатьох з них.

Суть перебудови полягала в пов'язанні завдань експертизи з вирішенням проблеми комплектування і в перенесенні основної уваги архівних установ на визначення документів, які мають залишитися на державному зберіганні, а не затвердження відбірних списків на їх знищення, як це було раніше. Відбір документів на державне зберігання тепер провадиться безпосередньо після закінчення в установах діловодного року, а не через 15—20 років, як це траплялося в попередні роки.

О. Г. Мітюков розповів ученим про той значний обсяг роботи, який здійснюють працівники архівних установ. Тільки за три з половиною роки цієї п'ятиріччя архівами відібрано та прийнято на державне зберігання понад 3 млн. справ. Лише Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР за цей час прийняв документи від 80 провідних державних установ республіки в кількості 200 тис. справ.

У виступі О. Г. Мітюкова була висловлена щира вдячність історикам, які брали і беруть активну участь у роботі експертно-перевірних

комісії архівних установ, чим подають їм величезну допомогу в формуванні документальної бази історичної науки.

Особливістю формування джерельної бази в республіці в останні роки є збільшення в її складі питомої ваги спеціальних видів документів. Уже зараз у державних архівах УРСР зберігається понад 520 тис. фото-, 35 тис. фоно-, понад 25 тис. одиниць зберігання кінодокументів, значна кількість науково-технічної документації.

Робота з ними висуває перед архівістами чимало нових проблем. Наприклад, у проектних організаціях і науково-дослідних установах та інститутах республіки нагромадилось понад 30 млн. справ науково-технічної документації. Найцінніші з них у кількості близько 2 млн. справ необхідно відібрати і передати на зберігання у спеціальний нещодавно створений у Харкові Центральний державний архів науково-технічної документації УРСР. Без допомоги вчених, зокрема сектора історії природознавства і техніки Інституту історії АН УРСР, співробітникам архівів це завдання розв'язати важко.

Формування повноцінної документальної бази для досліджень з історії України передбачає також відновлення тієї її частини, яка була втрачена в роки війни. Збитки, заподіяні фашистськими окупантами архівному господарству республіки, величезні. Вони знищили 18 млн. справ, спалили 17 приміщень центральних і обласних державних архівів. Загинули документи багатьох відомчих архівів, в тому числі і архів Раднаркому УРСР за 1926—1935 рр. Значні прогалини в цьому фонді є за 1936—1941 р.

З метою поповнення цієї втрати ЦДАЖР УРСР виявляє нині дублетні примірники постанов, протоколів засідань Раднаркому УРСР та інших видів урядових документів у фондах вищих органів державної влади і управлінь СРСР, міністерств, відомств і облвиконкомів УРСР. Це дасть змогу дещо відновити архівний фонд Раднаркому УРСР, який є одним з основних джерел з історії соціалістичного будівництва на Україні в довоєнний період.

Поповненню Державного архівного фонду Української РСР служить також виявлення документів з історії України в архівосховищах інших республік Радянського Союзу та за кордоном. З цією метою Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР починаючи з 1971 р. організувало виявлення документів з історії України в Центральному державному історичному архіві СРСР в м. Ленінграді, де, як відомо, зосереджена величезна кількість матеріалів, створених у процесі діяльності центральних органів Російської імперії XIX — початку XX ст. Лише переліки документів, виявлених в основних фондах цього архіву, становлять уже п'ять об'ємних томів і містять понад 17 тис. анотацій на окремі справи і документи, що охоплюють події на Україні від середини XVIII ст. до Лютневої революції 1917 р. Мікрофільми на ці документи, що надходять до Центрального державного історичного архіву УРСР, створюють величезну колекцію (вже надійшло 30 тис. кадрів), яка буде значним поповненням наявних фондів архіву.

Провідне місце в тематиці виявлених документів посідає робітничий і селянський рух на Україні, розповсюдження марксистсько-ленінських ідей серед трудящих у визвольній боротьбі проти царизму та експлуататорських класів.

За післявоєнний період архівні установи, а також окремі історики виявили за рубежом і зібрали в наших сховищах близько 400 тис. кадрів мікрофотокопій документів з історії України від XV ст. до 1945 р., зокрема з Польської Народної Республіки одержано 82 тис. кадрів, з Чехословацької Соціалістичної Республіки — 300, Угорської Народної Республіки — 39 тис., Соціалістичної Республіки Румунії — 33 тис., Народної Республіки Болгарії — 300, Сполучених Штатів Америки — 196 880 кадрів. Мікрофотокопії документів, зокрема одержані з країн соціалістич-

ної співдружності, істотно поповнюють наші фонди, містять цінні відомості про економічне і соціальне становище трудящих республіки, зокрема західноукраїнських земель, Закарпаття та Північної Буковини. Цінними для історичних досліджень є також мікрофільми німецьких трофейних документів за 1939 — 1945 рр., придбані архівами в США.

Відновлення і поповнення Державного архівного фонду республіки здійснюється поряд з активною роботою архівних установ щодо поліпшення його використання в політичних, наукових та народногосподарських цілях. Про те, що потреби в архівних документах постійно зростають, свідчать, наприклад, такі дані. За три з половиною роки 9-ї п'ятирічки державні архіви республіки виконали понад 6 тис. тематичних запитів наукових установ, організацій і підприємств, видали близько 400 тис. довідок соціально-правового характеру. За цей же період у читальних залах архівів працювало понад 19 тис. дослідників, яким було видано 500 тис. справ документів. Десятки тисяч копій документів експонувались на виставках або були використані в радіо- і телепередачах та періодичній пресі.

Особливе значення в справі введення в науковий обіг архівних документів, як відомо, мають документальні публікації. За останні 15 років у республіці видано 170 збірників документів загальним обсягом 4 тис. друкованих аркушів. Більшість з них одержала високу оцінку і широко використовується як у наукових дослідженнях, так і в викладацькій та пропагандистській роботі. Вперше розроблений і здійснюється перспективний план видання документальних публікацій.

Успіхи документальних публікацій є прямим наслідком творчої співдружності архівних установ з ученими-істориками. Немає сумніву в тому, що ця співдружність розвиватиметься й далі, що робота в галузі публікації історичних документів і надалі буде важливою складовою частиною діяльності висококваліфікованих колективів істориків Інституту історії АН УРСР і Інституту суспільних наук АН УРСР, історичних факультетів і кафедр університетів та педагогічних інститутів.

О. Г. Мітюков повідомив учасників наради про те, що працівники архівних установ надавали, надають і надаватимуть допомогу авторському колективу у підготовці восьмитомного видання «Історії Української РСР». Архівісти усвідомлюють те, що історичне дослідження, а особливо таке, яким є «Історія Української РСР», повинно опиратися на всю сукупність джерел, в тому числі й архівних.

З цією метою Головархів УРСР на прохання Інституту історії АН УРСР склав на допомогу авторському колективу багатотомної історії України анотації на найважливіші архівні фонди, створив покажчик документальних публікацій, надав право авторському колективу користуватися без будь-яких обмежень оригіналами документів, знімати з них копії і т. ін. Організована допомога авторам у читанні палеографічних текстів, а також документів іноземними мовами. Для ілюстрації всіх томів видання вже відібрано і передано авторському колективу понад 1400 фотодокументів.

Однак стан використання документальної бази в багатотомній «Історії Української РСР» не можна визнати задовільним. Це, зокрема, підтвердилось при обговоренні макетів перших трьох томів видання влітку 1974 р. Основною причиною цього, заявив О. Г. Мітюков, є хибне, на нашу думку, переконання певної частини авторського колективу в тому, що в багатотомній історії України зовсім не обов'язково використовувати широку кількість джерел, оскільки це видання є синтетичним підсумком досі написаного про Україну. Нам же здається, що фундаментальне видання вимагає і фундаментальних висновків, обґрунтованих історичних узагальнень, які можливі лише на основі максимального використання всієї маси джерел. Питання це має важливий

принциповий характер і його варто всебічно проаналізувати, передусім в авторському колективі згаданого видання.

О. Г. Мітюков запевнив Центральний Комітет Компартії України, що архівісти республіки і далі докладатимуть всіх зусиль для всебічного поповнення і розширення джерельної бази історичної науки та її використання в інтересах розвитку радянського суспільства.

Нарада закликала вчених значно більше і систематичніше приділяти увагу викладанню історії у вузах, школах та середніх спеціальних учбових закладах. Безперечною є та істина, що всі викладачі, особливо суспільствознавчих дисциплін, виховують у молодого покоління патріотизм, інтернаціоналізм, велике почуття дружби народів. Вони розвивають у студентів та школярів марксистсько-ленінський світогляд. На викладачів історії покладається особлива відповідальність за виховання високоідейно підготовленого покоління. У зв'язку з цим партія постійно піклується про поліпшення підготовки викладачів суспільствознавчих дисциплін. Заступник міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР Б. П. Ковалевський розповів учасникам наради про значний науковий потенціал вузівських істориків. Для студентської молоді республіки читають лекції більше 900 викладачів з науковими ступенями і званнями. Це дало змогу підвищити ідейно-теоретичний рівень викладання історичних дисциплін, удосконалити весь навчальний процес. Студенти краще стали засвоювати основи марксистсько-ленінського вчення, теоретично осмислювати вузлові питання історії. Свідченням цього є результати останньої екзаменаційної сесії. За минулий рік успішність студентів з суспільних наук становила 99,1 %.

Б. П. Ковалевський зауважив, що поряд з безперечними успіхами у викладанні суспільних наук мають місце і серйозні недоліки. На жаль, якість знань студентів з історії в багатьох вузах не задовольняє зростаючих вимог. В Харківському та Сімферопольському державних університетах, наприклад, більше третини студентів-істориків на екзаменах одержали «задовільно». Державна комісія відмітила, що в Одеському університеті студенти дещо поверхово засвоїли твори класиків марксизму-ленізму. Подібні явища спостерігаються і в інших вузах республіки. Доповідач зауважив, що цього могло б не бути, якби кафедри більше дбали про підготовку спеціалістів вищої кваліфікації. У Донецькому університеті, зокрема, на п'яти історичних кафедрах (не рахуючи кафедри історії КПРС) немає жодного доктора наук. Не краще становище на деяких кафедрах і з підготовкою кандидатів наук. У Запорізькому медінституті, наприклад, з п'яти викладачів історії партії лише один кандидат, а в Уманському педінституті серед викладачів історії КПРС їх немає зовсім. Все це свідчить про те, що проблема якісного складу викладачів суспільних наук в нашій республіці остаточно не вирішена і досі.

Б. П. Ковалевський зупинився на питаннях роботи Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР щодо поліпшення підготовки кадрів. Заходи передбачають поєднання педагогічного і життєвого досвіду ветеранів вищих учбових закладів з енергією та ентузіазмом молодих викладачів.

На нараді було звернуто увагу на необхідність докорінного поліпшення координації наукових досліджень, особливо в галузі вітчизняної та загальної історії. Саме послабленням координації пояснюється невдалий вибір окремими кафедрами та науковими установами республіки тем для докторських і кандидатських досліджень, монографічних праць, наукових статей тощо. Ряд учасників наради рекомендували вдосконалити координаційну роботу шляхом поліпшення організаторської діяльності головних інститутів. Були висловлені ділові пропозиції щодо поліпшення підготовки кадрів істориків вищої кваліфікації через ас-

пірантуру, наукове консультування, використання досвіду старшого покоління вчених тощо.

Нарада істориків торкнулася багатьох питань дальшого розвитку історичної науки і, зокрема джерелознавства, архівознавства, археографії та інших спеціальних історичних дисциплін. Був підведений підсумок зробленому, проаналізовані труднощі, недоліки та помилки, накреслені шляхи їх подолання та перспективи дальшого розвитку науки і перш за все підвищення її теоретичного рівня.

Особлива увага звернута на необхідність глибокого узагальнення досвіду діяльності партійних організацій республіки по виконанню рішень XXIV з'їзду КПРС. Вчені-історики повинні й надалі з неослабною увагою висвітлювати нові теоретичні положення і висновки, що містяться в документах XXIV з'їзду партії, наступних постановках ЦК КПРС, у матеріалах, присвячених 50-річчю утворення СРСР, насамперед про зростання керівної ролі КПРС на сучасному етапі комуністичного будівництва, досвід ідеологічної роботи партії.

Нарада закликала вчених посилити розробку проблем історії радянського періоду. Наукова громадськість республіки та широкі кола читачів чекають від дослідників фундаментальних праць про досвід здійснення індустріалізації, колективізації і культурної революції, історію п'ятирічок. ЦК Компартії України зажадав від істориків створювати праці, присвячені висвітленню актуальних проблем розвинутого соціалістичного суспільства, вдосконалення суспільних відносин і їх переростання в комуністичні, закономірностей формування нової історичної спільності людей — радянського народу, створення єдиного народно-господарського комплексу країни та інших питань.

В роботі наради взяли участь заступник Голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Тронько, віце-президент АН УРСР І. К. Білодід.

*

*

*

Учасники наради відвідали Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР, ознайомилися з умовами зберігання архівних документів та умовами роботи дослідників у Центральному державному архіві Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР та Центральному державному історичному архіві УРСР, оглянули виставку документів і матеріалів, присвячену 30-річчю визволення Української РСР від фашистських загарбників, та книжкову виставку «Розвиток історичної науки на Україні. 1968 — 1974 рр.», переглянули хронікально-документальні фільми з фондів Центрального державного архіву кінофонофонодокументів УРСР.

РАДЯНСЬКЕ АРХІВНЕ БУДІВНИЦТВО НА УКРАЇНІ В 1932—1937 рр.

О. Г. МІТЮКОВ

Адміністративно-територіальна реформа 1930 р. на Україні, внаслідок якої були ліквідовані округи, сприяла зміцненню районних, міських і сільських Рад і позитивно позначилась на організації роботи цієї ланки державного апарату республіки відповідно до потреб соціалістичного будівництва. Проте двоступенева система управління (центр — район, місто), яка склалася в результаті реформи, не забезпечувала оперативного керівництва народним господарством в умовах бурхливого розвитку соціалістичної економіки. Управління кількома сотнями районів із столиці ставало складним. У зв'язку з цим четверта позачергова сесія дванадцятого скликання ВУЦВК у лютому 1932 р. ухвалила здійснити перехід на триступеневу систему управління. Згідно з цим на Україні утворювались Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Одеська і Харківська області, а у червні і жовтні 1932 р. — відповідно Донецька і Чернігівська області¹. Зміни в адміністративно-територіальному поділі республіки привели і до перебудови мережі архівних установ.

26 лютого 1932 р. Секретаріат ВУЦВКу, розглянувши питання про систему архівних установ у зв'язку з утворенням областей, ухвалив організувати при обласних виконавчих комітетах обласні архівні управління. Центральному архівному управлінню УСРР було вказано на необхідність посилення методологічного керівництва архівною справою, передавши основну оперативну роботу по керівництву державними історичними, районними і міськими архівами областям. Секретаріат ВУЦВКу запропонував також НК РСІ УСРР переглянути і встановити штати і структуру ЦАУ УСРР та обласних архівних управлінь, а райвиконкомам і міськрадам швидше налагодити роботу міських і районних архівів².

Організація обласних архівних управлінь, міських та районних архівів вимагала дальшого розвитку і закріплення в законодавстві. Тому ВУЦВК і РНК УСРР 20 червня 1932 р. прийняли постанову «Про Центральне архівне управління УСРР, його місцеві органи та установи, що є при ньому та при його місцевих органах»³. Постановою закріплювались здійснені ще в попередньому році перебудова структури апарату ЦАУ та зміни у мережі центральних державних архівів республіки, які полягали у створенні Всеукраїнського центрального архіву стародавніх актів на базі колишнього Харківського центрального історичного архіву, в утворенні на базі Київського центрального історичного архіву Київського обласного історичного архіву. До центральних республіканських архівів цією постановою був віднесений і створений рішенням колегії ЦАУ УСРР ще у вересні 1931 р. Всеукраїнський центральний фотокіноархів.

¹ Історія держави і права Української РСР у двох томах, т. 1. К., 1967, стор. 574.

² ЦДАЖР УСРР, ф. 1, оп. 8, спр. 10, арк. 63.

³ ЗУ УСРР, 1932, № 17-18, ст. 122.

Постанова ВУЦВК і РНК УСРР визнавала центральні, обласні та державні історичні архіви науковими архівними установами, які зберігають, систематизують і науково обробляють архівні матеріали науково-історичного значення. Обласні та державні історичні архіви утримувалися за рахунок обласних бюджетів. Центральному архівному управлінню УСРР надавалося право фінансувати науково-видавничу діяльність цих архівів також за рахунок централізованих коштів з свого бюджету.

До мережі архівних установ республіки вперше включалися районні й міські архіви, які створювалися при районних виконавчих комітетах і міських Радах. Основні напрями їх діяльності були визначені так: контроль за постановкою архівної справи в державних і громадських установах, організація і підприємствах на території району або міста; зберігання архівних документів районного виконавчого комітету або міської Ради та передача їх до обласних або державних історичних архівів; концентрація архівних матеріалів сільських, селищних, міських Рад, державних та громадських установ і організацій; наведення довідок за архівними матеріалами. Районні та міські архіви утримувалися за рахунок місцевого бюджету.

Організація мережі районних і міських архівів була одним з основних напрямів в діяльності обласних архівних управлінь. На кінець 1932 р. районні архіви були організовані у Вінницькій області на 60 процентів, Дніпропетровській — на 70, Київській — 33, Харківській — 90, Молдавській АСРР — на 50 процентів загальної кількості районів. Проте в процесі організації райміськархівів та налагодженні їх роботи виникали значні труднощі. Частина створених райміськархівів не мала постійних штатів, у багатьох випадках обов'язки завідуючих виконували члени президії або інші відповідальні працівники райвиконкомів. Не всі райміськархіви були забезпечені приміщеннями, в перший період своєї діяльності вони займалися переважно упорядкуванням документів райвиконкомів і міськрад, не приділяючи належної уваги питанням організації архівної справи в районі або місті в цілому.

1932 рік був першим роком і в діяльності державних історичних архівів, створених на базі колишніх місцевих архівних управлінь. Ці архіви тепер разом з центральними і обласними історичними архівами складали систему архівних установ республіки. Їх основними завданнями вважалися концентрація і упорядкування архівних матеріалів, їх використання в агітаційно-пропагандистських і народногосподарських цілях, публікація документів. Окремі державні історичні архіви в тих областях, де не було завершено створення районних і міських архівів, проводили й адміністративно-організаційну роботу з установами та організаціями. Проте діяльність державних історичних архівів не була позбавлена недоліків. Через відсутність вільної площі вони не мали змоги концентрувати документи; недостатня кваліфікація кадрів, а часом неможливість взагалі підшукати на місцях спеціалістів на посади наукових працівників негативно позначалися на роботі архівів по описанню документів, їх використанню та публікації.

Створення районних і міських архівів, перехід на обласну систему управління викликали істотні зміни у концентрації архівних матеріалів в республіці. У липні 1932 р. ЦАУ УСРР видало спеціальну постанову «Про порядок концентрації архівних матеріалів з міських і районних архівів до обласних і державних історичних архівів УСРР»⁴. У ній встановлювався 10-річний строк зберігання документів у райміськархівах, після закінчення якого вони підлягали передачі до відповідних обласних і державних історичних архівів. Всі райміськархіви згідно

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 1588, арк. 8—19.

з постановою закріплювалися за певними обласними і державними історичними архівами.

Концентрація архівних матеріалів районних і сільських установ до державних архівосховищ (районних і міських архівів) здійснювалася фактично вперше. У зв'язку з цим і для забезпечення планомірної концентрації документів в районних і міських архівах ЦАУ УСРР розробило «Переліки типів установ з визначенням черговості концентрації архівних матеріалів»⁵. В основу переліків клали принцип, за яким в першу чергу в райміськархівах мали концентруватися архівні фонди провідних установ, найбільш актуальні для даного часу: райвиконкомів, їх відділів, комісій тощо. Позачергово приймалися матеріали ліквідованих установ, а також радгоспів, колгоспів, МТС. Вже протягом 1934 р. в державні архівосховища республіки надійшло близько 500 тис. справ⁶.

Незважаючи на певні досягнення архівних установ республіки в галузі концентрації архівних матеріалів, в їх діяльності були недоліки. В обласних і державних історичних архівах концентрувалися переважно матеріали ліквідованих установ, в той же час документи діючих установ — недостатньо. Розроблені архівами плани концентрації часто порушувалися.

У липні 1935 р. ЦАУ УСРР визначило завдання обласних архівних управлінь та історичних архівів щодо концентрації архівних матеріалів. До компетенції обласних архівних управлінь входила організація і постійний облік архівів діючих установ, доведення до відома кожного державного архіву плану концентрації не тільки в цифрових показниках, а й в назвах фондів; контроль і перевірка виконання планів концентрації. Державні історичні архіви зобов'язувалися досконало вивчати територію, з якої надходили на державне зберігання документи основних установ, і тримати тісні зв'язки з прикріпленими до них райміськархівами⁷.

На стан концентрації архівних матеріалів в республіці звернула увагу і нарада працівників архівних установ УСРР, яка проходила у червні 1936 р. у Києві. Враховуючи пропозиції наради, ЦАУ УСРР зобов'язало обласні архівні управління і Головархів Молдавської Автономної СРР складати щомісячні плани-календарі концентрації архівних матеріалів і встановлювати кожному історичному, міському і районному архівам місячні завдання щодо прийому документів на державне зберігання. Обласним архівним управлінням вказали на необхідність організації чіткого обліку архівних матеріалів, що підлягають передачі до державних архівосховищ; визначення їх кількості і стану упорядкування та складання на підставі цих даних планів концентрації. Керуючись вказівками ЦАУ СРСР, Центральне архівне управління УСРР категорично заборонило архівним установам приймати на державне зберігання неупорядковані архівні матеріали⁸.

Ці організаційні заходи, здійснені ЦАУ УСРР, позитивно вплинули на стан концентрації архівних матеріалів. Протягом 1936 р. на державне зберігання лише до державних історичних архівів було прийнято 924 716 справ. У цьому ж році до райміськархівів на зберігання надійшло 1,5 млн. справ⁹.

Поряд з прийомом на державне зберігання архівних матеріалів на традиційній паперовій основі в республіці розгорнулася підготовка до концентрації фотокіноматеріалів у Всеукраїнському центральному фо-

⁵ ЦДАЖР УСРР, ф. 14, оп. 1, спр. 1806, арк. 40—41.

⁶ Там же, спр. 1733, арк. 11.

⁷ Там же, спр. 1740, арк. 142—145.

⁸ Там же, спр. 1751, арк. 50.

⁹ Там же, спр. 1757, арк. 3.

токіноархіві (ВУЦФКА). Для її методичного забезпечення ЦАУ УСРР розробило інструкцію «Про підготовку до передачі і умови самої передачі фото- і кіноматеріалів органам архівного управління»¹⁰, яка стала першим нормативним документом на Україні, що визначив основні принципи підготовки і відбору на державне зберігання кінофотоматеріалів, встановлював установи і осіб — фондоутворювачів цієї спеціальної документації.

Поряд з концентрацією архівних матеріалів важливе місце в діяльності архівних установ республіки, починаючи з 1934 р., зайняла перевірка наявності (ревізія), облік і упорядкування архівних фондів, зосереджених у державних архівосховищах УСРР. Посилення уваги до цієї ділянки архівної справи викликалося насамперед гострою потребою докорінно поліпшити стан обліку та упорядкування архівних матеріалів, необхідністю зробити джерельну базу архівів більш доступною для використання в інтересах соціалістичного будівництва. Відсутність точного обліку архівних фондів, незнання їх складу і змісту через неупорядкованість негативно впливало на використання архівних джерел в агітаційно-пропагандистських, наукових і господарських цілях.

Незадовільний стан обліку і упорядкування документів ЄДАФ УСРР був, насамперед, результатом недостатньої розробленості в республіці на основі марксистсько-ленінської методології методів і форм обліку архівних матеріалів, принципів їх упорядкування, недостатнього використання передового досвіду архівістів Російської Федерації. Тому Секретаріат ВУЦВКу, розглядаючи у липні 1934 р. питання про стан архівної справи в республіці, зобов'язав ЦАУ УСРР та його місцеві установи прискорити упорядкування та інвентаризацію архівних матеріалів, зосереджених у державних архівосховищах.

В серпні 1934 р. ЦАУ УСРР, вивчивши фактичний стан обліку архівних матеріалів в архівах УСРР і враховуючи практику цієї роботи в Радянському Союзі, розробило обов'язкові для всіх державних архівосховищ України правила і форми обліку архівних матеріалів. Вся робота щодо виявлення і обліку архівних фондів розглядалася ЦАУ УСРР як одне з першочергових завдань архівних установ. Розроблені правила і форми обліку передбачили насамперед встановлення книг обліку архівних фондів та картотек обліку ЄДАФ УСРР. У зв'язку з цим в ЦАУ УСРР створювали загальнореспубліканську картотеку обліку ЄДАФ УСРР, а в обласних архівних управліннях — картотеки архівних фондів, зосереджених у підпорядкованих архівах.

Зосередження зусиль архівних установ на прискоренні упорядкування і правильному обліку архівних матеріалів привело до позитивних зрушень у цій справі. Вже протягом 1934 р. внаслідок ревізії в центральних, обласних та державних історичних архівах УСРР було виявлено понад 1,2 млн. справ, сотні нових раніше необлікованих архівних фондів¹¹. Важливе значення для розгортання цієї роботи в наступні роки мала постанова Президії ЦВК Союзу РСР від 27 червня 1935 р. «Про заходи щодо упорядкування архівної справи Союзу РСР»¹², згідно з якою Центральне архівне управління СРСР розробило і впровадило у практику роботи архівних установ всієї країни єдині і обов'язкові «Правила обліку архівних матеріалів в республіканських (центральных) і крайових (обласних) архівних управліннях СРСР»¹³. Всі документи архівів, за правилами, мали обліковуватися за фондами і одиницями зберігання; облік провадився в книзі фон-

¹⁰ ЗУ УСРР, 1935, № 1, ст. 5.

¹¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 1729, арк. 197; спр. 1733, арк. 30.

¹² Архивное дело, 1935, № 2 (35). Издание ЦАУ СССР и ЦАУ РСФСР, стор. I—III.

¹³ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 1771, арк. 3—8.

дів та описах; на кожний фонд заводилась справа фонду; облік фондів зосереджувався в одному місці і перебував у віданні співробітника, який безпосередньо відповідав за повноту і правильність обліку. У квітні 1937 р. ЦАУ СРСР спеціальним об'язником зобов'язало всі архівні установи країни ввести з 1 серпня нові правила обліку архівних матеріалів.

Одночасно з обліком архівних матеріалів продовжувалося їх упорядкування: розбирання, систематизація та описання. Якщо на початку 30-х років ця робота в основному проводилася силами архівних працівників середньої ланки, то починаючи з 1934 р. до неї все ширше стали залучати наукових працівників. Все це забезпечило досить високі темпи і якість упорядкування архівних матеріалів. В 1934 — 1937 рр. в державних архівах УРСР було розібрано близько 13 млн. справ і описано 6,8 млн. справ документів¹⁴.

Важливе місце в діяльності архівних установ зайняло також тематичне описання архівних матеріалів з історії громадянської війни та історії фабрик і заводів. Для цього Укрцентрархів розробив спеціальну інструкцію. Тематичне описання архівних матеріалів, незважаючи на окремі негативні моменти в його організації, сприяло виявленню, взяттю на облік та наближенню до дослідника архівних джерел найактуальнішої тематики. На складені тематичні картки утворювали спеціальні картотеки, які користувалися широкою популярністю серед дослідників. Протягом 1934—1937 рр. в архівах республіки було складено до 25 тис. карток з історії громадянської війни, до 8 тис. — з історії фабрик і заводів, до 10 тис. — з історії революції 1905—1907 рр.¹⁵

Протягом 1932—1937 рр. велася робота й по утилізації архівних матеріалів як з державних, так і з відомчих архівосховищ. У квітні 1932 р. у зв'язку з утворенням областей і змінами в системі архівних установ ЦАУ УСРР розробило «Тимчасове положення про обласні перевірочні і експертні комісії державних і обласних історичних архівів»¹⁶. Згідно з ним при обласних архівних управліннях утворювалися обласні перевірочні комісії, а при обласних і державних історичних архівах — експертні комісії. Тимчасове положення встановлювало порядок розгляду і затвердження списків на утилізаційні матеріали. При Укрцентрархиві організовувалась Центральна перевірочна комісія, до обов'язків якої входило керівництво обласними перевірочними і розбірочими комісіями при центральних архівах республіки, контроль за вилученням макулатури з архівів центральних установ УРСР, розробка правил та інструкцій з питань експертизи цінності архівних матеріалів.

Адміністративно-територіальна реформа 1932 р. на Україні та перебудова внаслідок цього радянського державного апарату привели до створення в республіці нових державних і громадських установ і організацій обласної і районної ланки, в діяльності яких почали відкладатися архівні матеріали з питань господарського і культурного будівництва. За цих умов відповідальним завданням обласних архівних управлінь, районних і міських архівів був контроль за їх збереженням і підготовка до передачі на зберігання у державні архівосховища. Центральне архівне управління УСРР ще на початку 1934 р. розробило «Вказівки про облік і керівництво архівами діючих установ, підприємств і організацій»¹⁷, в яких вказувалося, що облік архівних матеріалів, які утворюються в установах і організаціях, є особливо важливим завданням архівів. Для його успішного виконання обласним ар-

¹⁴ Відомості складені на підставі річних звітів ЦАУ УРСР.

¹⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 1774, арк. 10.

¹⁶ Там же, спр. 1591, арк. 13—15.

¹⁷ Там же, спр. 1729, арк. 67—68.

хивним управлінням та Головархіву Молдавської Автономної СРР пропонувалося з допомогою відповідних радянських органів провести обов'язкову реєстрацію архівів діючих установ і організацій; в першу чергу взяти на облік провідні обласні, районні і міські установи, архіви колгоспів, радгоспів, МТС, сільрад і сільськогосподарських підприємств; провести наради з представниками установ, організацій і підприємств з питань обліку архівів.

З метою подання допомоги обласним архівним управлінням та районним архівам ЦАУ УСРР підготувало «Правила організації архіву в радгоспах, колгоспах і МТС»¹⁸. В них містилися докладні рекомендації щодо упорядкування архівних матеріалів установ сільської ланки, їх використання та передачі на державне зберігання. ЦАУ УСРР розробило також спеціальну інструкцію для районних архівів по перевірці стану архівів колгоспів, радгоспів і МТС. Все це дало змогу вже протягом 1934 р. взяти на облік 6131 архів колгоспів, 230 радгоспів, 170 архівів МТС і 3979 установ, організацій і підприємств¹⁹.

Поряд з обліком відомих архівів обласні управління та районні архіви розгорнули роботу щодо обстеження їх стану та надання необхідної методичної і практичної допомоги. Проте в цілому план обстеження архівів установ і організацій обласними управліннями і районними архівами республіки виконувався не повністю. Причини цього полягали в слабкій роботі районних архівів та в недостатньому рівні керівництва ними обласними архівними управліннями.

496745
З метою поліпшення архівної справи в органах державної влади і управлінні Президія ЦВК УСРР 15 вересня 1935 р. розглянула стан документації й діловодства в Радах і виконкомах Донецької та Вінницької областей²⁰. В ній, зокрема, відзначалося, що в ряді місць Ради й виконкоми не приділяли належної уваги організації діловодства, внаслідок чого документи складалися у шухляди столів без обліку і відміток про дату одержання та виконання, а також не підшивалися; протоколи засідань райвиконкомів і сільрад заносилися не до спеціальних книг, а велися на окремих пронумерованих аркушах. У незадовільному стані перебували і їх архіви, які розміщувалися у непридатних приміщеннях. Через відсутність належного обліку мали місце випадки втрати документів в цих архівах.

Розглянувши вказані недоліки в організації діловодства та роботи архівів державних органів Вінницької і Донецької областей, Президія ЦВК УСРР у своїй постанові зобов'язала ЦВК Молдавської Автономної СРР та облвиконкоми УСРР вжити заходів щодо їх усунення. Контроль за станом діловодства в Радах покладался на секретарів. Оргвідділу ЦВК УСРР доручалося встановити систематичний нагляд за станом архівів і діловодства в Радах і виконкомах республіки.

Подальшим кроком у поліпшенні архівної справи і діловодства стала постанова ЦВК і РНК УСРР від 4 квітня 1936 р. «Про впорядкування архівів наркоматів і центральних та місцевих (обласних, окружних, міських, районних і сільських) установ УСРР»²¹, яка була ухвалена відповідно до постанови ЦВК і РНК Союзу РСР від 5 лютого 1936 р.²² Постанова ЦВК та РНК СРСР, глибоко і всебічно розглянувши назрілі питання поліпшення стану архівної справи в установах і організаціях, підкреслила тим самим взаємозв'язок державних архівних установ та архівів відомств по створенню і розвитку державної бази з історії соціалістичного будівництва в нашій країні.

¹⁸ ЦДАЖР УСРР, ф. 14, оп. 1, спр. 1729, арк. 67—68.

¹⁹ Там же, спр. 1733, арк. 11.

²⁰ Там же, спр. 1740, арк. 197.

²¹ ЗУ УСРР, 1936, № 20, ст. 97.

²² Архівознавчий науково-інформаційний збірник. К., 1937, стр. 7—9.

ЦВК і РНК УСРР, відмітивши недоліки в упорядкуванні та зберіганні документів у відомствах республіки та вказавши на причини їх, накреслили заходи щодо усунення цих недоліків. Зокрема, наркомати і центральні установи УСРР були зобов'язані виділити свої архіви на правах відділів, а обласні, окружні та міські установи — на правах окремих частин і забезпечити їх придатними приміщеннями для зберігання документів; розробити переліки справ, що підлягають зберіганню в архівах установ та передачі до державних архівосховищ; розробити інструкції про порядок зберігання і обліку архівних матеріалів як по наркомату, так і в підпорядкованих установах. Постанова ЦВК і РНК УСРР посилила також відповідальність керівних працівників відомств за збереження архівних матеріалів. У зв'язку з цим Наркомюсту УСРР та його органам запропонували розслідувати всі випадки порушення законів про зберігання державних і громадських архівних матеріалів.

Виконання цієї постанови покладалося на Центральне архівне управління УСРР. Йому та його місцевим архівним установам надавалося право інструктажу і нагляду за станом зберігання документів у відомствах, подання їм методичної допомоги з питань архівної справи і діловодства. ЦАУ УСРР, РНК Молдавської Автономної СРР і облвиконкомам доручалося організувати і провести короткострокові курси для підготовки архівістів діючих установ, організацій та підприємств.

Архівні установи республіки розгорнули велику роботу по реалізації заходів, накреслених ЦВК і РНК УСРР. У складі ЦАУ УСРР був створений спеціальний відділ діючих установ, на який покладалися обов'язки щодо контролю та подання допомоги відомствам у налагодженні архівної справи та діловодства, ЦАУ УСРР розробило «Типове положення про архіви Народних Комісарів та інших центральних установ УРСР»²³, на основі якого мала здійснюватися організація архівної справи у відомствах республіки. Протягом 1936 р. відділ діючих установ ЦАУ УСРР обстежив стан архівів 50 наркоматів і центральних установ та подав їм практичну допомогу. Посилилася допомога відомчим архівам з боку обласних архівних управлінь, районних і міських архівів. Тільки у 1936 р. вони обстежили 70 процентів усіх архівів республіки. Особливу увагу приділяли архівам промислових підприємств, новобудов, колгоспів, радгоспів і МТС. На спеціальних курсах при ЦАУ УСРР та обласних архівних управліннях за короткий строк було підготовлено понад 150 архівних працівників для відомств²⁴.

Ряд важливих заходів щодо поліпшення стану архівної справи був здійснений по лінії наркоматів та центральних установ УСРР. Зокрема, Наркомздоров'я, Наркомфін та Наркомсоцзабез УСРР майже повністю упорядкували свої документи, розробили переліки архівних матеріалів, що мали зберігатись у відомчому архіві, та документів, що підлягали передачі до державних архівосховищ, виділили для архівів спеціальні приміщення. Завершувалося упорядкування архівних матеріалів у Держплані, Наркоммісцевпромі, Наркомземі УСРР та в інших наркоматах і відомствах.

Велику увагу охороні архівних першоджерел з історії соціалістичного будівництва, зокрема з історії соціалістичної реконструкції сільського господарства, приділив ЦК КП(б)У. На початку березня 1936 р. він зобов'язав райкоми КП(б)У провести перевірку стану зберігання та охорони архівів колгоспів²⁵. Партійним органам пропонувалося всіляко сприяти упорядкуванню архівів колгоспів і організувати належним чином їх зберігання.

Постанови ЦВК і РНК Союзу РСР, ЦК КП(б)У, ЦВК і РНК

²³ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 1730, арк. 27—29.

²⁴ Там же, спр. 1757, арк. 7, 13.

²⁵ Там же, спр. 1755, арк. 80.

УСРР, прийняті протягом 1935—1936 рр., мали важливе значення для поліпшення архівної справи в Українській РСР, створили передумови для виконання архівними установами республіки цілого ряду невідкладних завдань: в найкоротший строк завершити розбирання, інвентаризацію та описання архівних матеріалів, забезпечити архіви приміщеннями для зберігання документів, звільнити архівосховища від матеріалів, які не мали наукового і практичного значення; посилити практичну допомогу архівам установ і організацій.

У порівнянні з 1935 р. кількість документів, сконцентрованих в історичних архівах республіки у 1936 — першій половині 1937 р., збільшилася з 15,8 млн. до 23,9 млн. справ. Це було досягнуто насамперед в результаті уточнення облікових даних, проведення в значних обсягах розбирання та інвентаризації архівних матеріалів. Зокрема, в центральних архівах УСРР було сконцентровано 1,7 млн. справ, в історичних архівах Київської області — 7,3 млн. справ, Харківської — 4,2 млн., Дніпропетровської — 1,2 млн., Донецької — 1 млн., Одеської — 2,8 млн., Вінницької — 1,8 млн., Чернігівської — 3,7 млн. справ і Молдавської АРСР 72 тис. справ. В районних і міських архівах республіки було зосереджено 4,6 млн. справ²⁶, в 1935—1936 рр. на Україні в цілому було завершено організацію їх мережі.

Значно підвищився ступінь упорядкованості архівних матеріалів в історичних архівах республіки. Якщо на 1 січня 1936 р. в них було описано 54 проценти усіх матеріалів, то на 1 липня 1937 р. їх кількість становила вже 74 проценти загальної кількості сконцентрованих документів²⁷. Таким чином, склалися сприятливі передумови для завершення в найближчий час повного упорядкування документів історичних архівів.

Заходи Комуністичної партії й уряду республіки щодо поліпшення стану архівної справи і допомога в цьому питанні Центрального архівного управління СРСР позитивно вплинули на діяльність архівних установ республіки в організації використання документів, науково-видавничої роботи та підготовки кадрів архівних працівників.

Протягом 1934—1936 і першої половини 1937 р. архівні установи республіки підготували понад 650 статей, повідомлень та добірок документів²⁸ для періодичної преси, організували 80 виставок документів. Як і в попередні роки, виявлялися документи за заявками установ, організацій і підприємств, зокрема, Центрального наукового інституту рибного господарства, Експлуатаційно-технічного управління Наркомвода СРСР, Центрального науково-дослідного інституту торф'яної промисловості та інших союзних і республіканських установ. За завданням уряду історичні архіви республіки провели велику роботу по виявленню і обліку документів для складання водного кадастру СРСР, було взято на облік 2362 документа²⁹. Методичному забезпеченню цієї роботи сприяв розроблений і надісланий ЦАУ УСРР «Типовий список фондів місцевих установ, в яких є найбільше матеріалів господарсько-практичного значення»³⁰. Лише у Київському обласному історичному архіві на документи господарського значення була складена картотека на 5 тис. карток.

Велике політичне значення мало виявлення в архівах республіки, починаючи з жовтня 1936 р., документів і матеріалів про життя і діяльність В. І. Леніна, його учнів і соратників. Ця робота проводилася в зв'язку з організацією у Києві філіалу Центрального музею В. І. Лені-

²⁶ Архівознавчий збірник. К., 1938, стор. 5—7.

²⁷ Там же.

²⁸ ЦДАЖР УСРР, ф. 14, оп. 1, спр. 1733, арк. 26—31.

²⁹ Архівознавчий збірник. К., 1938, стор. 7, 28.

³⁰ ЦДАЖР УСРР, ф. 14, оп. 1, спр. 1594, арк. 12.

на. Лише протягом першої половини 1937 р. у фондах історичних архівів УРСР виявлено 1956 таких документів³¹.

Продовжувалося виявлення документів і матеріалів з історії громадянської війни, фабрик і заводів, революції 1905—1907 рр., історії Комуністичної партії та соціалістичного будівництва. За станом на 1 липня 1937 р. в архівах республіки існували каталоги, які нараховували 25 тис. карток з історії громадянської війни, 10 тис. — революції 1905—1907 рр., 7 тис. — фабрик і заводів³².

Широко використовувалися архівні матеріали й для виконання запитів за заявками державних, громадських і наукових установ та окремих громадян. У 1934 — першій половині 1937 р. лише історичні архіви республіки виконали близько 37 тис. таких запитів. В середині 30-х років в цю роботу активно включилися районні архіви, які в 1936 р. і першій половині 1937 р. виконали 15,9 тис. запитів³³.

Важливою формою використання архівних матеріалів залишалися читальні зали. В них в 1934—1936 і першій половині 1937 р. працювали 1604 дослідники, яким було видано близько 48 тис. справ³⁴. Особливо посилювалося відвідання читальних залів дослідниками у 1937 р. у зв'язку з підготовкою до 20-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Організаційні заходи, здійснені Укрцентрархівом у 1931 р. і спрямовані на поліпшення науково-видавничої діяльності архівних установ, забезпечили видання протягом 1932—1934 рр. ряду документальних публікацій³⁵. Цьому сприяла діяльність у складі Укрцентрархіву Археографічної комісії, певні досягнення архівних установ у концентрації і впорядкуванні архівних матеріалів. Важливе значення мало розроблення на основі марксистсько-ленінської методології основних положень і правил публікації документів, які були фактично першим кроком архівістів республіки у розробці питань радянської археографії.

Проте в організації видавничої діяльності мали місце й недоліки. Підготовка до видання збірників документів, описів, каталогів і оглядів архівних фондів відбувалася повільно, видавничі плани складалися не завжди реально і часто не виконувалися, недостатніми були зв'язки з науково-дослідними установами, слабо залучалися до археографічної роботи працівники місцевих архівних органів.

У 1932 р. Укрцентрархів з метою зміцнення матеріальної бази видавничої справи та більш широкого залучення до неї кваліфікованих спеціалістів об'єднав свої періодичні видання — «Радянський архів» і «Бюлетень Центрального архівного управління УСРР» в єдиний орган публікації документів та висвітлення питань теорії і практики архівного будівництва — журнал «Архів Радянської України». Протягом 1932—1933 рр. вийшло 8 номерів цього журналу у 5 книгах.

За цей порівняно невеликий період на його сторінках було опубліковано близько 600 документів з державних архівів України, Вірменії, центральних архівів Радянського Союзу. Переважна більшість з них висвітлювала події Жовтневої революції і громадянської війни на території республіки. Велике значення мало вміщення у журналі документів I Всеукраїнського з'їзду Рад, матеріалів з історії комнезамів України, боротьби робітничого класу за встановлення Радянської

³¹ Архівознавчий збірник. К., 1938, стор. 7, 79.

³² ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 1767, арк. 48.

³³ Там же, спр. 1733, арк. 31; спр. 1757, арк. 14; спр. 1774, арк. 6.

³⁴ Там же, спр. 1752, арк. 334.

³⁵ III Всеукраїнський з'їзд Рад. Харків, 1932; Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Харків, 1932; Матеріали до історії селянських революційних рухів на Чигиринщині 1875—1879 рр. Харків, 1934; Німецько-австрійська інтервенція на Україні. Харків, 1933; Історія заводу імені Січневого повстання в Одесі. Одеса, 1932; Збірник документів з історії Одеської Червоної гвардії. Одеса, 1932.

влади. Ці публікації відіграли позитивну роль у розгортанні історичних досліджень у республіці.

Разом з тим в археографічній діяльності журналу «Архів Радянської України» були істотні недоліки. Насамперед на його сторінках недостатньо публікувалися документи про заходи Радянської влади і керівну роль Комуністичної партії в організації оборони республіки від внутрішньої і зовнішньої контрреволюції в роки громадянської війни, братерську взаємодопомогу і оформлення воєнно-політичного союзу радянських республік в цей період, діяльність революційних комітетів на Україні тощо. Серйозні помилки допускалися при відборі до публікації документів контрреволюційних установ та організацій, де насамперед порушувався принцип партійно-класового підходу до їх оцінки, на що справедливо вказує у своєму дослідженні С. О. Яковлев³⁶. Певні недоробки мали місце в питаннях археографічної підготовки документів до публікації.

Розгортання науково-видавничої роботи, підготовка до видання довідкової літератури про склад і зміст архівних фондів, тематичне виявлення і описання документів для потреб соціалістичного будівництва — все це говорило про необхідність пошуку нових, більш досконалих форм підготовки спеціалістів з архівної справи. Заходи Укрцентрархіву, які здійснювались у попередні роки і полягали в основному у проведенні короткотермінових курсів і семінарів, незважаючи на їх позитивне значення, вже не відповідали вимогам часу.

Важливе значення у зв'язку з цим набувала діяльність Московського історико-архівного інституту, організованого при Центральному архівному управлінні СРСР в 1930 р. Вже в січні 1931 р. Укрцентрархів взяв участь в організації набору студентів до цього інституту.

Важливим заходом у справі забезпечення архівних установ республіки кваліфікованими кадрами була організація при Укрцентрархіві у 1932 р. аспірантури. Більшість колишніх аспірантів ЦАУ УРСР, працюючи потім на відповідальних посадах в системі архівних установ, внесли значний вклад в радянське архівне будівництво на Україні. Серед них колишні начальники Архівного управління П. П. Гудзенко³⁷ та С. Д. Пількевич³⁸, заст. начальника Управління П. І. Павлюк³⁹, перший директор ЦДАЖР УРСР О. Т. Юрченко⁴⁰ та інші.

Питання про підготовку кадрів архівістів з вищою освітою на Україні ставилось Укрцентрархівом перед Наркомосвітою УСРР ще в 1926 р., але перша спроба його практичного вирішення відноситься

³⁶ С. О. Яковлев. Українська радянська археографія. К., 1965, стор. 69.

³⁷ Гудзенко П. П. (нар. 1907 р.) — український радянський історик, доктор історичних наук (з 1966 р.), професор (з 1968 р.), зав. відділом Інституту історії АН УРСР. У 1930—1940 рр. на науково-адміністративній роботі в архівних установах УРСР. У 1940—1943 рр. заступник, а в 1943—1948 рр. — начальник Архівного управління МВС УРСР.

³⁸ Пількевич С. Д. (нар. 1897 р.) — український радянський архівіст. У 1932—1937, 1945—1946 рр. — директор Київського облдержархіву, в 1946—1948 рр. — начальник архівного відділу УМВС Київської області, в 1948—1960 рр. — начальник Архівного управління МВС УРСР, в 1960—1969 рр. — начальник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР. За заслуги у розвитку архівної справи в 1967 р. нагороджений Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

³⁹ Павлюк П. І. (нар. 1909 р.) — український радянський історик-архівіст, кандидат історичних наук (з 1947 р.), заст. директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. В 1933—1939 рр. — на науково-адміністративній роботі в архівних установах УРСР, в 1939—1943 рр. — заст. директора Всеукраїнського центрального державного архіву в Харкові, в 1943—1954 рр. — заст. начальника Архівного управління МВС УРСР.

⁴⁰ Юрченко О. Т. (нар. 1905 р.) — український радянський історик, кандидат історичних наук (з 1946 р.), професор (з 1964 р.), старший науковий співробітник Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. В 1925—1943 рр. на науково-адміністративній роботі в Центральному архівному управлінні УРСР, Архівному управлінні НКВС УРСР. В 1943—1945 рр. — директор ЦДАЖР УРСР.

до початку 1932 р., коли в Харкові при Інституті педагогічної і професійної освіти був організований архівознавчий факультет. Учебний план його був розрахований на три роки і становив понад 4 тис. годин, з яких 1440 відводилося на суспільно-історичні дисципліни, 700 — на спеціальні архівознавчі, 710 — на архівну практику, 220 — на теоретичний курс з основ організації техніки та інші ⁴¹.

В 1933 р. у зв'язку з створенням Харківського університету на пропозицію Укрцентрархіву архівознавчий факультет був реорганізований в історико-архівне відділення історичного факультету університету з учбовою програмою в 7200 годин, з яких понад 2000 годин відводилося для архівознавчих дисциплін. На 1 січня 1935 р. на факультеті навчалося 33 студенти — 24 на третьому і 9 на четвертому курсах. Проте у 1935 р. історико-архівне відділення було фактично ліквідоване. Зв'язано це було з переведенням історичного факультету з Харкова до Київського держуніверситету. За розпорядженням Наркомосвіти УСРР був організований достроковий випуск студентів IV курсу, а третій курс переїхав для закінчення учбової програми в Одеський держуніверситет ⁴².

У важкому становищі в цей період опинилася й історико-архівна аспірантура ЦАУ УСРР. На 1 січня 1935 р. в ній навчалося 8 чоловік. Проте через відсутність висококваліфікованих викладацьких кадрів у 1935—1936 рр. набір до аспірантури був припинений.

Тимчасові труднощі з вирішенням до кінця питання про підготовку архівних кадрів в системі учбових закладів республіки Центральне архівне управління УСРР намагалось подолати шляхом підготовки і перепідготовки архівних працівників на короткострокових курсах і семінарах, які проводилися архівними установами при допомозі партійних і радянських органів. Так, в січні 1936 р. ЦК КП(б)У запропонував обкомам партії направляти на такі курси відповідні кандидатури. Тоді ж ЦК КП(б)У на клопотання керівництва ЦАУ УСРР направив для роботи в його апараті групу випускників історичного факультету Київського держуніверситету ⁴³. У 1936 р. ЦАУ УСРР організувало у Києві двомісячні курси для працівників історичних архівів, які закінчили 38 чоловік. Група працівників з архівних установ України навчалася на трьохмісячних архівознавчих курсах у Москві. Обласні архівні управління організували навчання на відповідних курсах близько 400 працівників, більшість яких становили завідувачі районними і міськими архівами. Всі ці заходи сприяли поліпшенню якісного складу науково-керівних кадрів архівних установ УСРР. На 1 липня 1936 р. з 218 працівників цієї категорії 83, або 38 процентів, мали вищу освіту, в тому числі 28 чоловік — спеціальну історико-архівну ⁴⁴.

Певних змін зазнала й мережа архівних установ. У жовтні 1934 р. ВУЦВК і РНК УСРР прийняли постанову про організацію Всеукраїнського військово-історичного архіву, де мали концентруватися матеріали військових установ. Перелік їх визначався ЦАУ СРСР у погодженні з Наркоматом оборони СРСР ⁴⁵. В серпні 1936 р. він був реорганізований у місцевий військово-історичний архів при Київському обласному архівному управлінні для обслуговування частин, штабів та установ Київського військового округу. Тоді ж за рішенням ВУЦВК і РНК УСРР подібний архів для обслуговування частин, штабів та установ Харківського військового округу створювався й при Харківському обласному архівному управлінні ⁴⁶.

⁴¹ Архів Радянської України, 1932, № 1-2, стор. 164—166.

⁴² ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 1767, арк. 44; спр. 1733, арк. 9.

⁴³ Там же, спр. 1755, арк. 13.

⁴⁴ Там же, оп. 6, спр. 57, арк. 43.

⁴⁵ ЗУ УСРР, 1934, № 31, ст. 258.

⁴⁶ ЗУ УСРР, 1936, № 39, ст. 193.

У зв'язку з утворенням в 1935—1936 рр. округів у прикордонних областях республіки — Київській і Вінницькій були організовані окружні архівні управління в Житомирі, Новограді-Волинському, Коростені, Кам'янці-Подільському, Могилеві-Подільському, Проскурові і Шепетівці. На них покладалися завдання щодо керівництва районними, міськими і відомчими архівами на території округів. Певний час окружне архівне управління існувало в м. Старобільську Донецької області. У 1937 р. після створення Житомирської, Кам'янець-Подільської, Миколаївської та Полтавської областей в них організовувалися обласні архівні управління та обласні історичні архіви. Округи, а разом з ними і окружні архівні управління в Житомирській та Кам'янець-Подільській областях ліквідувалися⁴⁷. Внаслідок розукрупнення районів в республіці, починаючи з 1935 р., збільшувалася й кількість районних та міських архівів.

У червні 1935 р. Центральне архівне управління УСРР переїхало до м. Києва і розмістилося по вул. Володимирській, 22-а, де перебував Київський обласний історичний архів.

Вирішенню питань архівного будівництва в республіці сприяло удосконалення структури Центрального архівного управління УСРР та збільшення асигнувань на утримання архівних установ, бюджет яких, зокрема історичних архівів та обласних архівних управлінь, в 1936 р. в порівнянні з 1935 р. збільшився майже в три рази. Також підвищилася заробітна плата керівним і науковим працівникам архівних установ, що позитивно вплинуло на закріплення архівних кадрів⁴⁸.

За станом на 1 січня 1938 р. в системі архівних установ УРСР діяли: Центральне архівне управління УРСР, Головархів Молдавської АРСР з Центральним державним архівом Молдавії, 6 центральних архівів, 11 обласних архівних управлінь і обласних історичних архівів, 24 державних історичних архіви, 2 військово-історичних архіви обласного підпорядкування, 37 міських і 475 районних архівів.

Таким чином, архівне будівництво на Україні в 1932—1937 рр. характеризується завершенням побудови мережі центральних, обласних, державних історичних, районних і міських архівів, яка забезпечувала в цілому використання архівних матеріалів ЄДАФ УРСР в інтересах соціалістичного будівництва. Значним досягненням у розвитку архівної справи в цей період було матеріальне зміцнення системи архівних установ, наведення порядку у стані обліку архівних фондів у державних архівосховищах, створення передумов для повного упорядкування архівної джерельної бази, поліпшення загального стану архівів установ і організацій. Важливе значення у зв'язку з цим мала практична і методична допомога архівним установам УРСР Центрального архівного управління СРСР, впровадження в їх роботу передового досвіду архівів Радянського Союзу.

⁴⁷ Архіви України, 1969, № 4, стор. 21; Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Перша секція. Архівознавство. К., 1968, стор. 49.

⁴⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 1757, арк. 3.

СТАНДАРТИЗАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ У ДІЛОВОДСТВІ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПОЛІПШЕННЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ

А. М. АКСЬОНОВ

Бурхливий розвиток соціалістичного виробництва та завдання комуністичного будівництва в нашій країні вимагають постійного удосконалення організаційної структури і методів управління народним господарством.

Розв'язання цих завдань вимагає поліпшення організації діловодства як однієї з форм управлінської праці. В удосконаленні діловодства установ, організацій і підприємств зацікавлені й державні архіви, оскільки матеріали, що зберігаються тут і всебічно використовуються в наукових і народногосподарських цілях, починають своє життя саме в діловодстві.

Тим часом працівники архівних установ нерідко зустрічаються з такою організацією документів у діловодстві, яка не тільки не сприяє здійсненню заходів по забезпеченню збереженості документів, а й часто ускладнює їх проведення.

Так, переважна більшість державних архівів зберігає документи на паперовій основі. Причому, їх кількість постійно зростає. Вживання ж у діловодстві для виготовлення документів, що згодом стають об'єктом державного зберігання, низькоякісних паперу, друкарських стрічок та інших матеріалів негативно впливає на їх довговічність. Природне старіння архівних матеріалів та загроза їх втрати змушують архівістів займатися питаннями продовження життя документів, що вимагає значних трудових затрат і коштів.

Наявність документів із згасаючим текстом у Центральному державному архіві Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР щорічно вимагає виділення групи працівників для виявлення цих документів і підготовки їх до відновлення технічними засобами. Але ж якщо зниження довговічності документів перших років Радянської влади викликане об'єктивними історичними умовами (якість паперу, чорнила, фарб тощо), то вживання в діловодстві сучасних установ неякісного паперу та інших матеріалів для виготовлення документів пояснюється відсутністю єдиних вимог до якості цих матеріалів та їх диференційованого застосування. До цього часу зустрічаються випадки, коли документи постійного зберігання виготовляються на цигарковому папері.

Оскільки архівна служба не спроможна самотужки добитися дотримання вимог щодо якості матеріалів, які згодом стають предметом державного зберігання, було розроблено і рекомендовано Міжреспубліканські технічні умови (МРТУ — 55-3-67). Особливу увагу вони приділяють суворому дотриманню правил зберігання, використання та транспортування документів. МРТУ вводили єдиний стандартний розмір (ширину) стелажа. При цьому враховувалося, що документи мають виготовлятися головним чином на папері, що не перевищує формат А-4 (297×210 мм). Це дає змогу найбільш повно використовувати корисну площу архівосховищ і, зокрема, забезпечити збереженість документів шляхом вміщення їх у стандартні архівні коробки.

На жаль, установи й організації для виготовлення документів вживають іноді папір різних форматів, що призводить до створення так званих нестандартних справ. Наявність навіть незначного проценту таких справ веде до втрати корисної площі в архівосховищах, перевитрат матеріалів при їх оправі, вимагає виготовлення коробок за індивідуальними замовленнями тощо. Так, для завершення роботи по наведенню зразкового порядку в архівосховищах ЦДАЖР УРСР по-

трібно виготовити близько 2,5 тис. коробок для справ різних розмірів, що становить 5 процентів загальної їх кількості.

Недотримання елементарних вимог до підготовки документів негативно позначається на їх збереженості. Якщо документ надрукований без певних розмірів полів, то при формуванні справи текст його виявляється зашитим, фізично пошкодженим, через що стає непридатним для використання. Чимало додаткової праці доводиться витратити з такими справами, наприклад, при їх мікрофільмуванні: визначаються справи, що підлягають розшивці, розшиваються, після мікрофільмування проводиться ремонт та реставрація документів, виготовляється нова оправа. Наявність значної кількості таких справ у архівосховищах ЦДАЖР УРСР гальмує темпи мікрофільмування провідних фондів. Причому зашитий текст документів зустрічається як у довоєнних фондах, так і в матеріалах, якими комплектується архів нині (Міністерства автомобільного транспорту УРСР, Міністерства освіти УРСР тощо).

При використанні документів архівісти часто стикаються з певними труднощами, викликаними недоліками в організації діловодства окремих установ і організацій. Непоодинокі випадки, коли в архівних матеріалах зустрічаються непідписані документи, що, по суті, позбавляє їх достовірності та юридичної сили. За існуючими правилами подібні документи взагалі не повинні підшиватися в справи. Нерідко під час підготовки збірників документів або окремих публікацій працівники архіву виявляють документи з цінною і цікавою інформацією, але через відсутність підписів або засвідчувальних написів не можуть їх включити в науковий обіг. Адже опубліковані у збірниках документи використовуються як достовірні джерела. Відсутність підписів на документах особового складу негативно відбивається на вирішенні питання про призначення пенсій окремим громадянам.

Відсутність або незаповнення окремих реквізитів документа (найменування автора або адресата, дати тощо) вимагає додаткових досліджень при підготовці матеріалів до передачі на державне зберігання, призводить до непродуктивних витрат робочого часу.

Ці та інші недоліки в організації діловодства негативно відбиваються на загальному стані архівної справи в установах та державних архівах. Тому впровадження в діловодство державних стандартів на організаційно-розпорядчу документацію та Єдиної державної системи діловодства архівісти розглядають як заходи, спрямовані на поліпшення не лише діловодства, а й зокрема архівної справи.

Організаційно-розпорядча документація становить значну кількість загального обсягу створюваних документів і застосовується в усіх сферах і галузях народного господарства. Певні вимоги до її складання й оформлення існували, але на практиці не завжди виконувалися окремими міністерствами, відомствами й організаціями. ГОСТ 6.38—72 «Система організаційно-розпорядчої документації. Основні положення» як регламентуючий загальнодержавний нормативний акт встановив загальні вимоги до оформлення документів в цілому та їх окремих реквізитів, обов'язкових для всіх документів, що входять до складу системи.

При науково-технічному упорядкуванні, відборі документів для збірників, проведенні подокументної каталогізації в архівах багато часу витрачається на читання великих за обсягом документів з метою встановлення їх основного змісту і складання заголовків, які до цього часу, як правило, відсутні в більшості видів організаційно-розпорядчої документації. Складання заголовків до документів формату А-4 відповідно до вимог ГОСТу значно полегшить контроль за правильністю формування документів у діловодстві установ, дозволить ретельніше організувати їх експертизу цінності. Грамотно складений заголовок, що чітко відбиває зміст документа, може бути безпосередньо перенесений на каталожну картку при подокументній каталогізації. Наявність

заголовків до документів допоможе заощадити робочий час і підвищити продуктивність праці співробітників, які займаються попереднім відбором документів при підготовці збірників.

Практичне застосування встановлених стандартом правил написання і затвердження документів, написання резолюцій сприятиме усуненню недоліків, що зустрічаються в діловодстві при оформленні документів, дасть змогу архівістам оперативно здійснювати зовнішню критику документів і необхідний їх аналіз.

Відмітки про наявність додатків до документів позитивно вплинуть на їх збереженість. При науково-технічному упорядкуванні документів завжди буде можливість розшукати матеріали додатків, якщо вони помилково сформовані в інші справи.

Стандарт передбачає введення раціонального правила — можливість поділу тексту організаційно-розпорядчого документа на складові елементи (розділи, підрозділи, пункти, підпункти). Застосування його на практиці полегшить візуальний пошук інформації і, головне, сприятиме скороченню обсягу документів, в чому дуже зацікавлені архівісти. Обмежені можливості площ архівосховищ є одним із факторів, що спонукають спеціалістів-архівістів займатися питаннями розробки найраціональніших засобів зберігання документів, розвивати теорію і практику експертизи цінності. Тому забезпечення максимуму інформації документів при мінімумі їх обсягу дає економічну вигоду в усіх відношеннях як при підготовці документів у діловодстві, так і при їх зберіганні в архівах.

Стандарти на організаційно-розпорядчу документацію враховують параметри і технічні вимоги, що ставляться до засобів зберігання документів. Зокрема, ГОСТ встановлює два основних формати документів — А-4 та А-5, що відповідають стандартним форматам паперу (ГОСТ 9327—60. Папір. Споживчі формати). Обмеження використання форматів паперу в організаційно-розпорядчій документації позитивно вплине на економічне використання площ архівосховищ, а також технічних засобів при мікрофільмуванні і фотокопіюванні документів, дасть можливість ширше організувати серійне виробництво коробок та обкладинок для архівних документів.

На підставі визначених для застосування в діловодстві форматів паперу Держстандарт СРСР ГОСТ 17.914—72 затвердив типи, розміри і технічні вимоги до обкладинок справ державного зберігання. Можна лише побажати швидшого впровадження стандарту у виробництво. Проте при його розробці не була врахована одна особливість формування справ. У діловодстві документи групуються в справи, різні за об'ємом: до 100 аркушів, до 200 та понад 200. Ширина ж корінця обкладинки визначена за максимально можливим об'ємом — 250 аркушів (тобто 40 мм). При підшиванні незначної кількості аркушів, що нерідко буває в практиці діловодства, і зберіганні їх у коробках обкладинки таких справ під вагою інших деформуються. До того ж нераціонально використовуються архівні коробки та площа архівосховищ у цілому.

Необхідність забезпечення збереженості документів і виготовлення стандартних обкладинок для справ державного зберігання вимагають обов'язкової наявності в документах полів певних розмірів. Конструкційна сітка формуляра-зразка обмежується суворо визначеними розмірами полів. Стандартизація цих показників якнайкраще охороняє документи від пошкодження при підшиванні, зберіганні та використанні. При їх дотриманні немає необхідності розшивати справи під час мікрофільмування документів у державних архівах.

Передбачені стандартом резквізити документа та їх суворе розміщення відповідно до конструкційної сітки формуляра-зразка цілком забезпечують потреби архівістів при проведенні різних робіт по упорядкуванню та використанню документів. Слід підкреслити, що саме

відсутність деяких з них створює певні труднощі для правильного формування справ, якісного проведення експертизи цінності документів і створення науково-довідкового апарату до описів. Це передусім стосується таких реквізитів, як назва виду документа, посилання на індекс і дату вхідного документа, відмітки про засвідчення копії та виконання документа тощо.

Розробка уніфікованих систем документації, в тому числі і організаційно-розпорядчої, викликана створенням та впровадженням автоматизованих систем управління (АСУ) в усіх ланках народного господарства, необхідністю їх інформаційного забезпечення. Уніфіковані системи документації відкривають перспективу використання електронно-обчислювальної техніки й в архівній справі. Вона спроможна взяти на себе частину функцій працівників державних архівів. Для цього потрібні будуть машини з великим об'ємом оперативної і зовнішньої пам'яті. Необхідність же застосування в архівах електронно-обчислювальної техніки є і викликана вона в першу чергу значними темпами зростання кількості джерел і незначним процентом їх використання.

Таким чином, розробка стандартів та наслідки їх практичного застосування в діловодстві позитивно вплинуть на сучасний стан архівної справи та сприятимуть її розвитку. Тому нині першочерговим завданням архівістів є подання практичної і методичної допомоги спільно із службою стандартів по їх своєчасному впровадженню в усіх установах і організаціях.

ДО 30-РІЧЧЯ ПЕРЕМОГИ У ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ

ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ НА УКРАЇНІ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

(За матеріалами Центрального державного архіву
кінофотофонодокументів УРСР)

М. М. БАЗАНОВА, Л. П. КВІТЧЕНКО

Винятково важливою і неоціненною частиною літопису Великої Вітчизняної війни є численні кінокадри і фотографії епізодів і подій могутнього партизанського руху радянського народу проти ненависного ворога — гітлерівського фашизму. Десятки тисяч метрів кіноплівки і сотні фотографій, що зберігаються в Центральному державному архіві кінофотофонодокументів УРСР, — яскраве свідчення нечуваного подвигу півмільйонної армії народних месників, масового героїзму радянських людей на тимчасово окупованій території Радянської України.

Створення фонду кінофотолітопису Великої Вітчизняної війни — явище вже само по собі героїчне. 150 фронтових кінооператорів, сотні фотохронікерів разом з солдатами несли тягар війни. Багато з них віддали своє життя за Батьківщину. Ще на екранах країни йшов останній кіножурнал мирного часу, а фронтові кінооператори вже створювали перші кадри найтяжчої з усіх воєн.

Збереглося 80 кіножурналів воєнних років «Радянська Україна»*, випуск яких поновлено групою українських кінодокументалістів на базі Центральної студії кінохроніки у 1943 р.

У ці кінострічки вкраплені дорогоцінні сюжети народної боротьби в тилу ворога, що їх мужні партизанські кінооператори з великими труднощами переправляли через лінію фронту на «Велику землю». Багато кіноплівки залишилось незмонтованою до наших часів у вигляді окремих сюжетів (так звані сюжети кінолітопису).

Найвизначнішими фільмами про війну є довженківські кінокартини «Битва за нашу Радянську Україну» (1943 р.) і «Перемога на Правобережній Україні та вигнання німецьких загарбників за межі українських радянських земель» (1945 р.). Обидва фільми і до цього часу є об'єктом досліджень і як документи з історії Великої Вітчизняної війни, і як визначні твори кіномистецтва. До обох фільмів О. П. Довженко включив кадри безстрашних рейдів партизанів України, використав також сюжет про перехід солдатів і офіцерів 101-го Словацького полку на чолі з Яном Налепкою до партизанів з'єднання під командуванням О. М. Сабурова.

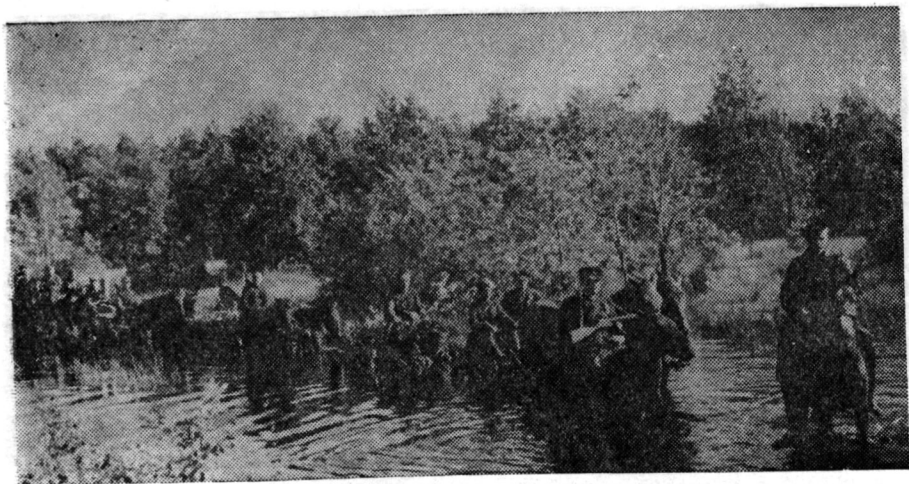
Особливу групу кінодокументів про партизанський рух становлять фільми, створені українськими кінодокументалістами у наші дні на основі глибокого осмислення подій минулої війни, скрупульозного вивчення багатой документарної бази, в тому числі й архівних кінофотодокументів, мемуарної літератури. Це фільми «Людина з легенди» (1964 р.), «І згадав партизан...» (1966 р.), «Сім'я Сосніних» (1967 р.), «Василь Порик» (1967 р.), «Вітя Коробков» (1968 р.), «Запам'ятайте їхні імена» (1968 р.), «Пам'ятаємо» (1970 р.), «Я, партизан України...» (1972 р.).

Документарні кінострічки і фотографії покладено в основу художнього фільму-трилогії «Дума про Ковпака» Київської кіностудії імені О. П. Довженка, перша частина якого «Сполох» вже демонструвалась на екранах республіки.

В архіві є величезна колекція фотодокументів про партизанський рух на Україні, які надійшли до його сховищ у п'ятдесятих роках з республіканської виставки «Партизани України у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників». Подарував архіву свій фонд негативів один з керівників партизанського руху на Україні радянський письменник Герой Радянського Союзу П. П. Вершигора. Фотографії, що відтворюють бойові дії Українського кавалерійського партизанського з'єднання, одержано від його колишнього командира Героя Радянського Союзу М. І. Наумова.

Кінофотодокументи архіву розповідають про керівну і організаторську діяльність Комуністичної партії, спрямовану на підготовку партійно-комсомольського підпілля, розвиток антифашистської боротьби у ворожому тилу. На першому ж тижні війни Комуністична партія палко закликала розпалювати партизанську війну скрізь і всюди. Хай кожна хата і будинок, село і місто несуть смерть гітлерівським зграям!

* Кілька номерів вийшло під назвою «За Радянську Україну».

Партизани Житомирського з'єднання О. М. Сабурова форсують річку.
Тил ворога, 1942 р. (од. зб. 0-44015).

Секретар ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко виступає на нараді командного
складу Сумського партизанського з'єднання С. А. Ковпака. Тил ворога,
1943 р. (од. зб. 0-44520).

Начальник Українського штабу партизанського руху Т. А. Строкач ви-
ступає на нараді командного складу рівенських партизанських з'єднань.
Справа від нього командир з'єднання генерал-майор В. А. Бегма, зліва —
Д. С. Коротченко. Тил ворога, червень 1943 р. (од. зб. 0-44801).

Секретар ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко (в центрі) з секретарем Ровенського підпільного обкому КП(б)У В. А. Бегмою (справа) і членом обкому Л. Є. Кизею (зліва). Тил ворога, 1943 р. (од. зб. 0-44473).

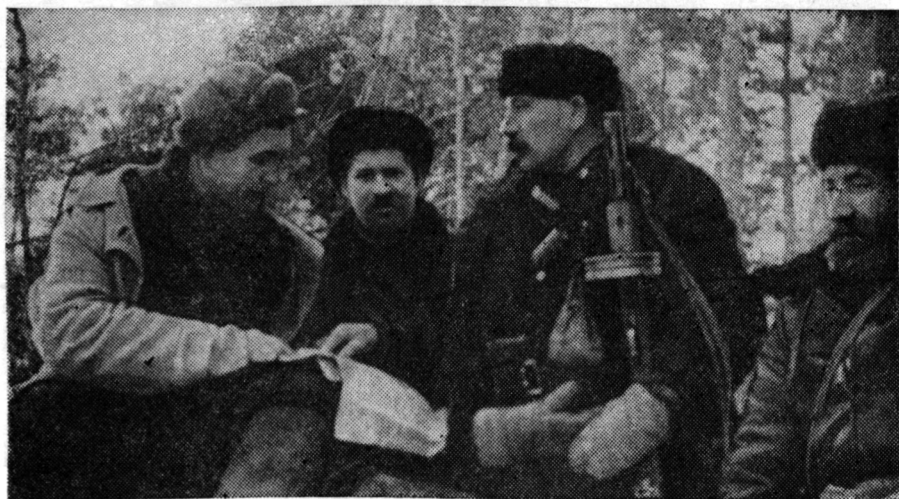
Відкриті партійні збори в партизанському загоні імені В. І. Леніна Чернігово-Волинського партизанського з'єднання під командуванням О. Ф. Федорова. Тил ворога, 1943—1944 рр. (од. зб. 4-17717).

Д. С. Коротченко, С. А. Ковпак і С. В. Руднев на командному пункті на березі р. Прип'ять. Травень 1943 р. (од. зб. 0-9622).

Командний склад партизанських з'єднань спостерігає за ходом бою на р. Прип'ять. На передньому плані (зліва направо): І. К. Сиромолотний, С. А. Ковпак, О. Ф. Федоров і С. В. Руднев. Село Аревичі Хайницького району Поліської області (БРСР). Квітень 1943 р. (од. зб. 0-43736).

Командир Слов'янського партизанського загону М. І. Карнаухов дає бойове завдання партизанам. Грудень 1941 — лютий 1942 р. (од. зб. 4923-III).

Прийняття присяги в одному з загонів Чернігово-Волинського партизанського з'єднання під командуванням О. Ф. Федорова. 1943 р. (од. зб. 4923-I).

Гарматна обслуга Вінницького партизанського з'єднання Я. І. Мельника у бою за смт. Брагін Поліської області. 1943 р. (од. зб. 2-45679).

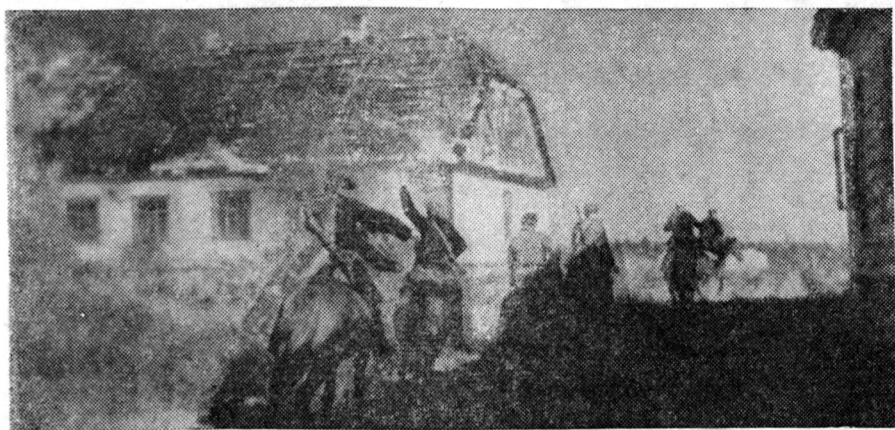
Комісар Сумського партизанського з'єднання С. В. Руднев, секретар партбюро Я. Г. Панін, помічник командира по розвідці П. П. Вершигора та інші слухають донесення розвідника. Тил ворога, лютий 1943 р. (од. зб. 0-43780).

Партизани Сумського з'єднання С. А. Ковпака переходять через річку під час Карпатського рейду. Тил ворога, 1943 ф. (од. зб. 0-43714).

Партизани Житомирського з'єднання О. М. Сабурова входять у визволене ними від фашистських загарбників м. Овруч Житомирської області. 17 лютого 1943 р. (од. зб. 0-43933).

Партизани Житомирського з'єднання імені М. О. Щорса у наступі на ст. Ігнатпіль Житомирської області. 1943 р. (од. зб. 0-44059).

Випуск бойового листка в Чернігово-Волинському партизанському з'єднанні О. Ф. Федорова під час рейду з Чернігівщини на Волинь. Тил ворога, 1943 р. (од. зб. 0-44236).

Юний партизан-розвідник Житомирського з'єднання О. М. Сабурова Микола (прізвище не встановлене) виступає на мітингу партизанів. Крайній справа — Ян Налепка. Село Березове Рокитнівського району Ровенської області, липень 1943 р. (од. зб. 0-44019).

Група партизанів Чернігово-Волинського з'єднання веде бій з фашистами. Тил ворога, 1943—1944 рр. (од. зб. 2-45523).

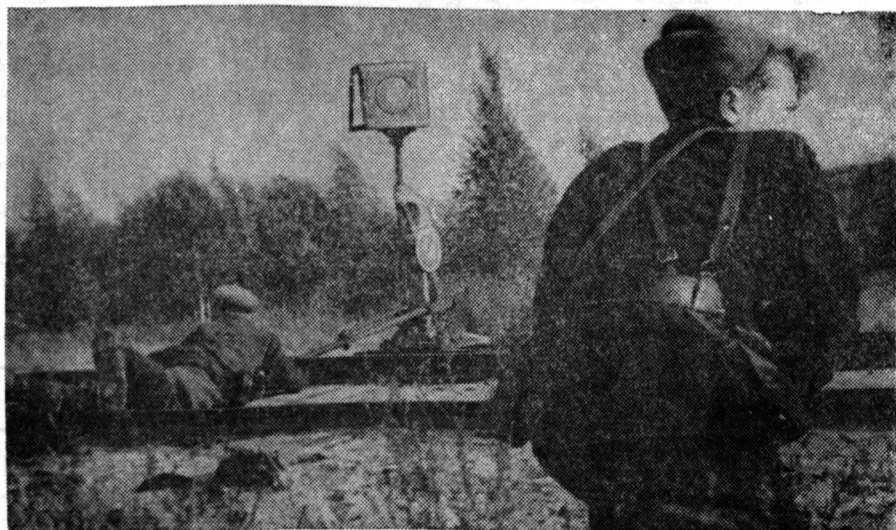
Група партизанів польського загону Ровенського партизанського з'єднання В. А. Бегми. В центрі стоїть генерал-майор В. А. Бегма. Тил ворога, 1943—1944 рр. (од. зб. 2-45603).

Партизани Чернігово-Волинського з'єднання О. Ф. Федорова на привалі
Зліва — Л. Карастоянова. Тил ворога, 1942—1943 рр. (од. зб. 0-44225).

Працівники санчастини Чернігівського партизанського з'єднання імені
М. М. Попудренка розбирають медикаменти, одержані з «Великої зем-
лі». Тил ворога, 1943 р. (од. зб. 0-44310).

Партизани-підривники загону «За перемогу» Житомирського з'єднання
імені М. О. Щорса встановлюють міну на залізничній колії. Тил ворога,
1944 р. (од. зб. 0-44036).

Група партизанів кавалерійського з'єднання М. І. Наумова (в центрі) на хут. Броніславка на Ровенщині. Тил ворога, 1944 р. (од. зб. 0-44519).

Начальник Ровенського обласного штабу партизанського руху В. А. Бегма з групою командного складу з'єднань спостерігає за пересуванням партизанських загонів. Справа Л. Є. Кизя — комісар з'єднання «За Батьківщину!» Тил ворога, 16 травня 1944 р. (од. зб. 2-45606).

Першотравневий парад Полтавського партизанського з'єднання в с. Горно на Волині. Травень 1944 р. (од. зб. 2-46207).

Через тяжкі випробування пройшло комуністичне підпілля. В умовах жорстокого фашистського терору деякі залишені для підпільної роботи партійні і комсомольські організації з самого початку своєї діяльності зазнавали провалів, тисячі підпільників були арештовані і знищені фашистами. Про багатьох героїв ми довідалися лише після війни — з указів про їх посмертне нагородження. Архів зберігає фото-портрети деяких з них — командира диверсійної групи Київського підпілля В. С. Кудряшова, секретарів Київського підпільного міськкому партії Г. Г. Бруза, К. П. Івкіна, секретаря Дніпропетровського підпільного обкому партії М. І. Сташкова, керівника Вінницького підпільного центру І. В. Бевза, керівника підпільної групи в м. Києві І. Д. Кудрі та інших, чий фотографії зібрані у родичів, друзів і знайомих.

Для оперативного керівництва підпіллям та партизанським рухом на Україні ЦК ВКП(б) у жовтні 1942 р. створив вузький нелегальний ЦК КП(б) України. У тил ворога у квітні 1943 р. виїхала група працівників ЦК КП(б)У і ЦК ЛКСМУ на чолі з Д. С. Коротченком. На кіноплівках і фотознімках зафіксована багатогранна діяльність посланців партії у ворожому тилу: Д. С. Коротченко проводить нараду у Житомирському з'єднанні імені М. О. Щорса, виступає перед командним складом ровесницьких партизанських з'єднань, розмовляє з ковпаківцями, селянами Полісся, бере участь у будівництві переправи через р. Прип'ять, разом з начальником Українського штабу партизанського руху (УШПР) Т. А. Строкачем від імені уряду вручає народним месникам медалі «Партизану Вітчизняної війни».

«Велика земля» подавала неоціненну кваліфіковану допомогу партійним організаціям партизанських з'єднань у проведенні політико-виховної роботи. Про це свідчать фотографії лекторів ЦК КП(б)У Л. І. Кухаренко та К. К. Дубини під час виступів перед чернігівськими і житомирськими партизанами; українських радянських письменників М. Шеремета, А. Шияна і Я. Баша у з'єднаннях тощо.

У Чернігово-Волинському з'єднанні під командуванням О. Ф. Федорова воювала славна дочка болгарського народу, військовий кореспондент ТАРС і «Комсомольської правди» Лілія Карастоянова, яка після загибелі батьків — професійних революціонерів виховувалась у нашій країні. Фотооб'єкти зафіксував її серед партизанів на привалі. Лілія прибула в загін наприкінці 1942 р., щоб боротися проти ненависного фашизму, і загинула в бою під с. Будище Гомельської області в лютому 1943 р.

Збереглися кіноплівки, які розповідають про розширену нараду командно-політичного складу найбільших партизанських з'єднань України, що відбулася за сотні кілометрів від фронту в партизанському краї. Проводить нараду перший секретар ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко, присутні члени нелегального ЦК КП(б)У, керівники з'єднань: В. А. Бегма, В. М. Дружинін, Л. Є. Кизя, С. А. Ковпак, С. В. Руднев, О. М. Сабуров, Т. А. Строкач, О. Ф. Федоров та інші партизанські командири. Учасники наради підбили підсумки бойової й політичної діяльності у ворожому тилу з початку війни, склали план бойових дій партизанських з'єднань, визначили маршрути їх рейдів у глибокий тил ворога.

Значне місце в кінофотолітопису партизанського руху на Україні належить бойовим рейдам партизанських з'єднань по тимчасово окупованій ворогом території, в ході яких партизани громили фашистські гарнізони і штаби, руйнували шляхи, палили і висаджували в повітря ворожі військові склади, знищували живу силу і техніку.

Про Сидора Артемовича Ковпака написано багато книг, складено віршів і пісень, створено художніх фільмів. Але неоціненними є документальні кінофотокадри з зображенням живого «Діда». У 1941 р. його ім'я знали лише у маленькому Путивлі Сумської області, де він був головою міськради. Але згодом про нього почули у Берліні. В діючу армію його не взяли — непризовний вік, відвоював він своє ще в громадянську війну. Сидір Артемович залишився для боротьби в тилу, як і п'ятдесят тисяч українських комуністів і комсомольців. Тут, у тилу ворога він став генералом, двічі Героєм Радянського Союзу. У лютому — травні 1943 р. Сумське партизанське з'єднання під командуванням С. А. Ковпака за завданням ЦК КП(б)У звершило рейд по Правобережній Україні. На плівці зафіксована відома Прип'ятська операція, здійснена спільно Сумським, Чернігово-Волинським та іншими з'єднаннями. Це — епізоди бою, розбиті або захоплені самохідні баржі, бронекатери, наведення переправи тощо.

Ударами кількох партизанських з'єднань був розгромлений опорний пункт гітлерівського командування у смт. Брагіні (БРСР), де знищено ворожі склади, а також до 400 гітлерівців. На знімку, вміщеному в цьому номері, гарматна обслуга Вінницького партизанського з'єднання під командуванням Я. І. Мельника веде бій за Брагін.

Епізоди легендарного Карпатського рейду донесли до нас кіно- і фотодокументи. Тихий червневий вечір біля с. Милашевичі (БРСР). Шати вікових дубів прикривають з повітря партизанський табір. Урочисто виглядають колони. Звідси 12 червня 1943 р. почався славнозвісний рейд ковпаківців, яких налічувалося 1517 чоловік. Під час рейду народні месники проводили сміливі бойові операції, знищували комунікації ворога, розгортали масовий партизанський рух. Не всім судилося вийти з Карпат. Ворожа куля обірвала життя комісара С. В. Руднева, загинув і його син Радик, якому ще не виповнилося й 19 років. Їх поклали поряд — батька і сина, комісара і бійця — двох партизанів Рудневих.

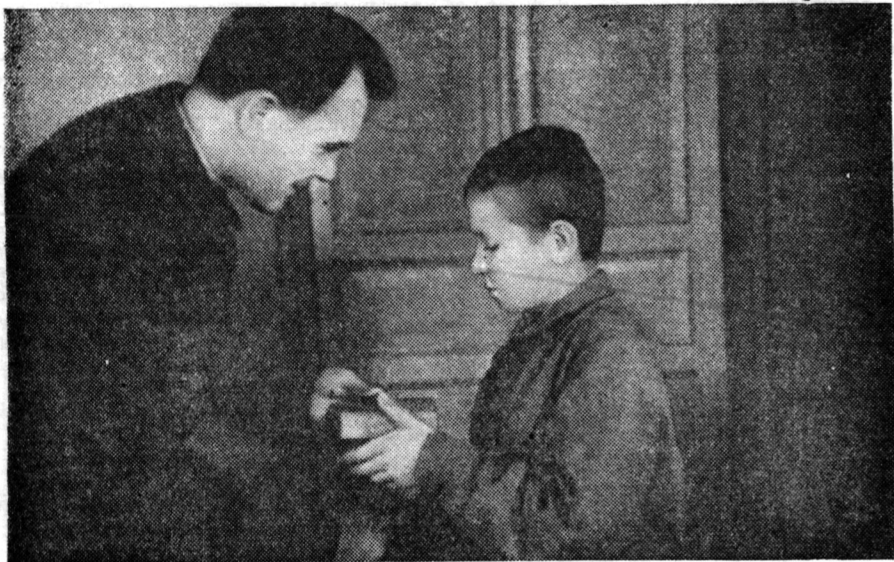
Кінооператор Ф. Фроленко залишив для історії зйомки з зображенням бойових

дій Чернігово-Волинського партизанського з'єднання, яким командував двічі Герой Радянського Союзу О. Ф. Федоров. Урочисто виглядають кадри прийняття партизанської присяги. Один за одним виходять із строю партизани: «...І тільки смерть зупинить мене у священній нашій боротьбі. Та нехай знає ворог, якщо я загину, на моє місце стануть десятки нових бійців, і страшна буде наша помста».

Відбивають кінофотодокументи і бойовий шлях партизанських загонів і з'єднань під командуванням В. А. Бегми, П. П. Вершигори, С. Ф. Маликова, М. І. Наумова, А. З. Одухи, М. М. Попудренка, О. М. Сабурова. Партизани брали участь у битві за Дніпро в 1943 р. за планом, розробленим УШПР за вказівкою ЦК КП(б)У.

На багатьох архівних кіноплівках і фотознімках відображено диверсії, внаслідок яких ворогові було завдано великих втрат. Влітку 1943 р. припинився рух на залізницях Брест — Ковель, Ковель — Сарни і систематично порушувався в районах станцій Шепетівка, Козятин, Фастів, Коростень, Жмеринка та ін. Історики пізніше назвали це «битвою на рейках».

У глибокому ворожому тилу, як зброя, як хліб і сіль, потрібні були партизанам радянські газети і журнали. Кінофотодокументи розповідають про їх одержання з «Великої землі», розповсюдження серед місцевого населення, про випуски газети «Радянська Україна» — органу нелегального ЦК КП(б)У у партизанській друкарні з'єднання О. Ф. Федорова, випуски «Бойових листків».

Голова Президії Верховної Ради УРСР М. С. Гречуха вручає бойовий орден Стасику Цендровському — десятирічному розвіднику Коростишівського партизанського загону на Житомирщині. Київ, вересень 1944 р. (од. зб. 178).

Легендою оповите ім'я партизанського командира «батька Карнауха» — М. І. Карнаухова, комуніста з 1917 р., учасника Великої Жовтневої соціалістичної революції і партизанського руху на Україні під час громадянської війни. Маленький партизанський загін Слов'янського району колишньої Сталінської області — двадцять два сміливці — під командуванням «товариша К» влітку і восени 1941 р. понад п'ять місяців разом з Червоною Армією захищав ділянку фронту в районі с. Сидорова. Пізніше вони пройшли з боями по ворожих тилах до Сталінграда і повернулись у рідний Донбас. П'ятсот кілометрів голого без деревця степу! Стара кінострічка першої воєнної зими зберегла для нас живий образ М. І. Карнаухова, який був схоплений і загинув від рук гітлерівських катів у лютому 1943 р. Народна дума зробила «батька Карнауха» безсмертним.

Серед документів архіву є, зокрема, кінокадри, що розповідають про партизанську родину Цендровських. У списку Коростишівського партизанського загону на Житомирщині значилися п'ятнадцятеро Цендровських. Не всім їм довелося дожити до світлого Дня Перемоги. У кіножурналі «Радянська Україна» № 33 відображено вручення в 1944 р. Головою Президії Верховної Ради УРСР М. С. Гречухою урядових нагород партизанській родині. На вміщеному тут кадрі бойовий орден одержує десятирічний розвідник загону Стасик Цендровський, який згодом став військовим льотчиком.

Гітлерівці у своїх планах не врахували багатьох факторів, у тому числі можливості широкої партизанської боротьби, загальної ненависті населення до окупантів. З наближенням фронту підпільні організації і групи переходили до збройної бо-

ротьби. Їх підтримувало майже все населення. У фільмі «Я, партизан України...» є сюжет, присвячений Павлоградському повстанню, що його організували Дніпропетровський підпільний обком і Павлоградський підпільний міський комітет партії. За своїм розмахом і організованістю воно набуло особливого значення. У фільмі використані фотографії підпільників, розповіді колишніх учасників повстання.

У вогні боротьби проти фашистських загарбників міцніла інтернаціональна єдність народів. У лавах радянських партизанів створювалися чехословацькі, польські, угорські, румунські та інші формування. Окремі групи кінофотодокументів розповідають про допомогу українських партизанів Рухові Опору народів зарубіжних країн, яку подавав Радянський Союз.

Під керівництвом Комуністичної партії радянський народ добився всесвітньо-історичної перемоги у війні проти гітлерівської Німеччини. Важливим фактором перемоги над фашистськими загарбниками був партизанський рух, який завдав ворогові великих втрат. Тільки українські партизани знищили близько 465 тис. гітлерівців, пустили під кулі 4958 ешелонів, підбили 1566 танків і бронемашин, 211 літаків, захопили багато бойових трофеїв. Партизани України відтягували на себе 786 тис. фашистських солдатів і офіцерів. Батьківщина високо оцінила їх заслуги. Партизанам і підпільникам України вручено понад 57,5 тис. орденів і медалей, 95 чоловік удостоєні звання Героя Радянського Союзу, а С. А. Ковпаку і О. Ф. Федорову це звання присвоєно двічі*.

Війна відображена у кінофотодокументах без прикрас, суворо і мужньо. І тепер, через тридцять років, ми маємо змогу уявити, як це було.

* Радянська енциклопедія історії України, т. 4, К., 1969, стор. 327.

ДОКУМЕНТИ АРХІВУ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ СРСР ПРО БОЙОВІ ДІЇ З'ЄДНАНЬ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬК НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Яскраві сторінки вписала Червона Армія до літопису Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу проти фашистських загарбників. Контрнаступ Червоної Армії, що розпочався під Курськом влітку 1943 р., переріс в загальний наступ на величезному фронті, в ході якого війська Центрального і Воронезького фронтів у вересні 1943 р. визволили Чернігівщину від фашистського рабства.

Боротьба за визволення Чернігівщини була жорстокою. Гітлерівське командування сподівалось зупинити просування наших військ, використовуючи для цього водні рубежі. Важливого значення воно надавало Десні. Перед Центральним фронтом наших військ ворог сконцентрував 20 дивізій групи «Центр». Та ніщо не спинило наступ доблесної Червоної Армії. Війська Центрального фронту під командуванням К. К. Рокоссовського 31 серпня 1943 р. прорвали оборону противника південніше Новгород-Сіверського. Війська 60-ї армії під командуванням І. Д. Черняховського вже 6 вересня оволоділи Батуриним, 9 вересня — Бахмачем, 15 вересня пав останній опорний пункт ворога на підступах до Києва — м. Ніжин. Тут мужньо і самовіддано боролась друга танкова армія наших військ під командуванням генерала Е. І. Богданова.

Війська 65-ї і 48-ї армій фронту 7 вересня вийшли до Десни на протязі 150 км від с. Камінь Новгород-Сіверського району до с. Макошине Менського району. 10 вересня 1943 р. головні сили 13-ї армії після жорстоких боїв форсували Десну поблизу с. Оболоння Коропського району. Значну допомогу в цій операції подали частини 61-ї армії, які прибули з резерву.

Форсування Десни поблизу с. Оболоння примусило ворога перекинути сюди танкову і піхотну дивізії з-під Новгород-Сіверського. 16 вересня Червона Армія оволоділа цим стратегічним містом. Зазнавши великих втрат, ворог відступав. 21 вересня о першій годині ночі війська лівого крила Центрального фронту в складі 13-ї і 61-ї армій ударом з трьох боків почали штурм Чернігова. Уже о 5-й годині частини 148-ї і 181-ї стрілецьких дивізій вели бій в центрі міста, а в 6 годин ранку Червона Армія повністю визволила Чернігів від фашистських загарбників¹.

19 вересня 1943 р. війська 38-ї армії Воронезького фронту звільнили м. Прилуки та багато населених пунктів на півдні Чернігівщини. На 1 жовтня Чернігівщина була повністю визволена від гітлерівських окупантів радянськими воїнами — представниками багатьох національностей нашої країни. Наприклад, у складі 211-ї Чернігівської стрілецької дивізії були представники 32 національностей, 148-ї Чернігівської стрілецької дивізії — 29, 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії — 20².

¹ Архів Міністерства оборони СРСР, ф. 361, оп. 11935, спр. 13, арк. 262.

² Там же, ф. 148, оп. 484199, спр. 1, арк. 24—25; Чернігівський облдержархів, ф. Р-1376, оп. 3, спр. 11, арк. 64, 68.

В результаті Чернігівсько-Прип'ятської наступальної операції Центрального фронту, яка завершилась визволенням Чернігівщини і виходом наших військ до Дніпра, фашисти втратили до 150 тисяч солдатів і офіцерів. В боях за визволення Чернігівщини бійці Червоної Армії виявили виняткову мужність, доблесть і масовий героїзм. Тисячі воїнів нагороджені орденами і медалями, багатьом присвоєно високе звання — Герой Радянського Союзу.

Співробітники Чернігівського облдержархіву здійснили останнім часом значну роботу, спрямовану на виявлення документів про безсмертні подвиги радянських воїнів, партизанів і населення у роки Великої Вітчизняної війни. Фонди облдержархіву поповнились також копіями документів з Архіву Міністерства оборони СРСР, зокрема про бойові дії армій і з'єднань, які визволяли Чернігівщину від гітлерівських окупантів. Частину таких документів ми подаємо в цій добірці.

І. К. ІВАЩЕНКО

№ 1

Із історичного формуляра 140-ї Сибірської Новгород-Сіверської стрілецької дивізії про форсування р. Десна і Команка та бої за м. Новгород-Сіверський

Вересень 1943 р.

...К 8.00 8 сентября 1943 г. 140-я Сибирская стрелковая дивизия сосредоточилась на левом берегу Десны в районе Погребки, имея задачей, согласно приказу командира корпуса, с исходного положения — Погребки захватить переправу и, используя подручные переправочные средства, овладеть плацдармом на правом берегу р. Команка, форсировать реки Десну и Команку, перерезать шоссе южнее Новгорода-Северского.

В течение 8 сентября 1943 г. под руководством командира дивизии проводилась рекогносцировка районов переправ рек Десна и Команка.

Части дивизии вели инженерную и войсковую разведку районов переправ и путей подхода.

Имея подручные средства: плоты большие и малые, 7 лодок типа А-3 и 3 малые надувные лодки, дивизия в 22.00 8 сентября 1943 г. приступила к форсированию рек. К 16.00 9 сентября части дивизии, форсировав обе реки и сбив противника с правого берега р. Команка, преодолев упорное сопротивление, достигли Чулатова, Дробышева.

На западном берегу р. Десна оборонялись части 227-й пехотной дивизии, 8-й танковой дивизии, 12-й танковой дивизии. Подтянув резервы силою до 2 батальонов и 15 танков, противник начал частые контратаки в направлении Чулатова, но части дивизии успешно их отражали.

Авиация противника ежедневно производила 2—3 налета на район переправы, но существенных результатов в разрушении последней не имела.

С 11 по 15 сентября 1943 г. части дивизии вели огневой бой с противником и улучшили свои позиции.

Понеся большие потери в боях на западном берегу р. Десна, противник с 24.00 15 сентября 1943 г. начал отход основными силами в направлении Новгорода-Северского.

140-я стрелковая дивизия, сбивая группы прикрытия противника, начала наступление в направлении Новгорода-Северского и к 10.00 16 сентября 1943 г. части дивизии овладели городом.

Приказом Ставки Верховного Главнокомандования от 16 сентября 1943 г. дивизия получила наименование «Новгород-Северской».

Архів МО СРСР, ф. 140 СД, оп. 484206, спр. 1, арк. 6—7. Оригінал.

№ 2

Бойове донесення штабу 15-го стрілецького корпусу Військовій раді 13-ї армії про форсування Десни і бої на Оболонському напрямі

13 вересня 1943 р.

1. Войска 15-го стрелкового корпуса, не имея специальных инженерных средств для переправы, под сильным воздействием артиллерийского и минометного огня противника, а также отражая его неоднократные контратаки, с боем форсировали р. Десна на фронте 20 км в 3 пунктах, где ширина реки достигает более 100 м, не имея бродов, мостов и паромов, прорвали оборону противника на всю его тактическую глубину и, продвинувшись вперед от 4 до 7 км, заняли населенные пункты Оболонье, Гута, Конятин, Зметнев.

2. Войска корпуса при ограниченном количестве артиллерийских снарядов и мин успешно форсировали р. Десна и обеспечили плацдарм для дальнейшего развития наступления войск корпуса, отразили неоднократные атаки противника и прочно закрепились на достигнутых рубежах.

3. Перед фронтом корпуса действуют значительные силы противника, как-то: 221-я противотанковая дивизия в составе 183-го и 930-го противотанковых полков; 576-й охранный противотанковый полк и 345-й и 46-й противотанковые полки венгров и отдельные батальоны, поддерживаемые танками (до 25 шт.) и артиллерией.

4. В результате боев войска корпуса нанесли врагу значительные потери. Уничтожено не менее 800 солдат и офицеров противника, 5 танков, захвачено у противника более 100 лошадей, 4 81-мм миномета, несколько складов с боеприпасами, взято до 40 фашистов в плен и полностью сдался батальон с полным вооружением и обозом.

5. Красноармейский, сержантский, офицерский и генеральский состав войск корпуса проявил при форсировании р. Десна исключительное мужество и отвагу в труднейших условиях боя, чем заслуживает представления к правительственной награде согласно приказу Ставки Верховного Главнокомандования от 8 сентября 1943 г.*:

- 1) командир 74-й стрелковой дивизии генерал-майор Казарян,
- 2) командир 109-го стрелкового полка 78-й стрелковой дивизии майор Сухарников,
- 3) командир 78-го стрелкового полка 74-й стрелковой дивизии майор Леусенко,
- 4) командир 151-го стрелкового полка 8-й стрелковой дивизии полковник Миронов.

Прошу о представлении к ордену Красного Знамени 109-го и 78-го стрелковых полков 74-й стрелковой дивизии.

Ходатайствую о представлении к правительственной награде начальника штаба инженерных войск 13-й армии подполковника Денисюк за успешное и умелое руководство по устройству переправ через р. Десна.

Архів МО СРСР, ф. 15 СК, оп. 8672, спр. 2, арк. 139—140. Оригінал.

* Генерал-майору А. А. Казаряну, майорам Д. М. Сухарникову і І. М. Леусенко присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

№ 3

3 історичного формуляра 221-ї Бахмацької бомбардувальної авіадивізії про бойові дії в районі м. Бахмача

Вересень 1943 р.

В період з 31 августа по 9 сентября 1943 г. дивизия бомбардировочными ударами с воздуха содействовала овладению городами Конотоп и Бахмач наземными войсками. На разрушение опорных пунктов сопротивления в районах Конотоп и Бахмач и уничтожение материальной части самолетов противника на аэродроме Конотоп дивизией произведено 311 боевых самолетовылетов с налетом 473 часа. Сброшено бомб разного калибра 239 тонн. В результате бомбардировочных действий уничтожено и повреждено: танков — 6, автомашин — 143, арторудий — 19, складов с боеприпасами — 3, убито и ранено солдат и офицеров — 420, самолетов на земле — 12, в воздушном бою — 2.

При этом дивизией потеряно 6 самолетов «Бостон», 11 человек личного состава. На пополнение боевого состава поступило 15 самолетов «Бостон» и 4 человека личного состава.

В ознаменование одержанной победы по освобождению городов Конотоп и Бахмач и освобождения их от фашистских захватчиков, за проявленное мужество и героизм летного состава приказом Верховного Главнокомандующего дивизии присвоено наименование «Бахмачская», а всему личному составу дивизии объявлена благодарность.

Архів МО СРСР, ф. 221 БАД, оп. 673959, спр. 1, арк. 8. Оригінал.

№ 4

Із історичного формуляра 132-ї Бахмацької червонопрапорної стрілецької дивізії про бої за визволення м. Бахмача, Н'жина та форсування Десни

Вересень 1943 р.

...В боях на подступах к г. Бахмач личный состав дивизии проявил множество образцов героизма и отваги. Командир отделения младший сержант Теплов и его красноармейцы Шведов и Кривошейко еще в июльских боях на Курской дуге показали себя героями. В бою на подступах к Бахмачу вражеский пулемет мешал про-

движению нашей пехоты. Видя это, комсомолец Теплов увлек свое отделение вперед и атаковал пулеметный расчет противника. Теплов лично сам уничтожил пулеметный расчет.

Группа немцев, видя перед собой только четырех отважных воинов, предприняла контратаку, во время которой младший сержант Теплов пал смертью храбрых. Бойцы его отделения Шведов и Кривошейко огнем автоматов уничтожили 11 немцев, в том числе 1 офицера. Это была первая расплата за смерть боевого друга и командира — комсомольца Теплового.

Героический подвиг Теплового обеспечил нашей пехоте успешное продвижение вперед.

Красноармеец 1-й пулеметной роты 605-го стрелкового полка комсомолец Мосин со станковым пулеметом ворвался в г. Бахмач, убил 1 офицера и 3 солдат. Он первым занял крайний дом, установил в нем пулемет и открыл огонь по прилегающим улицам, чем обеспечил продвижение вперед своего батальона.

Парторг 8-й роты 605-го стрелкового полка младший сержант Котельников под ураганным огнем противника поднял роту в атаку с возгласами:

— Отметим четырехлетие дивизии взятием Бахмача! За Родину, вперед!

Рота рванулась вперед и стремительным ударом овладела пригородным совхозом. Во время взятия г. Бахмач особо отличились подразделения 605-го стрелкового полка. Первым в город ворвался 1-й стрелковый батальон капитана Кузьменко, а за ним вступили в город и все остальные подразделения полка.

...После взятия Бахмача на пути к Днепру оставался еще один крупный узел немецкой обороны — г. Нежин.

Развивая наступление в направлении Нежина, части дивизии смелыми действиями на флангах противника продолжали отбрасывать его на запад и к исходу 12 сентября 1943 г., продвинувшись вперед на 20—25 км, вышли на рубеж: Красное Озеро, Малая Загоровка, Хорошее Озеро. В ходе наступления было освобождено 15 населенных пунктов, в том числе железнодорожная станция Плиски, где были захвачены богатые трофеи, склады боеприпасов и продовольствия.

К исходу дня 14 сентября 1943 г. части дивизии овладели с. Прохоры, Бурковка, хут. Шурша-Баратова, с. Черняховка, хуторами Комсомольский и Морозова.

Противник всеми мерами стремился задержать наше наступление в направлении Евлашовка*, Смолин, Комаровка, немцы перешли в контрнаступление. Завязались упорные бои, в которых бойцы и офицеры 498-го и 712-го стрелковых полков вновь показали образцы мужества и отваги. Контрнаступление немцев было отбито.

Между тем противник начал подбрасывать крупные силы мотопехоты и техники в район Евлашовки. Немцы двинули против наступающей нашей дивизии срочно переброшенную из-под Ленинграда новую 277-ю пехотную дивизию. Противник ставил перед собой задачу — по шоссе на дороге прорваться на ст. Круты. Остановив наше продвижение справа и воспользовавшись открытым флангом, в 12.00 14 сентября 1943 г. противник силою до пехотного полка перешел в контрнаступление по дороге на ст. Круты и с. Прохоры.

Создалось угрожающее положение. Но здесь снова выручило быстрое и правильное решение командира дивизии, четкое и быстрое выполнение его частями, маневренность наших подразделений, беспримерная храбрость бойцов и офицеров.

Части дивизии продолжали преследовать противника, не давая ему возможности задерживаться и укрепляться. Противник упорно оборонял населенные пункты и главные пути на магистралях, идущих к Нежину, где были сосредоточены его крупные силы и много техники.

Над боевыми порядками нашей пехоты все время висели десятки немецких бомбардировщиков. Одновременно с попыткой оказать противодействие нашим частям на Нежинском направлении, противник предпринял ожесточенные контратаки на флангах.

В течение нескольких дней шли упорные бои южнее г. Бахмач. До последних дней фашисты удерживали в своих руках крупный населенный пункт Тиница, в 10 км южнее Бахмача, откуда вели контратаки и сильный артиллерийский огонь.

Наша пехота с танками, предприняв обход южнее Бахмача, окружила и уничтожила остатки 4 разбитых вражеских дивизий.

Удерживая за собой пути к р. Десна, гитлеровцы в течение нескольких дней вели бои за населенные пункты, имевшие большое тактическое значение. На этих участках они бросили в бой не только пехоту, поддерживаемую танками и бронемашинами, но и самоходные орудия.

После разгрома остатков немецких дивизий южнее г. Бахмач в обороне противника образовалась пустота. Для восстановления положения немцы бросили еще 1 пехотную дивизию в район Нежина, которая была введена в бой с ходу.

Вечером 14 сентября разгорелись бои непосредственно за г. Нежин. 280-я стрелковая дивизия наносила удар с западной окраины города и углублялась в тылы противника. Наша дивизия нанесла удар с севера и востока. Город был взят в кольцо. Тесня врага, наши части ворвались в город и завязали бои.

* Нині с. Красносільське — на честь Героя Радянського Союзу І. М. Красносільського, уродженця цього села.

На рассвете 15 сентября передовые отряды нашей пехоты вновь были брошены в атаку и г. Нежин был полностью очищен от гитлеровцев.

Так пал последний опорный пункт немцев на Киевском направлении, прикрывающий подступы к Днепру.

...Наступление дивизии, начатое 4 сентября форсированием Сейма, к 21 сентября завершилось новой блестящей победой дивизии — форсированием Десны и выходом к р. Днепр.

За 15 дней наступления дивизия прошла с боями на запад 250 км, освободила от немцев десятки населенных пунктов, форсировала две водные преграды, взломала 2 серьезных оборонительных рубежа противника, овладела рядом железнодорожных станций и взяла с боем 3 города — Конотоп, Бахмач, Нежин. Получив наименование «Бахмачской», награжденная за взятие Нежина орденом Красного Знамени, дивизия новой славой овеяла свои знамена.

За этот недолгий по времени путь дивизия нанесла большой урон противнику в живой силе и технике. В боях было уничтожено: 4800 солдат и офицеров противника, 400 лошадей, 100 автомашин, 25 мотоциклов, 45 орудий разных калибров, 26 минометов, 100 пулеметов, 800 винтовок и др. В боях были подбиты и уничтожены 6 танков и сбито 5 самолетов противника...

Архів МО СРСР, ф. 132 СД, оп. 140825, спр. 10, арк. 85—96. Оригінал.

№ 5

**Из исторического формуляра 16-й гвардейской Черниговской кавалерийской дивизии
про бой за визволення Сосниці, Мени, Березного, Локнистого, Чернігова
та форсування Десни**

Вересень 1943 р.

...В боях с 17 по 19 сентября 1943 г. 16-я гвардейская кавалерийская дивизия освободила 24 населенных пункта, в том числе г. Мена и села Волосковцы, Березна, уничтожила свыше батальона пехоты, в том числе 20 офицеров и 1 полковника, 15 танков, 2 артиллерийские и 3 минометные батареи, 20 станковых и 35 ручных пулеметов. Захвачено 400 человек пленных солдат и офицеров, склад продовольствия, склад горючего, 15 автомашин, 4 рации, свыше 1000 винтовок и 50 000 патронов.

В процессе боев части дивизии потеря в личном и конском составе, а тем более в технике, почти не имели. 19 сентября 1943 г. 27 самолетов противника «Х—Ш», «Ю-88» совершили массированный налет и бомбили порядки частей и штаб дивизии, в результате чего дивизия понесла потери: убитыми и ранеными свыше 100 человек, в том числе 5 офицеров; свыше 200 голов лошадей.

В течение с 18 сентября 1943 г. 16-я гвардейская кавалерийская дивизия, пройдя с боями свыше 150 км, уничтожая и преследуя отходящего противника, на его плечах форсировала р. Снов, стремительным преследованием и прорывом вперед обеспечила сосредоточение и переправу стрелковых частей 61-й армии и 7-го гвардейского кавалерийского корпуса, сыграла главную роль в освобождении Чернигова и обеспечила стремительное наступление частей Красной Армии на этом участке фронта.

За умелые и активные действия по разгрому 1-й и 8-й пехотных дивизий врага Народный Комиссар Обороны Верховный Главнокомандующий в своем приказе от 21 сентября 1943 г. приказал 16-ю гвардейскую кавалерийскую дивизию впредь именовать: 16-я гвардейская Черниговская кавалерийская дивизия.

Архів МО СРСР, ф. 16 гв. КД, оп. 35839, спр. 1, арк. 5. Оригінал.

№ 6

**Из донесения начальника штаба 129-й Черниговской окремой танковой бригады
начальнику штаба 28-го стрелкового корпуса про бой за м. Чернігів**

18—21 вересня 1943 р.

В течение ночи до 18.00 19 сентября 1943 г. бригада вела огневой бой с противником, одновременно подготавливая переправу через р. Десна в районе западнее Количевки.

Мотострелково-пулеметный батальон с 19.00 до 21.00 19 сентября 1943 г. форсировал р. Десна в районе западнее Количевки под прикрытием артиллерии. 874-й истребительный противотанковый полк, находящийся на огневой позиции вдоль шоссе, ломая сопротивление противника, уничтожая его арьергардные группы, вышел на рубеж железнодорожной насыпи.

Противник до двух батальонов пехоты с артиллерией и танками, закрепившись на южной окраине города, оказывал упорное сопротивление.

874-й истребительный противотанковый полк с 21.00 19 сентября до 1.00 20 сентября 1943 г. на подготовленном пароме переправился через р. Десна и к 2.00 20 сентября 1943 г. занял открытые огневые позиции в районе 1 км юго-западнее железнодорожного моста, обеспечивая своим огнем правый фланг 181-й стрелковой дивизии от фланговых танковых контратак, ведя огонь по огневым точкам противника, расположенным на южной окраине Чернигова.

В 12.00 20 сентября 1943 г., ломая сопротивление противника, мотострелковый пулеметный батальон при поддержке 874-го истребительного противотанкового полка овладел рощей, что южнее г. Чернигова *.

Противник перегруппировал часть своих сил — до батальона пехоты и при поддержке артиллерии и минометов за время с 12.00 до 19.00 20 сентября 1943 г. дважды переходил в контратаку из района южной окраины Чернигова.

Огнем танков из района деревянного моста, артиллерией и минометами контратаки были отбиты. Понеся большие потери, противник откатился в исходное положение.

До рассвета 21 сентября 1943 г. бригада оставалась на достигнутом рубеже, роще, южнее Чернигова, ведя огневой бой с пехотой и артиллерией противника.

В 5.00 21 сентября 1943 г. бригада совместно с частями 181-й стрелковой дивизии начала штурмовать г. Чернигов с юга и в 6.00 21 сентября 1943 г. овладела южной окраиной г. Чернигова. В 12.00 21 сентября 1943 г. Чернигов был полностью очищен от противника.

Архів МО СРСР, ф. 13 А, оп. 6079, спр. 204, арк. 382—383. Оригінал.

* Мова йде про Пролетарський Гай.

№ 7

**Із донесення начальника політвідділу 148-ї стрілецької Чернігівської дивізії
начальнику політвідділу 13-ї армії про бої за визволення м. Чернігова**

21 вересня 1943 р.

Только с 9.00 до 10.00 20 сентября 1943 г. гитлеровцы переходили дважды в контратаку силой нескольких полков при поддержке 20 танков и 34 самолетов. Всего в течение только одного дня противник предпринял 6 контратак. К исходу дня 20 сентября гитлеровцы, подтянув новые силы до 2 батальонов пехоты, при поддержке 19 орудий «Фердинанд» и массивной бомбежки наших боевых порядков 32 самолетами, перешел в шестую контратаку с целью восстановления прежнего своего положения. Но никакая сила не могла сломить волю к победе наших бойцов.

Бойцы и командиры не только отбили все контратаки, но с успехом овладели г. Чернигов, нанеся при этом потери убитыми и ранеными до 800 солдат и офицеров, уничтожили танков — 15, орудий — 13, пулеметов — 27, автомашин с боеприпасами и другим грузом — 8, захвачены 2 легковые автомашины и 6 грузовых, 2 склада с имуществом, взято в плен 22 солдата, в том числе 14 немецких артиллеристов, которые сдались после того, как были брошены сбежавшим своим офицером.

В боях на подступах к городу и за овладение г. Чернигов личный состав показал исключительную стойкость, мужество и храбрость. Особенно отличились части подполковника Бурлакова и подполковника Фомичева, которые показали высокую воинскую выучку, организованность и взаимодействие между подразделениями и нашей артиллерией.

Архів МО СРСР, ф. 13 А, оп. 6092, спр. 85, арк. 57—58. Оригінал.

№ 8

**Із донесення начальника політвідділу 61-ї армії начальнику політуправління
Центрального фронту про героїзм комуністів, бійців і командирів 76-ї гвардійської
Чернігівської стрілецької дивізії**

27 вересня 1943 р.

В боях с гитлеровскими захватчиками проявляется массовый героизм рядового, сержантского и офицерского состава. Коммунисты и комсомольцы занимают в бою авангардную роль и своими примерами мужества и храбрости воодушевляют бойцов на боевые подвиги.

Парторг 2-й стрелковой роты 237-го гвардейского стрелкового полка 76-й гвардейской Черниговской стрелковой дивизии старшина Мойсеенко под покровом холодной

ночи вплавь переправился через водный рубеж, разведал вражеские огневые точки и вернулся с ценными сведениями о противнике.

Исключительную храбрость и стойкость в бою и беззаветную преданность своей Родине показали бойцы и командиры 1-го и 3-го стрелковых батальонов 239-го гвардейского стрелкового полка этой же дивизии в боях за населенный пункт Товстолес.

Стремясь во что бы то ни стало удержать за собой это село, противник неоднократно переходил в контратаки с участием до 30 танков. Но ни один наш боец не дрогнул, не отступил без приказа ни шагу назад и в упор расстреливали и уничтожали живую силу и технику противника.

Бойцы подбили и подожгли 18 вражеских танков. Боец-бронейщик Ибрагимов подбил 2 танка.

В напряженный момент боя, когда противник перешел в контратаку, вышел из строя командир 3-го стрелкового батальона и его заместитель по стрелковой части.

Тогда парторг батальона гвардии капитан Фрисман принял на себя командование батальоном, быстро организовал оборону и личным примером стойкости и мужества воодушевлял бойцов на героизм и сам геройски погиб под гусеницами вражеского танка.

Парторг 9-й стрелковой роты этого же батальона Лецко и комсорг этой роты Шевантьев в бою были всегда впереди и увлекали за собой всех остальных бойцов роты.

Заместитель командира по политчасти 1-го стрелкового батальона гвардии старший лейтенант Кутявин при отражении контратаки противника все время находился в боевых порядках бойцов, ободрял их и лично ходил в атаку, в результате все контратаки противника были отбиты с большими для него потерями.

Партийно-политическая работа в бою проводится непрерывно и направлена на успешное выполнение боевых приказов командования.

Архів МО СРСР, ф. 61 А, оп. 10709, спр. 55, арк. 428. Оригінал.

№ 9

Із звіту начальника оперативного відділу штабу 61-ї армії начальнику оперативного відділу штабу Білоруського фронту про форсування Дніпра 76-ю і 12-ю гвардійськими стрілецькими дивізіями в районі Мисів та Любеча

Вересень 1943 р.

...После ожесточенных боев противник оттеснен и началась переброска артиллерии и боеприпасов.

К этому времени в районе Мысы — Станецкая было организовано несколько пунктов переправ и подручных средств. Было построено 4 пристани, наведено 4 усиленных бочками и лодками переправ, грузоподъемностью до 5 т, 8 штук паромов на рыбацких лодках под грузы — 3—8 т, наведен штурмовой мостик длиной 6 м через заливы Днепра. Кроме того, были использованы захваченные на правом берегу 4 лодки типа А-3, 2 шт. ЛМН и 1 понтон...

За период форсирования р. Днепр в районе Мысы — Станецкая с 27 сентября по 1 октября исключительно на подручных средствах были переправлены части 76-й гвардейской стрелковой дивизии, вся полковая артиллерия и дивизионная артиллерия. Бесперебойно подвозились боеприпасы и продовольствие, на левый берег производилась эвакуация раненых.

Район Любеча. В ночь с 28 на 29 сентября 1943 г. части 12-й гвардейской стрелковой дивизии на рыбацких лодках, плотах и других подручных средствах начали форсирование р. Днепр. Всего было собрано 83 рыбацкие лодки, построено 49 плотов и плотиков, 3 штурмовых мостика длиной 54 м, 110 м и 115 м, наведено 2 паромов на 4 т и построено 4 пристани.

Первые десантные отряды 32-го гвардейского стрелкового полка общей численностью до 80 человек переправились на остров и, уничтожив боевое охранение противника, овладели островом. Затем на остров переправился и весь полк. К 7.00 полк, преодолевая огневое сопротивление противника, с боем овладел первой и второй линиями траншей противника на западном берегу р. Днепр.

В ночь на 30 сентября 1943 г., кроме подручных средств, были использованы понтоны подошедшего вражеского парка «В» и собраны паромы под грузы в 4 т. За эту ночь на правый берег р. Днепр был переброшен еще один пехотный полк и полк артиллерии.

С 28 сентября по 30 сентября 12-я гвардейская стрелковая дивизия переправилась на западный берег р. Днепр.

Таким образом был захвачен плацдарм на правом берегу р. Днепр в районе м. Любеч.

Форсирование р. Днепр произведено прямо с ходу без остановки на водном рубеже для накопления и сосредоточения.

Архів МО СРСР, ф. 61 А, оп. 10695, спр. 90, арк. 99. Оригінал.

Із історичного формуляра 13-ї армії про національний склад 181-ї ордену Леніна Сталінградської стрілецької дивізії в період боїв за визволення Чернігівщини

10 вересня 1943 р.

Русских	4089	Таджиков	63
Украинцев	552	Киргизов	22
Белоруссов	78	Казахов	215
Евреев	54	Грузин	35
Татар	136	Армян	22
Чувашей	25	Азербайджанцев	42
Узбеков	1049	Других	228
Туркменов	59		

6675

Архів МО СРСР, ф. 361, оп. 6092, спр. 73, арк. 256. Оригінал.

ВАЖЛИВИЙ ДОКУМЕНТ ПРО БОЙОВІ ПОДВИГИ КОМСОМОЛЬЦІВ У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Фашистська Німеччина та її сателіти як ударна сила світового імперіалізму в 1941 р. нав'язали нашій Батьківщині найтяжчу і найжорстокішу війну, яка була справедливою визвольною війною всіх народів нашої багатонаціональної країни проти гітлерівських загарбників та їх союзників за збереження цілісності і незалежності СРСР, за визволення пригноблених народів світу від фашистської, імперіалістичної тиранії. Серед інших серйозних факторів, які забезпечили перемогу над ворогом в ці суворі роки, важливе значення мало тісне згуртування народів СРСР навколо Комуністичної партії.

Великий вклад у справу перемоги над фашизмом вніс вирощений і вихований партією Ленінський комсомол. За видатні заслуги перед Батьківщиною в роки Великої Вітчизняної війни і за широку діяльність у вихованні радянської молоді в дусі безмежної відданості Вітчизні Президія Верховної Ради СРСР у червні 1945 р. нагородила ВЛКСМ орденом Леніна.

На заклик Комуністичної партії у роки війни до лав армії та флоту вступило 3,5 млн. комсомольців¹. Наслідуючи славні традиції часів громадянської війни, на фронт вирушали цілі комсомольські організації. За роки війни до лав Ленінської спілки молоді вступило понад 5 млн. воїнів. Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили вклад комсомолу у загальнонародну справу захисту Вітчизни: 3,5 млн. комсомольців в роки війни нагороджено орденами і медалями, 7 тис. комсомольців і вихованців ВЛКСМ присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Понад 50 тис. молодих партизанів і партизанок нагороджені орденами і медалями, 99 з них присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Серед удостоєних двічі одержати це високе звання — 60 вихованців Ленінської спілки молоді².

Навіть вороги примушені були визнати високу ідейну переконаність і безстрашність у бою молодих воїнів Червоної Армії. «Я на власні очі бачив, — писав пізніше колишній гітлерівський генерал, — як молоді червоноармійці на полі бою, попавши в безвихідне становище, підривали себе ручними гранатами. Це були солдати, які дійсно з презирством відносились до смерті»³.

Дослідники чимало зробили для вивчення проблеми участі комсомолу у захисті Радянської Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни. Слід, однак, відмітити, що багато матеріалів і документів про комсомол воєнних років до цього часу не вивчені і не введені в науковий обіг. Зокрема, слабо використовується, на наш погляд, таке джерело, як полкові журнали слави комсомолу. В роки війни вони були дзеркалом героїчних подвигів комсомольських організацій, в них відображались суворі і тяжкі будні особового складу полку. В журнал із скрупульозними подробицями вносились хронологічні записки про хід боїв за той чи інший населений пункт, район, промисловий об'єкт.

На сторінках журналів фігурують конкретні люди і детально описані події, інколи дрібні і незначні, але вони допомагають відтворити цілісну картину військових подій. Прізвища радянських воїнів-комсомольців, які відзначились у боях, заносились у ці журнали зразу ж після бою. І кожний комсомолец прагнув заслужити такої честі.

¹ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. 1. М., 1970, стор. 392.

² Наш Ленинский комсомол, учебное пособие. М., 1971, стор. 238.

³ Ганс Фриснер. Проигранные сражения. М., 1966, стор. 223.

Багато цікавих фактів можуть почерпнути дослідники із журналу бойової слави комсомольців 55-го гвардійського стрілецького полку⁴. Джерело це досі було не відоме читачам. Нещодавно ЦДАЖР УРСР прийняв його на державне зберігання.

Журнал бойової слави комсомольців являє зошит з різних листків паперу. Його формат дорівнює стандартному аркушу. Папір пожовклий, в деяких місцях пошкоджений від впливу природних чинників, тривалого часу і умов бойової обстановки. Але записи збереглися досить чітко. На титульному аркуші друкарським способом набрано: «Смерть немецким оккупантам!» Справа, в верхній частині — «Журнал боевой славы комсомольцев». Нижче йде напис чорнилом: «55-й гвардейский стрелковый полк». У центрі — дата 11.10.1943 р.».

Записи в журналі робились на підставі рішень бюро комсомольської організації 55-го гвардійського стрілецького полку. Тому кожний запис за певний період є витягом з рішення засідань комсомольського бюро полку. Із перших записів журналу видно, що вони взяті з протоколу № 8 комсомольського бюро полку від 29.9. 1943 р. У них перераховуються подвиги воїнів-комсомольців, датовані 8.9. 1943 р., 9. 9. 1943 р. та ін. Але ж на титульному аркуші журналу стоїть дата 11.10. 1943 р. Це пояснюється тим, що подвиги і відзнаки в боях комсомольців враховувались комсомольськими організаціями полку і раніше. А коли поступив у комсомольське бюро полку журнал бойової слави комсомольців (після 11 жовтня 1943 р.), в нього були внесені і прізвища героїв-комсомольців вересневих боїв 1943 р. Всього зроблено на 13 аркушах 66 записів про подвиги 67 комсомольців. Серед них червоноармієць Єлісєєв, молодший сержант І. І. Брус, старший сержант І. І. Смахій, сержант В. І. Іванов та інші вважали своїм обов'язком першими піднятися в атаку і особистим прикладом повести за собою бійців. Вони, не боячись розривів мін і снарядів, сміливо йшли назустріч кулеметним і автоматним чергам ворога.

У лаконічних рядках журналу на прикладі комсорга 7-ї стрілецької роти старшого сержанта І. В. Чешина та інших розкривається діяльність комсомольського активу підрозділів. Росіянин рядовий Петін і українець рядовий Москаленко, які одержали комсомольські квитки напередодні бою, ціною свого життя забезпечують виконання бойового завдання роти в бою за безіменну висоту.

Сторінки журналу розповідають про героїзм червоноармійців З. Абдуліна, Мужурана, санінструктора сержанта Е. Туманової і багатьох інших. В їх подвигах з особливою силою виявляється нерозривна дружба і згуртованість радянських народів. Л. І. Брежнєв, виступаючи на урочистому засіданні, присвяченому знаменній даті — п'ятдесятиріччю створення Союзу РСР, підкреслював, що «єдність радянського народу знайшла свій найпереконливіший вияв у героїчних подвигах в ім'я захисту соціалістичної Вітчизни. Союз і дружба всіх націй і національностей нашої країни витримали таке найтяжче випробування, як Велика Вітчизняна війна»⁵.

Не можна без хвилювання читати про ратні подвиги простого російського хлопця, молодого комсомольця рядового Н. С. Самарського, який у важкі хвилини бою, коли припинився зв'язок з підрозділами, першим за велінням високого обов'язку воїна-комсомольця під шаленим вогнем фашистів біжить у роти, щоб своєчасно передати наказ командира батальйону.

Кожна сторінка і навіть речення «Журнала боевой славы комсомольцев 55-го гвардейского стрелкового полка» є крихтою літопису вкладу Ленінського комсомолу у великий подвиг радянського народу суворих часів Великої Вітчизняної війни. Нижче ми публікуємо витяги з нього.

Ю. І. ЄЛЕСІН

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 4620, оп. 1, спр. 34. 55-й гвардійський полк 20-ї гвардійської стрілецької дивізії в липні 1941 р. в районі м. Полоцьк вступив в бій проти переважаючих гітлерівських військ. Згодом брав участь в історичній битві за оборону Москви, разом з іншими частинами визволяв м. Ржев. Навесні 1943 р. в складі Південно-Західного (3-го Українського) фронту брав активну участь у битві за Дніпро. Далі його бойовий шлях проходить через Румунію, Болгарію, Югославію, Угорщину, Австрію. 7 травня 1945 р. 55-й гвардійський стрілецький полк, визволивши австрійське місто Грац, закінчив свої бойові дії.

⁵ Л. І. Брежнєв. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1972, стор. 22.

№ 1

Із рішення засідання бюро комсомольської організації 55-го гвардійського стрілецького полку від 29 вересня 1943 р. про занесення у «Журнал боевой славы комсомольцев», прізвищ воїнів, які відзначились в боях у вересні 1943 р.

Из решения заседания бюро комсомольской организации 55-го гвардейского стрелкового полка от 29 сентября 1943 года (протокол № 8) о занесении воинов в «Журнал боевой славы комсомольцев», отличившихся в боях в сентябре 1943 года.

1. Гвардии красноармеец Абдулин Закир 7-й [стрелковой] роты, 8.9. 1943 г. во время наступления наших подразделений на высоту, что левее села Чепель, выдвинулся вперед со своим ПТР и уничтожил дзот, мешавший пулеметным огнем продвижению наших подразделений.

2. Гвардии красноармеец Степанов Иван Николаевич. Будучи связным КП 1-го стрелкового батальона, не взирая на огонь противника, в любое время быстро и точно передавал приказания командирам подразделений. Так, 9.9 1943 г. перед атакой, под сильным пулеметным огнем противника, тов. Степанов исключительно мужественно, любыми методами добирался до командиров рот и [передавал] приказания комбата.

3. Гвардии красноармеец Елисеев 2-й [стрелковой] роты 9.9. 1943 г. с криками «Вперед, за Родину!» первый поднялся в атаку и увлек за собой бойцов своего взвода, он первый ворвался в траншею противника и убил 1 гитлеровца.

4. Гвардии старший сержант Чешин Иван Васильевич 7-й стрелковой роты. Как комсорг роты хорошо подготовил комсомольцев к бою, провел большую массовую работу по подготовке к бою. И как командир отделения вел свое отделение вперед, первый личным примером воодушевлял бойцов, поднял свое отделение в атаку и первый ворвался в траншею противника. Награжден орденом «Отечественной войны» 2-й степени и медалью «За боевые заслуги».

5. Гвардии красноармеец Скворцов Сергей Николаевич взвода ПТР, 3-го стрелкового батальона. После выбития первого номера ПТР более 30 км во время марша один тащил противотанковое ружье и 80 штук патронов. В бою за д. Краснопавловка из своего ружья убил трех фашистов.

6. Гвардии сержант Михайлов Виктор [Яковлевич], командир отделения 7-й стрелковой роты. В бою за д. Бунаково 13.9. 1943 г., взяв с собой 5 бойцов, ворвался в расположение противника и сам лично гранатами уничтожил пулемет и 50-мм миномет противника. Показал исключительную дерзость в бою...

15. Гвардии младший лейтенант Брус Иван Иванович, командир взвода 8-й стрелковой роты. Во время ранения командира роты немедленно принял командование ротой, личным примером повел бойцов в атаку, выполнил поставленную задачу 13.09. 1943 года. После чего отважно погиб в этом бою...

18. Гвардии старший сержант Смахий Иван Иванович пом[ощник] ком[андира] 7-й стрелковой роты. В бою за Нижне-Днепровск первым ворвался в город. Первым поднялся в атаку и с криком «Вперед, Днепр недалеко!» увлек за собой бойцов...

ЦДАЖР УРСР, ф. 4620, оп. 1, спр. 34, арк. 2, 4.

№ 2

Из рішення засідання бюро комсомольської організації від 8.11. 1943 р.
про занесення в «Журнал боевой славы комсомольцев» 55-го гвардійського
стрілецького полку прізвищ воїнів-комсомольців

Из решения заседания бюро комсомольской организации полка от 8.11. 1943 года
• занесении в журнал боевой славы комсомола 55-го гвардейского стрелкового полка
воинов-комсомольцев.

21. Гвардии красноармеец Иванов Михаил Павлович, 9-й стрелковой роты. 24.10. 1943 года в бою принял командование отделением, метким выстрелом убил фашистского офицера, поднял бойцов в атаку на контратакующую цепь до 25 человек и опрокинул гитлеровских негодяев. Фашисты бежали, оставив на поле боя 5 трупов. Тов. Иванов личным примером вел бойцов в атаку...

33. Гвардии красноармеец 4-й стрелковой роты Мужуран 2.11. 1943 г. с криком «Ура, за Родину!» первым ворвался под пулеметным огнем противника в деревню Мобы и уничтожил 3 фашистов. Воодушевленные комсомольцем Мужураном бойцы мгновенно ворвались в деревню. Задача была выполнена...

36. Санинструктор 2-го стрелкового батальона гвардии сержант Туманова Эстония Ивановна непосредственно на передовой оказывала помощь раненым. Всего она в этих боях оказала помощь 54 раненым. За мужество и отвагу т. Туманова дважды награждена командованием...

38. Комсорг 2-го стрелкового батальона гвардии сержант Иванов Владимир Иванович в боях показал образец мужества и стойкости. Так, в бою за село Загорное с криком «Ура, за Родину!» он первый бросился в атаку и увлек за собой бойцов. Работу комсомольской организации направлял на выполнение поставленной задачи. Его комсомольцы заняли авангардную роль в наступательных боях. Тов. Иванов представлен к правительственной награде...

40. Гвардии сержант Логвиненко Петр Афанасьевич, командир отделения 7-й стрелковой роты в боях за деревню Красный Дуб 1.11. 1943 г. взял в плен 2 фашистов и убил 2 гитлеровцев. Первый из своего взвода поднялся в атаку и с криком «Вперед, за родную Украину!» увлек за собой бойцов. В боях за д. Любимая 2. 11. 1943 г. тов. Логвиненко героически погиб...

ЦДАЖР УРСР, ф. 4620, оп. 1, спр. 34, арк. 5, 6, 7.

Из решения заседания бюро полку від 8.12. 1943 р. про занесення в «Журнал боевой славы комсомольцев» 55-го гвардейского стрелкового полка, отличившихся воинов-комсомольцев, які відзначились у боях

Из решения заседания бюро полка от 8.12. 1943 года о занесении в журнал боевой славы комсомольцев 55-го гвардейского стрелкового полка, отличившихся воинов-комсомольцев.

43. Гвардии рядовой Лукьянов Клементий Федорович. В боях за деревню Красный Яр т. Лукьянов, идя вперед на разгром немецких захватчиков, своим личным примером по-комсомольски увлекал остальных бойцов на штурм немецкой обороны. Он воодушевлял бойцов новыми боевыми подвигами, первым ворвался в деревню и своим личным оружием уничтожил 2 фашистских автоматчиков. Тов. Лукьянов в боях за Родину погиб смертью храбрых воинов Рабоче-Крестьянской Красной Армии...

46. Гвардии рядовой Черезниченко Семен Маркович — смелый, героически настроенный комсомолец, своим личным примером воодушевлял бойцов на новые боевые подвиги. В боях за деревню Красный Яр 24.11. 1943 г., идя впереди всех бойцов, он первым ворвался в населенный пункт, прямо в хате застал одного офицера и двух фашистских солдат. Ввиду попытки бегства офицер был убит и один солдат был [им] ранен и одного, неповрежденного, взял в плен. И взял пять немецких телефонных аппаратов. За проявленный героизм и отвагу командование представило [его] к правительственной награде...

54. Гвардии рядовой Бондаренко Павел Илларионович. В боях за высоту 144.9 тов. Бондаренко показал себя одним из отличных разведчиков, во время выполнения боевых заданий 25.11. 1943 г. тов. Бондаренко проявил исключительно героический подвиг, необходимо было взять «языка», он [был] ответственным, с группой бойцов доставили языка, взяли в плен 2 гитлеровских солдат. Тов. Бондаренко представлен к правительственной награде...

ЦДАЖР УРСР, ф. 4620, оп. 1, спр. 34, арк. 8, 10.

№ 4

Из запису про подвиги комсомольцев у боях за безіменну висоту, звершені з 10 по 15 січня 1944 р.

О подвигах комсомольцев в боях за высоту безымянную с 10 по 15 января 1944 года, показавших образцы мужества и героизма.

57. Младший лейтенант Павлов. Преодолев под сильным огнем расстояние до противника, с двумя бойцами блокировал дзот противника и трех фашистов взял в плен. Пулемет противника умолк, подразделение [с ним] ринулось вперед на противника.

58. Два молодых комсомольца, только что получившие комсомольские билеты, два молодых хороших товарища — комсомольцы рядовые Петин и Москаленко действовали в бою исключительно слаженно. Они вместе получили боевую задачу — блокировать вражеский дзот, мешавший продвижению наших подразделений. Эти товарищи погибли смертью храбрых, но задачу выполнили до конца... Их 2-я стрелковая рота получила возможность продвигаться вперед. Их имена помнят все бойцы...

61. Младший лейтенант Кривонос, командир стрелкового взвода 1-й стрелковой роты. В боях показал себя исключительно смелым и решительным офицером. Только за один день боев 10.1. 1944 г. он своим взводом взял 3 гитлеровцев в плен и лично сам убил четырех фашистов. В момент [атаки] личным примером вел бойцов в бой...

65. Гвардии младший лейтенант Котов Лев Андреевич. Командир пулеметного взвода 3-го стрелкового батальона.

Команда — вперед! [Но] сильный пулеметный огонь противника [и] бойцы вынуждены лежать. И тут внезапно в боевых порядках с криком «Встать, вперед, за Родину!» появляется смелый, решительный командир взвода. Бойцы, увидя своего командира, как один поднялись и устремились вперед. Спустя несколько минут оборона противника была взломана. И во время передышки бойцы по цепи передают: «Наш командир — герой, он сам убил трех фашистов и первый ворвался из взвода в окопы противника».

66. Гвардии рядовой Самарский Николай Савельевич, 3-й стрелковый батальон.

И на вид-то он [был] уж мал и не совсем опрятный. А вот душа у него велика, благородная душа! Смелости в нем — хоть отбавляй. [Работая связным] при 3-м стрелковом батальоне, он проявил исключительную храбрость и мужество. На вопрос: «Кто пойдет с приказанием в роту?» — он всегда говорил первый: «Я пойду!» И он шел 10 [января] 1944 г. кругом рвутся мины противника, а комсомолец Самарский, [свернувшись] почти в комок, стремительно мчится к командиру роты. Всегда командиры рот, если не работала связь, получали своевременно и правильно приказания. Тов. Самарский представлен к награде — орденом «Славы» 3-й [степени].

ЦДАЖР УРСР, ф. 4620, оп. 1, спр. 34, арк. 11, 12, 13.

ДОКУМЕНТИ ПРО РОЗВИТОК НАФТОГАЗОДОБУВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ (1959—1965 рр.)

У створенні економіки розвинутого соціалізму велике місце займають нафта і природний газ — найважливіша складова частина паливного балансу країни, цінна сировина для багатьох галузей промисловості. Виконуючи настанови В. І. Леніна, який розглядав видобуток і використання мінерального палива як одну з основних умов розвитку великої індустрії¹, КПРС націлює трудящих на всемірне нарощування видобутку нафти і природного газу. Це було викладено в Програмі КПРС, прийнятій на XXII з'їзді Комуністичної партії².

За період з 1959 по 1965 р. видобуток нафти в СРСР виріс з 113,2 млн. т до 242,8 млн. т, тобто більше ніж у 2 рази, газу — з 28 млрд. м³ до 129, тобто в 4,5 рази. Питома вага нафти і газу в паливному балансі країни збільшилась з 31 до 52%³. Ці визначні успіхи радянської нафтогазодобувної промисловості були досягнуті завдяки самовідданим праці трудящих усіх братніх республік нашої країни. Так, на Україні загальний обсяг видобутку нафти досяг у 1965 р. 7,6 млн. т: збільшився в 6 разів, природного газу — 39,5 млрд. м³, що в 4,3 рази перевищувало видобуток 1959 р.⁴

В даному огляді робиться спроба охарактеризувати архівні документи, що відбивають діяльність нафтогазовидобувачів республіки по втіленню в життя рішень XXI і XXII з'їздів КПРС.

Важливим джерелом для вивчення проблеми є фонд Головного управління нафтової і газової промисловості Української ради народного господарства, в документах якого відображено розвиток галузі за період з 1960 по 1964 р. Тут містяться інформації, доповідні записки керівництву Уккрандгоспу про видобування нафти і газу на території республіки, листування з Радою Міністрів СРСР та Радою Міністрів УРСР, Держпланом СРСР з питань розвитку галузі, підсумкові документи про виконання річних планів (ЦДАЖР УРСР, ф. Р-4820, оп. 19, спр. 1, 4а, 4б, 4г, 5, 8, 9). Цінні відомості про техніко-економічні показники діяльності окремих підприємств галузі, боротьбу трудових колективів за технічний прогрес містять протоколи, стенограми та інші матеріали нарад з питань виконання державних планів, координації науково-дослідних робіт, матеріали засідань технічної ради Головного управління (спр. 23, 28, 31).

У перші роки семирічки освоювались нафтові і газові поклади переважно Західної України, де були розташовані основні підприємства нафтогазодобувної промисловості нафтопромислових управлінь «Бориславнафта», «Надвірнанафта», «Долинанашта», Стрийське і Надвірнянське газопромислові управління. У 1960 р. підприємства Львівського раднаргоспу видобули 90,9% нафти республіки, на долю східних областей припадало тільки 9,1%. Починаючи з 1961 р. при загальному збільшенні видобутку нафти в республіці в середньому на 20—25% на рік видобуток її зростає завдяки введенню в експлуатацію нових нафтових покладів у Полтавській, Сумській та Чернігівській областях. Тут були створені три нафтопромислових і два газопромислових управління. В 1965 р. 70% газу і 60% нафти видобувалось в Харківській, Полтавській, Сумській, Чернігівській областях, розташованих на території Дніпровсько-Донецької геологічної западини, де за 7 років було створено нову галузь промислового виробництва (спр. 8, арк. 139, 140; спр. 31, арк. 9, 10).

Документи про діяльність підприємств нафтогазодобувної промисловості республіки відкладались в місцевих обласних державних архівах. Так, в Харківському облдержархіві зберігаються матеріали Управління нафтової і газової промисловості Харківського раднаргоспу за 1959—1964 рр. Річні звіти управління по виробництву, раціоналізації і винахідництву, виконанню планів впровадження нової техніки і передової технології та пояснювальні записки до них відбивають діяльність колективів Шебелинського і Полтавського газопромислових управлінь, Охтирського нафтопромислового управління, НПУ «Радченкове» тресту бурових робіт «Харбурнафтагаз»

¹ В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 36, стор. 176, 177; т. 44, стор. 303, 304.

² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1964, стор. 164.

³ Народное хозяйство СССР в 1965 году. Статистический ежегодник. М., 1966, стор. 175, 177.

⁴ Народне господарство Української РСР в 1965 році. Статистичний щорічник. К., 1966, стор. 62, 84.

(ф. Р-5716, оп. 12, спр. 58, 64, 65, 78, 96, 101, 102, 116, 129, 133, 150, 169, 189, 213, 247, 277).

Особливо цікаві документи найбільшого в країні Шебелинського газопромислового управління, колектив якого за успішне виконання завдань семирічки був нагороджений орденом Леніна (спр. 81, 120, 132, 159, 168, 196, 216). Працівники Шебелинки виступили ініціаторами впровадження в широких масштабах тогочасних досягнень науки і техніки. Колектив управління досяг найвищого рівня продуктивності праці серед споріднених підприємств республіки: видобуток газу на одного робітника виробничо-промислової групи в 1963 р. перевищував в 2,5 раза видобуток 1959 р. В грудні 1963 р. газовики Шебелинки завершили виконання семирічного плану (спр. 120, арк. 80; спр. 159, арк. 33; спр. 196, арк. 10, 114; спр. 216, арк. 123).

Велика робота провадилась на підприємствах по підготовці кадрів нових робітників і підвищенню їх кваліфікації, тим більше, що в східних районах республіки «своїх» кадрів нафтовиків майже не було. У нафтогазодобувних підприємствах, бурових конторах, геологічних пошукових партіях, розташованих в сільській місцевості, основним резервом поповнення колективів були колишні колгоспники, сільська молодь. Для вивчення цього питання певний інтерес становить семирічний перспективний план підготовки і підвищення кваліфікації робітників підприємства Управління нафтової і газової промисловості Харківського раднаргоспу (ХОДА, ф. Р-5716, оп. 12, спр. 91). Порівняння його з матеріалами відділу кадрів Харківського раднаргоспу (оп. 1, спр. 2127, 2128, 2166, 2210, 2234, 2236) дає можливість зробити ряд висновків щодо діяльності партійних, профспілкових, господарських органів, спрямованої на поліпшення якісного складу робітників, інженерно-технічних працівників за період з 1959 по 1965 р. Досить зазначити, що за вказаний період на підприємствах відділу нафтової і газової промисловості Харківського раднаргоспу при збільшенні загальної кількості робітників на 35% кількість тих, що мали загальну середню освіту, зросла більше ніж в 2,5 раза, а тих, що навчалися в школах робітничої молоді, — майже в 5 разів (спр. 2127, арк. 23; спр. 2236, арк. 30). За той же період кількість фахівців з вищою, неповною вищою та середньою спеціальною освітою зросла на 40,3%. Прошарок комуністів серед інженерно-технічних працівників виріс з 26 в 1959 р. до 39% в 1965 р. (спр. 2127, арк. 27; спр. 2236, арк. 39). Матеріали дають можливість простежити позитивні зміни, що відбулись серед організаторів і керівників виробництва всіх ланок, відбивають багатонаціональний склад інженерно-технічних кадрів молодих нафтогазодобувних підприємств республіки.

У Полтавському облдержархіві зберігаються документи ордена Трудового Червоного Прапора тресту «Полтавнафтогазрозвідка» (ф. Р-8299, оп. 1), нафтопромислового управління «Радченкове» (ф. Р-8691, оп. 1). В Чернігівському облдержархіві зберігаються документи тресту «Чернігівнафтогазрозвідка», створеного в 1959 р. (ф. Р-3889, оп. 1).

Певний інтерес для вивчення розвитку кількісного та якісного складу працівників нафтогазодобувної промисловості становлять документи Центрального статистичного управління УРСР, зокрема відділу статистики праці і заробітної плати. Це — зведені звіти про чисельність робітників за фахом, тарифними розрядами, формами і системами оплати праці в республіці та окремих областях (ЦДАЖР УРСР, ф. Р-582, оп. 9, спр. 1734, 1764, 1777, 1936, 1942).

Цікавий матеріал почерпне дослідник з документів Управління кадрів і учбових закладів Уккранаргоспу, а саме — відділу планування, підготовки та розподілу кадрів. Документи Головного управління будівництва Уккранаргоспу дають уявлення про хід будівництва нових підприємств нафто- і газопромислових управлінь, промислів, магістральних газопроводів, про діяльність спеціалізованих будівельних організацій тресту «Укрнафтогазбуд» (ф. 4820, оп. 11, 6).

Матеріали відділу паливної промисловості Держплану УРСР відбивають порядок та основні напрями державного планування геологічної розвідки та експлуатації нафтових і газових родовищ республіки (ф. Р-337, оп. 15, спр. 137, 155, 163, 172, 298), а матеріали відділу праці і заробітної плати (оп. 6, спр. 450—452, 627, 724, 755, 803, 844, 889, 908, 953, 1026, 1066) показують розрахунки з упорядкування заробітної плати у зв'язку з переходом на скорочений робочий день робітників нафтогазодобувної промисловості як у цілому в республіці, так і на підприємствах Харківського і Львівського раднаргоспів. У них містяться дані про середньосписочну чисельність робітників, зайнятих в бурінні нафтових і газових свердловин, розміри середньомісячної заробітної плати, питома вага технічно обґрунтованих норм виробітку тощо.

У фонді Української Республіканської ради професійних спілок серед документів відділу праці і заробітної плати містяться звіти, довідки, пояснювальні записки про підсумки соціалістичного змагання в нафтогазодобувній промисловості республіки за 1960—1965 рр. (ф. Р-2605, оп. 8, спр. 2318-А, 2530, 2569, 2920, 2952, 3336, 3337, 3746, 3747, 4141, 4142, 4548, 4549). Значний інтерес становлять стенограми нарад ударників і членів бригад комуністичної праці Львівської області, м. Івано-Франківська, які розглянули питання про підвищення ролі передовиків виробництва в боротьбі за гідну зустріч XXII з'їзду КІРС (спр. 2920). Інформації про виконання соціалістичних зобов'язань підприємствами Шебелинського і Стрийського газопромислових управлінь, нафтопромислового управління «Радченкове», Долинської спеціалізованої контори електробуріння та інших висвітлюють розмах соціалістичного зма-

гання на кінець семирічки, розвиток руху за комуністичну працю, за виконання змінних завдань на годину раніше, оволодіння суміжними професіями тощо. На жаль, названі документи у переважній більшості відбивають підсумки змагання за короткий строк (за кварталами) і мають розрізнений характер.

Надзвичайно важливим і зовсім не дослідженим джерелом вивчення розвитку нафтогазовидобутку в республіці є фонд Головного управління геології та охорони надр при Раді Міністрів УРСР (Головгеології) (ф. Р-5078, оп. 1). Фонд складається з 2272 справ і відображає діяльність Головгеології УРСР за період з 1957 по 1965 р. Особливу цінність становлять протоколи і рішення колегії Головгеології УРСР (спр. 432, 722, 723, 1019, 1020, 1311, 1601, 1866, 2118), які не тільки містять великий фактичний матеріал, але є важливим джерелом для дослідження стилю і методів діяльності одного з керівних органів цієї галузі. На засіданнях колегії регулярно аналізувалися підсумки господарсько-фінансової діяльності геологорозвідувальних трестів та промислових підприємств за роками, вивчалися питання про пошуки нафти і газу в республіці та окремих її областях, організацію соціалістичного змагання, підвищення кваліфікації і виховної роботи з кадрами. Важливе місце в роботі колегії займав контроль за виконанням рішень XXI і XXII з'їздів КПРС, постанов і розпоряджень ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР колективами окремих підприємств та науково-дослідних і освітніх закладів.

Із зведених звітів, оглядів, доповідних записок урядовим органам (спр. 745, 1026, 1029, 1040, 1352, 1607, 1887) можна дізнатися про досягнення геологорозвідників у пошуках нафтових і газових покладів, темпи нарощування видобутку розвіданих промислових запасів, уточнити час відкриття того чи іншого родовища, прізвища людей, які безпосередньо сприяли цьому. Так, тільки за перші чотири роки семирічки було відкрито 19 нових родовищ нафти і природного газу (всього за сім років було відкрито більше 40 родовищ) (спр. 1607, арк. 223).

Значними були досягнення геологорозвідників у науково-технічному прогресі. За період з 1959 по 1963 р. обсяг буріння свердловин долотами малого і зменшеного діаметра збільшився в 3,6 раза; використання високоефективних хімреагентів-глинопоршків зросло в 3 рази; колективи трестів перейшли на монтування бурових установок переважно індустріальним великоблочним методом; в практику впроваджувалось алмазне долото (спр. 507, арк. 52, 53; спр. 1111, арк. 108, 109, 579; спр. 1694, арк. 205, 206). Цінними документами про участь широких мас працівників підприємств, які вели геологічну розвідку нафтових і газових покладів на території республіки, у сприянні науково-технічному прогресу є звіти трестів про виконання річних планів розвитку і впровадження нової техніки і передової технології, раціоналізацію і винахідництво. Ці документи (спр. 507, 827, 1110, 1111, 1407, 1694, 1695), доповнені довідками відділу праці та заробітної плати (спр. 1159, 1732), дають вичерпне уявлення про розвиток руху раціоналізаторів за період з 1959 по 1963 р. Річні звіти про фінансову та господарську діяльність трестів дають можливість вивчити стан справ на окремих підприємствах по 1964 р. включно (спр. 2083, 2084, 2085). Названі документи можуть бути використані як вихідний матеріал для статистичних досліджень, складання таблиць, схем тощо.

Документи переконливо свідчать про високу активність геологів та нафтовиків республіки у боротьбі за здійснення накреслених з'їздів партії, рішень червневого (1959 р.) та липневого (1960 р.) Пленумів ЦК КПРС щодо розвитку масової науково-технічної творчості робітників та службовців підприємств промисловості, транспорту, будівництва. За 5 років кількість раціоналізаторів на підприємствах трестів нафтогазрозвідки Головгеології Української РСР зросла на 60,4%, в той час як загальна кількість працюючих збільшилась тільки на 50%. Річний економічний ефект від упровадження раціоналізаторських пропозицій в 1963 р. становив 255,4 тис. крб. і на 34,3% перевищував цей показник за 1959 р. Поряд з зростанням загальної економії, одержаної від раціоналізації, середній економічний ефект від кожної впровадженої пропозиції збільшився за 5 років на 10,9%. Всього за цей період учасники руху за раціоналізацію і винахідництво заощадили 1314,5 тис. крб. державних коштів (спр. 1159, арк. 199; спр. 1407, арк. 242; спр. 1695, арк. 194, 198; спр. 1732, арк. 252, 253).

Партійні, профспілкові, комсомольські організації, господарські органи застосовували різноманітні форми і методи роботи щодо виявлення і використання резервів виробництва: проводили зльоти, наради і збори раціоналізаторів, загальні та тематичні конкурси, видавали бюлетені, плакати, листівки. У фонді Головгеології УРСР відкладались підсумкові документи про проведення разом з районним комітетом профспілки працівників геологорозвідувальних робіт щорічних громадських оглядів організації виробництва та праці на підприємствах (спр. 876, 1462, 1976).

Це була дійова форма розвитку колективної творчої думки: тільки в 1962—1964 рр. в ході громадських оглядів 9161 чоловік надав свої пропозиції щодо раціонального використання обладнання та інструменту, механізації трудомістких процесів, поліпшення організації праці в бригадах, цехах тощо. Економічний ефект від упровадження пропозицій становив 1748 тис. крб. (спр. 1976, арк. 36). Цінним було те, що 50—60% прийнятих пропозицій упроваджувалися безпосередньо в ході оглядів. Активну участь в пошуках резервів виробництва брали як інженерно-технічні працівники, так і робітники. Наприклад, за підсумками громадського огляду 1964 р. з 120 чоловік, яких було нагороджено заохочувальними грошовими преміями або по-

чесними грамотами і чії пропозиції були визнані найціннішими, робітники і бурові майстри складали 46% (спр. 1976, арк. 7—10).

Матеріали з питань організації соціалістичного змагання за 1959—1965 рр. різноманітні (спр. 557—565, 870—878, 1158—1167, 1458—1466, 1732—1739, 1975—1981, 2187) — всього 53 справи. Серед документів найбільш цінними є звіти про виконання соціалістичних зобов'язань колективами трестів, контор буріння, окремих бригад (річні, піврічні, квартальні), бюлетені про стан соціалістичного змагання серед колективів геологорозвідувальних організацій, довідки про розгортання руху за комуністичну працю, стенограми нарад передовиків руху бригад і ударників комуністичної праці, інформації про роботу по вивченню і поширенню передового досвіду, звернення передових колективів, листівки, плакати. Вже на кінець 1962 р. змаганням за комуністичну працю була охоплена значна кількість працівників геологорозвідувальних трестів: 36% членів колективу тресту «Харківнафтогазрозвідка», 43,3% — тресту «Полтаванафтогазрозвідка», 61,3% — тресту «Львівнафтогазрозвідка», 83,7% — тресту «Чернігівнафтогазрозвідка», 35,7% — експедиції «Кримнафтогазрозвідка», 22% — тресту «Укргеофізрозвідка». В провідних виробничих ланках трестів — бурових бригад — у русі за комуністичну працю брало участь 80—90% їх загального складу (спр. 1733, арк. 4, 6, 7, 9, 11, 20). За роки семирічки дальшого розвитку набуло соціалістичне змагання на договірних засадах, склалася традиція взаємоперевірок між трестами, конторами розвідувального буріння, бригадами, вахтами. Значний інтерес становлять протоколи нарад активу Головгеології УРСР та делегацій Міністерства геології та охорони надр Казахської РСР і Головгеології Узбецької РСР, підприємства яких змагались між собою (спр. 560, 1159, 1162).

Значні відомості про розвиток галузі за період з 1961 по 1965 р. містяться в документах Українського республіканського комітету працівників геологорозвідувальних робіт. Матеріали республіканських конференцій та пленумів районного комітету профспілки (ф. Р-5092, оп. 1, спр. 319, 320, 321, 334, 337, 338, 355, 370, 371, 393, 395, 396), стенограми нарад та семінарів профспілкового активу з питань роботи низових організацій, охорони праці та техніки безпеки, розвитку раціоналізаторського руху (спр. 322, 329, 341, 373, 402), звіти та довідки про розвиток соціалістичного змагання (спр. 385, 403, 404) детально розкривають діяльність профспілкових організацій, їх участь у вирішенні завдань нарощування нафтогазовидобутку, виховній роботі в масах.

Для вивчення питань впровадження прогресивних методів інтенсифікації видобування нафти та газу, комплексної механізації і автоматизації, розвідки та експлуатації нафтових і газових родовищ, розширення науково-дослідницької бази велике значення мають документи, що зберігаються у фонді Державного комітету Ради Міністрів УРСР по координації науково-дослідницьких робіт і охоплюють семирічний період — з 1959 по 1965 р. Це — звіти про роботу групи спеціалістів по нафтогазодобувній промисловості і переробці нафти за 1959—1960 рр., звіти раднаргоспів про виконання планів розвитку і впровадження нової техніки, матеріали роботи бригад і тимчасових комісій, які направлялись Держкомітетом на місця для вивчення стану справ з упровадженням або виготовленням нової техніки, листування з Держпланом УРСР та з Академією наук УРСР, довідки про виконання постанов і розпоряджень Ради Міністрів УРСР (ф. Р-4819, оп. 1, спр. 250, 251, 257, 475, 476, 478, 689, 690). Особливий інтерес становлять матеріали діяльності наукової ради Держкомітету, створеної в 1962 р. (спр. 854, 1064, 1309, 1536). Рада мала п'ять секцій і об'єднувала численну групу спеціалістів, які представляли нафтогазодобувні і переробні підприємства, геологорозвідувальні організації, управління раднаргоспів, вищі учбові заклади, науково-дослідницькі та проектні організації, керівні відомства Києва, Львова, Харкова, Івано-Франківська, Донецька, Херсона, Бердянська, Дніпропетровська, Чернігова, Полтави, Криму, Кременчука. Завдяки широкому представництву рада успішно справлялась з важливими і складними завданнями, що ставились перед нею Держкомітетом: розробка основних напрямів розвитку нафтової і газової промисловості і наукових досліджень у цій галузі на тривалий строк, відбір найбільш перспективних і важливих тем для введення їх в державний план науково-дослідницьких робіт, розгляд пропозицій щодо впорядкування і розвитку мережі науково-дослідних закладів нафтової і газової промисловості УРСР. При безпосередній участі ради на Україні було подвоєно кількість науково-дослідних галузевих інститутів з питань нафтової і газової промисловості, значно розширені існуючі інститути. Діяльність наукової ради сприяла широкому залученню інститутів АН УРСР, кафедр вищих учбових закладів, лабораторій раднаргоспів до розв'язання наукових і технічних проблем галузі. Документи висвітлюють її діяльність за 1962—1965 рр. включно.

Серед документів Державного комітету Ради Міністрів УРСР з координації науково-дослідницьких робіт зберігаються численні звіти та довідки науково-дослідних інститутів та інших наукових закладів України, що характеризують техніко-економічні досягнення установ галузі: Українського науково-дослідного геологорозвідувального інституту, Інституту геологічних наук АН УРСР, Інституту загальної і неорганічної хімії АН УРСР, Інституту газу АН УРСР, Українського науково-дослідного та конструкторського інституту вугільної, рудної, нафтової і газової промисловості, Львівського політехнічного інституту, Чернівецького університету, Центральної науково-дослідної лабораторії Івано-Франківського раднаргоспу, Центральної науково-

дослідної лабораторії Львівського раднаргоспу. Окрім зазначених відомостей, ці документи дають повне уявлення про зміст і масштаби співдружності наукових і виробничих колективів.

Важливу інформацію з питань узагальнення і пропаганди передових методів праці, кращих досягнень робітників підприємств нафтогазодобувної промисловості та геологорозвідувальних організацій республіки протягом зазначеного періоду дають матеріали Виставки передового досвіду в народному господарстві Української РСР. Найбільш важливі документи: річні звіти та тематико-експозиційні плани робіт павільйону: «Вугілля, металургія, нафта, газ» (ф. Р-5045, оп. 1, спр. 749, 884, 899, 968, 977, 1041, 1059, 1136, 1143). У них зафіксовано зміст експозицій, пересувних та тематичних виставок, павільйону, проблематика семінарів, нарад, шкіл передового досвіду, освоєння нових методів праці і технічних засобів. Дослідник має можливість простежити урізноманітнення форм і методів роботи цієї своєрідної і надзвичайно цікавої організації, зростання масштабів та ефективності її діяльності. Тільки за останні три роки семирічки кількість учасників семінарів та шкіл передового досвіду, проведених павільйоном для розвідників і експлуатаційників нафтових і газових родовищ, збільшилась в 2,5 рази. В документах підсумовуються факти застосування на практиці тих новинок, що експонувались на Виставці, пропозицій нарад і семінарів. Певний інтерес мають Книги відгуків і пропозицій відвідувачів павільйону.

Таким чином, ЦДАЖР УРСР, місцеві державні архіви зберігають велику кількість документів, що глибоко і повно відбивають напружену і багатогранну діяльність колективів нафтогазодобувних підприємств, геологорозвідувальних організацій республіки за період з 1959 по 1965 р. Вивчення цих джерел, поєднане з дослідженням фондів партійних архівів, матеріалів місцевої і республіканської преси, дає змогу відтворити головні напрями і зміст діяльності трудящих республіки, партійних та державних органів, громадських організацій, спрямованої на створення в Українській РСР розвинутої нафтогазодобувної промисловості.

М. О. СИДОРЕНКО

ФОНД ХАРКІВСЬКОГО МІСЬКПЛАНУ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Планова комісія виконкому Харківської Ради депутатів трудящих (міськплан) була утворена 1 жовтня 1930 р. (до 1939 р. мала назву планова комісія Харківського виконкому Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів). До її складу входили сектори: промисловий, сільськогосподарський, будівництва і комунального господарства, праці, культури і побуту, обміну і розподілу, фінансовий, транспорту, а також зведене планове бюро. Завданням міськплану було перспективне і поточне планування, ведення статистики і обліку народного господарства і соціально-культурного будівництва на території міста. За період свого існування міськплан в цілому реорганізації не зазнав. Тимчасово припинив свою діяльність у 1941 р. і відновив її в серпні 1943 р.

У фонді Р-9 «Харківська міська планова комісія» Харківського міськдержархіву відклалися документи за 1924—1961 рр. (1487 справ). Основну масу документів фонду становлять накази, плани роботи міськплану, промислових підприємств, транспорту, сільського господарства приміської зони, управління міської архітектури, міських відділів народної освіти і охорони здоров'я, протоколи засідань міськплану і матеріали до них, плани товарообігу і звіти про їх виконання. Великі комплекси документів висвітлюють промислове і культурне будівництво, комунальне господарство; проектування залізниць, роботу залізничного вузла, транспорту; збитки, заподіяні фашистськими загарбниками в період тимчасової окупації Харкова 1941—1943 рр.; відбудову народного господарства (1943—1949 рр.); соціалістичне змагання трудящих Харкова, Києва і Дніпропетровська (1945—1949 рр.); п'ятирічні плани відбудови і розвитку народного господарства міста (1946—1960 рр.).

Після розгрому внутрішньої контрреволюції та вигнання іноземних інтервентів трудящі України під керівництвом Комуністичної партії разом з усіма народами Країни Рад перейшли до мирного будівництва. В республіці, як і по всій Радянській країні, розгорнулася боротьба за соціалістичну індустріалізацію народного господарства, колективізацію сільського господарства, здійснення культурної революції. У другій половині 30-х років у нашій країні було побудоване в основному соціалістичне суспільство.

Цей період представлений у фонді міськплану великою кількістю документів, які в сукупності відбивають всі сторони творчої праці трудящих Харкова, керівну роль партійних і радянських органів.

Найбільше значення мають документи про розвиток промисловості Харкова.

Це — постанови, резолюції і директиви Харківського міського партійного комітету¹; протоколи засідань Економічної ради УРСР²; постанови Центральної ради сприяння експорту³; плани роботи міськплану і промислових підприємств; протоколи засідань президії міськплану; підсумки, зведення і звіти про виконання планів; кон'юнктурні огляди розвитку народного господарства та різних його галузей; огляди ходу будівництва нових підприємств; таблиці показників зростання промисловості міста, довідки та інформації про підсумки роботи підприємства; п'ятирічні плани розвитку різних галузей промисловості; таблиці, доповіді, звіти про виконання планів п'ятирічок⁴; фінансово-звітна документація⁵.

Перелічені документи дають наочне уявлення про реорганізацію і будівництво в місті і на Україні нових промислових підприємств, наприклад, таких гігантів машинобудування, як харківські тракторний⁶, турбогенераторний заводи⁷ та ін., про темпи зростання і шляхи індустріалізації та спеціалізації промисловості, про широкий розвиток металообробної, текстильної, скляної, шкіряної, паперової, силікатної, деревообробної, хімічної, текстильно-трикотажної, швейної, фарфоро-фаянсової, поліграфічної та інших галузей промисловості. Доповідна записка Харківського міськплану Раді Народних Комісарів СРСР містить, зокрема, такі дані: першу п'ятирічку (1927 — 1932 рр.) харківська промисловість виконала за три роки, продукція її зросла проти 1913 р. в 14,3 раза, чисельність промислового пролетаріату — в 9,5 раза⁸.

Документи висвітлюють також і виробництво предметів широкого вжитку⁹, розвиток промкооперативів¹⁰, організацію управління місцевої промисловості¹¹, зниження собівартості продукції на підприємствах, підготовку кадрів, економію на виробництві тощо. Про розвиток інших галузей народного господарства Харкова (транспорт, капітального і житлового будівництва, телеграфно-телефонного зв'язку, комунального господарства, торгівлі, громадського харчування та ін.) розповідають протоколи засідань президії міськплану, плани розвитку зв'язку і телефонізації, постанови про робітниче постачання міста, плани розвитку житлокооперативів, таблиця забезпечення житлом населення міста, звіти і довідки про житлове будівництво та ін.¹²

Робота і розвиток транспорту відбиті у постановах президії Харківської міськради, звітах, доповідних записках міськплану і планах будівництва автошосейних шляхів і трамвайних колій¹³. Про теплофікацію, газифікацію і електрифікацію міста свідчать протоколи засідань президії міськплану, доповідна записка голови ВРНГ Г. К. Орджонікідзе про будівництво в Харкові коксохімічної установи потужністю 35 млн. куб. м¹⁴, доповідні записки про плани теплофікації міста, будівництво теплоцентралі, газового заводу, таблиці газифікації і електропостачання міста. Із звітних документів про виконання першого п'ятирічного плану видно, що на кінець п'ятиріччя (1932 р.) в Харкові діяли вже сім електростанцій загальною потужністю 75 — 78 тис. квт, тимчасом як у 1913 р. була лише одна потужністю 6800 квт¹⁵.

У період бурхливого будівництва соціалістичного суспільства Комуністична партія і Радянський уряд приділяли також велику увагу розвитку громадського харчування, робітничому постачанню і торгівлі, про що свідчать, зокрема, протокол засідання президії Харківського міськплану від 30 січня 1932 р. про реорганізацію управління системою громадського харчування Харкова, висновок міськплану про організацію трестів з метою поліпшення якості продукції громадського харчування і сфери обслуговування. (З цієї метою були створені: трест для обслуговування робітників провідних підприємств та їх сімей, трест для обслуговування студентів та учнів, будівельників, робітників інших підприємств та населення, ресторанний і транспортний трести¹⁶). Тут зберігаються також план капітального будівництва торговельних установ на 1931 р., рішення III пленуму Харківського міського комітету КП(б)У від 9 — 11 грудня 1931 р. про розвиток радянської торгівлі і поліпшення постачання трудящих¹⁷ та інші матеріали. Розв'язання проблеми водопостачання

¹ Оп. 1, спр. 101, арк. 20; спр. 116, арк. 209—212.

² Оп. 1, спр. 5, арк. 17 — 31, 39 — 48, 83 — 86, 159; спр. 16.

³ Оп. 1, спр. 5, арк. 87.

⁴ Оп. 1, спр. 101, арк. 70—71; спр. 116, арк. 128—148, 144.

⁵ Оп. 1, спр. 119, арк. 39; спр. 137, арк. 8 — 13; спр. 192, 195, 248, 268; оп. 2, спр. 505; оп. 1, спр. 378.

⁶ Оп. 1, спр. 1, арк. 104, 105, 110, 111, 113, 114; спр. 5, арк. 42 — 45; спр. 10, арк. 182; спр. 52, арк. 32; спр. 445, арк. 5 — 26; спр. 670, арк. 8 — 15.

⁷ Оп. 1, спр. 298.

⁸ Оп. 1, спр. 19, арк. 157 — 163.

⁹ Оп. 1, спр. 116, арк. 180 — 208; спр. 113, арк. 209 — 212.

¹⁰ Оп. 1, спр. 101, арк. 79.

¹¹ Оп. 1, спр. 116, 228 — 241.

¹² Оп. 1, спр. 10, арк. 256; спр. 21, арк. 15 — 33; спр. 119, арк. 11 — 12.

¹³ Оп. 1, спр. 144, арк. 4.

¹⁴ Оп. 1, спр. 8, арк. 18.

¹⁵ Оп. 1, спр. 137, арк. 61.

¹⁶ Оп. 1, спр. 52, арк. 10 — 15.

¹⁷ Оп. 1, спр. 52, арк. 291 — 305.

міста висвітлюють документи про будівництво Північно-Донецького водопроводу (в 1932 р. намічалось збудувати 100 000 км першої черги), зведення про хід виконання плану будівництва водопроводу¹⁸ та ін.

Становлять інтерес і документи, які розкривають історію Харкова, його реконструкцію і благоустрій, наприклад, стенограма наради комунальної секції Харківської міськради від 4 серпня 1930 р. щодо розгляду схеми реконструкції Харкова протягом 30 років, доповідна записка міськплану про план благоустрою міста на 1931 р.¹⁹ та багато інших матеріалів.

Соціалістична реконструкція сільського господарства приміської зони Харкова і перетворення її на основі ленінського кооперативного плану в базу робітничого постачання також яскраво відбилися в документах фонду. Керуючись директивами ЦК ВКП(б) і рішеннями XVI з'їзду ВКП(б), Харківська партійна організація здійснювала суцільну колективізацію, створюючи радгоспи і колгоспи. Про це свідчать такі документи: постанови бюро фракції Харківського міського комітету ВКП(б) про роботу партійних органів по боротьбі з куркульством, протоколи засідання президії міськплану, плани постачання Харкову овочів і картоплі, плани виробництва хлібофуражних культур, відомості про урожайність, контрольні цифри розвитку сільського господарства приміської зони, інформаційні зведення про хід сільськогосподарського будівництва і колективізації, доповіді про розвиток сільського господарства та ін.²⁰

Вони яскраво свідчать про високі темпи розвитку соціалістичного сільського господарства, розповідають про посівні і збиральні кампанії, допомогу міста селу, розміри сільськогосподарських угідь, комплектування молочних ферм і буряківничих бригад, розвиток садівництва, будівництво колгоспних приміщень, наявність тракторів і робочої сили в колгоспах і радгоспах, механізацію сільськогосподарських робіт, проведення хлібозаготівель тощо.

У документах міськплану широко відображено втілення в життя ленінського плану культурної революції. Для завершення цього величнього плану насамперед треба було покінчити з тяжкою спадщиною царизму — неписьменністю. Такі документи, як протоколи засідань планово-підготовчої комісії міськплану, плани роботи по ліквідації неписьменності, розвитку народної освіти на 1930—1932 рр., зведення про її хід, висвітлюють, як здійснювалася культурна революція. Наприклад, з протоколу засідання планово-підготовчої комісії від 26 травня 1930 р. видно, що навчанням у грудні 1929 р. було охоплено 27 тис. чол., у березні 1930 р. — близько 29 тис. чол., мережа пунктів ліквідації неписьменності зросла за рік у три рази, в 1930 р. обов'язковим навчанням в Харкові було охоплено все населення до 35 років²¹.

У роки першої п'ятирічки запроваджувалося загальнообов'язкове початкове навчання: збільшувався бюджет витрат на освіту, будувались шкільні приміщення, готувались педагогічні кадри. Так, з протоколу засідання президії Харківського міськплану від 5 травня 1931 р. видно, що бюджет на розвиток народної освіти в тому році становив 14 300 тис. крб. проти 9500 тис. крб. у 1930 р.; в резолюції на доповідь про хід виконання загального обов'язкового навчання і політехнізації говориться, що в 1929—1930 рр. навчанням у Харкові було охоплено 66 364 дітей, всі школи міста і сіл прикріплені до виробництва, в місті було 48 шкіл ФЗН і 76 загальноосвітніх шкіл²².

Все більшого значення набував Харків як національно-культурний центр. Вже на початок 1931 р. в місті було 100 науково-дослідних інститутів і установ та 142 професійно-учбових заклади, в яких навчалось до 39 тис. учнів. Ці та інші факти ходу культурної революції в Харкові висвітлюють доповідна записка міськплану РНК СРСР, таблиця контрольних сум витрат за єдиним оперативно-фінансовим планом народної освіти міста і приміської зони на 1932—1933 рр., постанова і протокол наради при адміністративно-соціально-культурній групі радянського контролю по області про фінансовий план будівництва Будинку спеціалістів, матеріали про будівництво Червонозаводського театру, протокол засідання президії Харківської міськради від 8 квітня 1935 р. про підсумки будівництва пам'ятника Т. Г. Шевченку в Харкові та ін.²³

Про розвиток радянської медицини в Харкові свідчать дані численних планів і контрольні цифри розвитку охорони здоров'я, будівництва медично-санітарних закладів, звіти про стан охорони здоров'я в місті і на селі²⁴ тощо.

За роки мирного будівництва соціалізму Харків став одним з найбільших центрів соціалістичної індустрії й технічного прогресу. Тимчасова окупація гітлерівськи-

¹⁸ Оп. 1, спр. 10; спр. 178, арк. 31 — 32.

¹⁹ Оп. 1, спр. 3; спр. 19, арк. 109 — 124.

²⁰ Оп. 1, спр. 59, арк. 168; спр. 612, арк. 87—92; спр. 17; спр. 59, арк. 1; спр. 560, арк. 9; спр. 567; спр. 463, арк. 1 — 25; спр. 4.

²¹ Оп. 1, спр. 1, арк. 25 — 26; спр. 59, арк. 108; спр. 1270.

²² Оп. 1, спр. 3, арк. 510; спр. 97, арк. 125.

²³ Оп. 1, спр. 297, арк. 81; спр. 753, арк. 1 — 34; спр. 851, арк. 5 — 13; спр. 855, 853; спр. 1316, арк. 59.

²⁴ Оп. 1, спр. 31, арк. 1—2; спр. 137, арк. 42, 45—50; спр. 753, арк. 40—69; спр. 1, арк. 48; спр. 1036, арк. 10.

ми загарбниками під час Великої Вітчизняної війни заподіяла величезної шкоди економіці і культурним цінностям міста. Харків перетворено в руїни, житловий фонд за два роки окупації знищено на 50 процентів, з 44 тис. спалено 11 тис. будинків, повністю були зруйновані промислові і залізничні споруди міста, його населення скоротилося з 925 тис. чоловік у 1941 р. до 230 тис. чоловік на день визволення. Про ці дані дізнаємося з пояснювальної записки до схеми першочергових заходів по відбудові і плануванню Харкова в 1943 р.²⁵ Зразу ж після вигнання гітлерівських загарбників у місті розпочалися відбудовні роботи. Керуючись рішенням ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації» і вказівками Держплану РНК УРСР про те, що промисловість Харкова має досягти довоєнного рівня вже в 1947 р.²⁶, харків'яни з великим ентузіазмом приступили до відбудови зруйнованого міста.

Розміри збитків, завданих Харкову окупантами, і відбудовний період висвітлені в постанові виконкому Харківської міськради депутатів трудящих за 1943—1950 рр., планах відбудови Харкова на 1945—1950 рр., зведених таблицях обліку збитків, завданих місту гітлерівськими загарбниками, підсумках відбудови господарства Харкова і області за післявоєнні роки, п'ятирічному плані відбудови і розвитку міського господарства на 1946—1950 рр.²⁷ Уже на кінець 1943 р. в Харкові було відбудовано 297 будинків і введено в експлуатацію 22 530 кв. м житлової площі, на початок 1944 р. в місті працювало 17 лікарень, 51 медпункт. За рік після визволення Харкова місцева промисловість випустила валової продукції на 155 358 тис. крб., до 1943—1944 рр. було відбудовано і вже функціонувало 87 харківських шкіл²⁸.

Документи свідчать про величезний розмах соціалістичного змагання на підприємствах міста, між окремими підприємствами й установами, районами міста і між містами Києвом, Дніпропетровськом, Харковом по їх відбудові, благоустрою і дальшому розвитку. Так, на заводі «Червоний Жовтень» вперше виник соціалістичний рух тисячників²⁹. Серед працівників охорони здоров'я ввійшов у практику ростовський рух — безкоштовної консультації кваліфікованих учених-медиків на промислових підприємствах³⁰. Про трудові успіхи, досягнуті в ході соціалістичного змагання, свідчать численні довідки про підсумки соцзмагання працівників різних галузей народного господарства — будівельників і комунальників, працівників охорони здоров'я, народної освіти і культури, залізничного транспорту, торгівлі і багатьох інших³¹. Цікаво, що серед спортивних організацій міста також широко розгорнулося соціалістичне змагання. Так, із доповідної записки Комітету по фізкультурі і спорту за підсумками соцзмагання за I квартал 1956 р. довідуємося про підготовку 50 спортсменів I розряду, 247 значківців ГПО I ступеня³². Про масовий трудовий ентузіазм свідчать також постанови і рішення Харківського міськвиконкому і бюро міськкому КП(б)У за 1950—1960 рр. за підсумками соціалістичного змагання на підприємствах міста і трудящих Харкова, Києва, Дніпропетровська, Ростова-на-Дону³³ та багато інших документів.

Організоване в 1945 р. за ініціативою харків'ян соціалістичне змагання Харкова, Києва, Дніпропетровська відіграло важливу роль у справі відбудови і благоустрою міста: трудящі Харкова у позаробочий час відпрацювали понад 75 млн. людино-годин (із звіту про роботу Харківської міськради депутатів трудящих за період з 1939 по 1947 р.³⁴).

У документах міськплану відображено рух за комуністичну працю, що зародився в 50-ті роки. Наприклад, начальник Основ'янського відділку Південної залізниці доповідав, що, за станом на 1 червня 1960 р., присвоєно звання комуністичної праці 183 бригадам (1117 чол.), 14 змінам (273 чол.), 11 цехам (207 чол.)³⁵.

Плани розвитку народного господарства післявоєнних п'ятирічок успішно виконувались і перевищувались, робота підприємств і установ будувалась згідно з рішеннями XX і XXI з'їздів КПРС, спрямованими на дальше піднесення і розвиток економіки, науки і культури нашої країни. Робітничий клас і трудова інтелігенція Харкова рапортували про свої трудові успіхи. Велика група документів Харківського

²⁵ Оп. 2, спр. 24, арк. 3.

²⁶ Оп. 2, спр. 8, арк. 22; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2. К., 1968, стор. 438.

²⁷ Оп. 2, спр. 24, арк. 65; спр. 32, арк. 1—18; спр. 1—3, 8, 25, 11, арк. 1—16; спр. 26—27, 30—31, 58, 61, 82, 96, 107, 179, 261, 271, 345, 451, 490, 530.

²⁸ Оп. 2, спр. 25, арк. 22; спр. 26, арк. 11; спр. 27, арк. 9.

²⁹ Оп. 2, спр. 28, арк. 19.

³⁰ Оп. 3, спр. 308, арк. 125.

³¹ Оп. 3, спр. 66, арк. 24, 26, 27, 30, 31, 32, 78, 102, 103, 105, 106, 108, 114, 125—138, 147, 150, 151, 153, 164—167, 170—174.

³² Оп. 3, спр. 66, арк. 39, 159; спр. 121, арк. 110.

³³ Оп. 2, спр. 56, арк. 530; спр. 57, арк. 16; спр. 106, арк. 4; спр. 181, 271, арк. 12; спр. 525, арк. 2—8; спр. 649, арк. 220; оп. 3, спр. 15, 57, 58, 66, арк. 9, 35, 40, 41, 57, 61, 65, 91—105, 120; спр. 74, 95, 119, 121, арк. 5, 95, 154, 156, 199, 201—203; спр. 137, 159, 173, 234, арк. 1—4, 38; спр. 248, 265, 302, 308.

³⁴ Оп. 2, спр. 271, арк. 12.

³⁵ Оп. 3, спр. 308, арк. 105.

міськплану за 1943—1960 рр. висвітлює відбудову і дальший розвиток міського господарства і його галузей. Серед них — повний комплект основної документації міськплану, планова звітна документація міськплану і промислових підприємств міста: плани розвитку народного господарства на четверту, п'яту і шосту п'ятирічки, семирічний план на 1959—1965 рр., плани розвитку теплофікації міста в четвертій п'ятирічці (1946—1950 рр.), річні народногосподарські плани з усіх галузей міського господарства, плани роботи, накази, стенограми і протоколи нарад планової комісії, оперативні зведення про випуск продукції підприємствами, річні звіти, доповідні записки і листування з різними установами й організаціями. Документи широко висвітлюють роботу багатьох окремих груп підприємств і промисловості міста в цілому, житлового і комунального будівництва, розвитку культури, науки, охорони здоров'я і народної освіти, соціально-культурне будівництво і благоустрій міста, а також підвищення продуктивності праці, освоєння і впровадження нових виробів і багато інших питань³⁶.

Про темпи відбудови і дальшого розвитку народного господарства Харкова свідчать такі факти з документів міськплану. Уже через чотири місяці після визволення міста, до кінця 1943 р., працювало 171 велике підприємство; ХЕМЗ, турбогенераторний завод, заводи «Світло шахтаря», «Червоний Жовтень», маркшейдерських інструментів та інші почали давати країні свою продукцію в 1944 р.; у 1945 р. ХТЗ почав випускати трактори. У 1948 р. в Харкові діяли вже 650 промислових підприємств³⁷.

На підприємствах міста в 1951 р. працювало понад 100 тис. стахановців; в тому ж році на відбудову шкіл було асигновано 1449 тис. крб. На 1 січня 1952 р. мережа стаціонарних лікарень мала 8530 ліжок; книжковий фонд бібліотек досяг 13 млн. томів, а кількість постійних читачів — 400 тис. чол.³⁸. Промисловість міста також набирала темпів — четвертий, п'ятий, шостий п'ятирічні плани розвитку народного господарства були виконані достроково³⁹. Такими ж темпами відбудовувалось і розвивалось зруйноване фашистами сільське господарство приміської зони Харкова⁴⁰.

Як видно з даного короткого аналізу документів Харківського міськплану, його джерела можуть дати багато цінних і цікавих відомостей з різних питань відбудови та розвитку народного господарства в Харкові і на Україні в цілому.

М. О. ПЛЕХАНОВА

³⁶ Оп. 2, спр. 58, арк. 58 — 63; спр. 96, 224, 490, 502, 563, 575, 633, арк. 36; оп. 3, спр. 5, 58, 80, 99, 108, 119; спр. 121, арк. 163; спр. 145, 146, 159, 169 183, 187, 204, 216, 218, 219, 249, 295, 305, 334.

³⁷ Оп. 2, спр. 271, арк. 15; спр. 188, 53; оп. 3, спр. 308.

³⁸ Оп. 2, спр. 530, арк. 71, 78, 81.

³⁹ Оп. 2, спр. 649, арк. 39.

⁴⁰ Оп. 2, спр. 271, арк. 53, 54; спр. 28, арк. 23; спр. 530, арк. 120, 420.

З ДОСВІДУ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЛОВОДСТВА У ФІНАНСОВИХ ОРГАНАХ РЕСПУБЛІКИ

Зрослі вимоги, які ставляться перед Міністерством фінансів УРСР і його органами на місцях під час складання і виконання Державного бюджету Української РСР, участі у формуванні народногосподарського плану та проведення економічної і контрольної роботи, вимагають від працівників центрального апарату та фінорганів на місцях чіткої налагодженої роботи, оперативного зв'язку як з підлеглими установами, так і з іншими міністерствами й відомствами.

Великого значення в цих умовах набувають правильна організація інформаційної служби, досконале ведення діловодства, контролю за виконанням постанов, розпоряджень, доручень вищестоящих партійних і радянських органів та інших документів, а також забезпечення збереженості документальних матеріалів і організація архівної справи.

Керівництво Міністерства фінансів УРСР систематично приділяє цій роботі серйозну увагу, аналізує стан роботи та подає допомогу у її поліпшенні. Організація діловодства, контролю виконання та архівної справи в центральному апараті, а також подання практичної допомоги фінансовим органам у цих питаннях покладені на канцелярію міністерства згідно з «Положенням про канцелярію Міністерства фінансів УРСР», затвердженим міністром.

Всю нашу роботу ми поділяємо на дві основні частини: 1) подання методичної і практичної допомоги обласним, міським і районним фінансовим відділам, 2) організація цієї роботи у центральному апараті міністерства. Виконуючи свої функції щодо підлеглих установ, канцелярія міністерства зосереджує увагу на таких основних питаннях:

- подання методичної допомоги шляхом проведення семінарів, обговорення питань діловодства на нарадах відповідальних працівників, забезпечення методичними вказівками, інструктивними матеріалами;

- замовлення в друкарні та забезпечення фінорганів книгами обліку і бланками для ведення діловодства, організація контрольної роботи та архівної справи;

- подання практичної допомоги та організація перевірок стану діловодства й архівної справи шляхом участі в комплексних ревізіях та проведення тематичних перевірок безпосередньо у фінорганах.

Щорічно до початку нового діловодного року міністерство надсилає відповідні вказівки фінорганам. Так, 29 листопада 1974 р. за підписом заступника міністра всім обласним, міським, районним фінансовим відділам та головним контролерам-ревізорам Мінфіну УРСР по областях направлено листа, в якому дана вказівка щодо організаційних заходів по діловодству на 1975 р. Цими вказівками, зокрема, передбачено:

1. До 15 грудня 1974 р. на підставі уточненої номенклатури справ за 1974 рік скласти номенклатуру на 1975 рік, погодивши її з архівни-

ми відділами виконкомів місцевих Рад депутатів трудящих. Зразок форми, за якою слід скласти номенклатуру справ на 1975 рік, надіслали разом із вказівками.

2. До 20 грудня 1974 р. підготувати всі діловодні справи на 1975 рік.

3. Облфінвідділам забезпечити всі фіноргани журналами обліку вхідної, вихідної кореспонденції, наказів, обліку пропозицій, заяв і скарг громадян, а також картками для ведення контролю. До речі, всі перелічені журнали і картки канцелярія міністерства щороку централізовано замовляє через управління праці і заробітної плати фінорганів міністерства і заздалегідь надсилає всім своїм установам. Цим досягається уніфікація документів, однотипність ведення обліку по всій системі. За станом на 1 грудня 1974 р. всі фіноргани республіки повністю забезпечені книгами обліку і контрольними картками для роботи в 1975 р.

4. Вказівками передбачена необхідність упорядкування в I кварталі 1975 р. всіх діловодних справ за 1974 р., а протягом першого півріччя — опрацювання справ постійного і довготермінового зберігання за 1974 р.

5. Відділи та інспекції фінорганів зобов'язані протягом першого півріччя 1975 р. передати до відомчих архівів всі діловодні справи за 1973 р. та за домовленістю з обласними, міськими і районними архівами здати архівні документи за відповідні роки на постійне зберігання до державних архівів.

Керівництво Міністерства фінансів УРСР протягом останніх років приділяє багато уваги питанням забезпечення збереженості документальних матеріалів і своєчасної здачі їх до державних архівів і вважає цю роботу дуже важливою. Для виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 9 червня 1970 р. № 301 «Про заходи по поліпшенню архівної справи у міністерствах, відомствах і державних архівах республіки» міністерство вжило ряд важливих, конкретних заходів, спрямованих на забезпечення зберігання і своєчасну здачу до державних архівів документальних матеріалів, що утворюються в діяльності центрального апарату і фінансових органів республіки. Тільки з архіву центрального апарату міністерства за період з 1967 по 1973 р. здано на державне зберігання понад 27 тис. справ. Фіноргани республіки за 1973 р. здали на державне зберігання 43,1 тис. справ і 262,4 тис. справ — у макулатуру. У більшості фінорганів успішно впорядковують діловодні справи, майже скрізь вони впорядковані по 1972 р. включно.

26 вересня 1974 р. міністр фінансів УРСР підписав наказ «Про дальше поліпшення архівної справи у фінансових органах республіки», яким затверджено план конкретних заходів. Особлива увага звернута на необхідність забезпечення кожного фіноргану окремим приміщенням для зберігання архівних документів.

З метою поліпшення організації роботи з діловодства міністерство замовило і в листопаді — грудні 1974 р. надіслало всім фінорганам республіки Основні положення Єдиної державної системи діловодства. У серпні 1973 р. були розіслані державні стандарти «Система організаційно-розпорядчої документації. Основні положення» ГОСТ 6. 38—72, «Система організаційно-розпорядчої документації. Формуляр-зразок» ГОСТ 6. 39—72 та Методичні вказівки по впровадженню державних стандартів на організаційно-розпорядчі документи. У травні 1974 р. обласним фінансовим відділам надіслали комплекти плакатів про застосування стандартів на управлінські документи.

Останнім часом ми приділяємо багато уваги питанням впровадження стандартів на організаційно-розпорядчі документи. Цю роботу розпочато ще в 1970 р., а після остаточного вирішення цього питання

і видання двох основних стандартів у Міністерстві фінансів УРСР видано 25 червня 1973 р. наказ і розроблено Методичні вказівки по запровадженню стандартів стосовно до умов роботи фінансових органів. Розроблено зразки бланків для центрального апарату підлеглих установ. Виконання цього наказу систематично перевіряють і вживають заходів, спрямованих на те, щоб з 1 липня 1975 р. всі фінансові органи дотримувалися правил складання документів згідно з стандартами.

Канцелярія міністерства систематично організує роботу по поданню практичної допомоги фінорганам і перевіряє, як ця робота проводиться облфінвідділами. У 1973 р. міністерство перевірило 6 облфінвідділів і 18 райміськфінвідділів. У 1974 р. працівники канцелярії та юридичного відділу обстежили фіноргани Харківської, Київської, Ворошиловградської, Тернопільської, Чернігівської областей та м. Києва. Згідно з вказівками керівництва міністерства головні контролери-ревізори по областях при проведенні комплексних ревізій виконання бюджетів районів і міст зобов'язані перевіряти стан справ щодо діловодства, контролю за веденням архівної справи, а працівники канцелярій і відділів облфінвідділів — здійснювати тематичні перевірки. У 1973 р. обласні фінансові відділи перевірили 390 фінорганів, а в 1974 р., за попередніми даними, обстежено понад 50 процентів райміськфінвідділів. Слід самокритично зазначити, що не всі перевірки і обстеження проводяться на належному рівні, не завжди глибоко перевіряються всі ділянки роботи, а окремі облфінвідділи не вживають відповідних заходів до усунення виявлених порушень. Ще є фіноргани, які не повністю впорядкували архівні документи, не завжди дотримуються карткової системи контролю виконання, допускають порушення стандартів на організаційно-розпорядчі документи. До таких слід віднести Слов'яно-сербський райфінвідділ Ворошиловградської області, Києво-Святошинський, Васильківський райфінвідділи Київської області. В цілому ж проведені заходи позитивно впливають на загальний рівень організаційної роботи, підвищують культуру оформлення документів та продуктивність праці спеціалістів фінорганів.

У більшості облфінвідділів ці питання розглядались на нарадах завідуючих райміськфінвідділами, головних бухгалтерів та інших спеціалістів. Окремі серйозні недоліки розглядались разом з матеріалами проведених комплексних ревізій виконання бюджету областей на засіданнях колегії Міністерства фінансів УРСР (у Волинській, Сумській областях).

В самому центральному апараті багато уваги приділяють підвищенню кваліфікації діловодів і працівників канцелярії. Адже на посадах діловодів в управліннях працює молодь, яка прийшла до нас після закінчення середньої школи. Тому згідно з наказом міністерства в IV кварталі 1974 р. щотижня проводилися заняття з діловодами управлінь і працівниками канцелярії. На цих заняттях вивчалися Основні положення Єдиної державної системи діловодства з урахуванням особливостей роботи і діючого порядку ведення діловодства в центральному апараті. На заняттях, які проводили найдосвідченіші працівники канцелярії, розглядалися конкретні питання роботи, практично заповнювалися облікові і контрольні картки, вивчався порядок оформлення документів, обговорювалися недоліки в роботі. Все це не тільки підвищує знання, а й впливає на поліпшення роботи.

Практика показує, що тільки заздалегідь розроблений план, конкретні заходи забезпечують правильну організацію роботи по діловодству протягом року. Тому до початку року канцелярія міністерства складає проект графіка передачі документальних матеріалів управліннями і відділами в наступному році до архіву. Строки здачі документів погоджують з начальниками або заступниками начальників управ-

лінь і відділів та затверджуються наказом по міністерству. Графіком передбачається закінчити цю роботу протягом першого півріччя. Так було і в 1974 р., завдяки чому управління і відділи своєчасно здали до архіву всі справи за 1972 р. Наказом по міністерству від 4 грудня 1974 р. такий графік затверджений і на 1975 р. Другу половину року ми використовуємо для впорядкування документів безпосередньо в архіві та управліннях і відділах.

У центральному апараті, як і в місцевих фінансових органах, проводиться робота по впровадженню стандартів на організаційно-розпорядчі документи. Замовлені і використовуються бланки згідно з стандартами. В управліннях і відділах з участю канцелярії проведені заняття по вивченню основних положень стандартів, підготовлений стенд із зразками бланків, на окремих бланках показано порядок розміщення основних реквізитів при складанні управлінських документів. Більшість положень, передбачених стандартами, в міністерстві вже застосовується при складанні таких документів, як листи, вказівки, накази, інструкції.

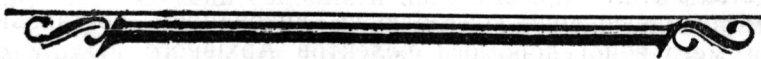
З участю відповідальних працівників і спеціалістів управлінь і відділів проводиться робота по систематичному вдосконаленню номенклатури справ, яка повинна повністю і точно відображати діяльність і основні напрями роботи. Адже номенклатура є документом, на підставі якого формуються справи для передачі на постійне зберігання. Правильно складена номенклатура сприяє високій організації роботи з документами, швидкому розшуку необхідної інформації.

Попереду нові великі завдання, які ставить Комуністична партія і Радянський уряд перед усіма галузями народного господарства. Успішне виконання цих завдань залежить також і від чітко налагодженого процесу управління народним господарством, невід'ємною частиною якого є документи як засіб управління.

Тому повсякденна увага до поліпшення роботи з документами повинна привертати увагу керівників підприємств, установ і організацій, а працівники канцелярій зобов'язані докласти максимум зусиль і своєю сумлінною, ініціативною працею сприяти систематичному підвищенню рівня організації процесу управління.

*І. Л. ІЗВОШИКОВ,
начальник канцелярії Міністерства фінансів УРСР.*

ОБМІН ДОСВІДОМ

ВИКОНУЄМО ЗАВДАННЯ П'ЯТИРІЧКИ

Архівні установи Одеської області здійснили значну роботу, спрямовану на виконання п'ятирічного плану розвитку архівної справи на 1971—1975 рр. На державне зберігання прийнято понад 60 тис. справ, перевиконано план удосконалення описів і каталогізації документів. Особливу увагу приділяли забезпеченню збереженості документів. Так, 13 міських і районних державних архівів одержали нові приміщення, два — додаткові; в облдержархіві замікрофільмовано і виготовлено 350 тис. кадрів найцінніших документів, реставровано 180 тис. аркушів, опрацьовано близько 7 тис. справ тощо. Значну увагу приділяють також використанню документів. Лише в читальних залах облдержархіву та його філіалу в м. Ізмаїлі працювали 400 дослідників, яким було видано понад 20 тис. справ. Наукові співробітники архівів області підготували 45 статей та добірок документів, 32 радіо- і 21 телепередачу, 10 виставок документів. Слід відзначити, зокрема, роботу колективу філіалу по підготовці постійно діючої виставки документів «Українські придунайські землі в 1812—1954 рр.», яка експонувалася в окремій кімнаті Ізмаїльського музею О. В. Суворова.

Працівники облдержархіву спільно з архівістами Центрального державного архіву Молдавської РСР завершили підготовку до видання збірника документів «Радянське будівництво в Молдавії в роки громадянської війни та відбудовного періоду 1919—1924 рр.», філіал облдержархіву в м. Ізмаїлі разом з Партійним архівом Одеського обкому Компартії України підготували і видали збірник документів і матеріалів про революційний рух у придунайському краї в 1900—1917 рр.

Праця архівістів своєрідна і складна, оскільки не все залежить лише від них. Адже повнота і якість інформації, що міститься в документах, які надходять на державне зберігання, в першу чергу залежить від творців документів і від тих, хто впорядковує їх для передачі в державні архіви. Крім того, велике значення має кваліфікація секретарів, діловодів, обізнаність з процесами діловодства керівників установ. Тому Архівний відділ Одеського облвиконкому багато уваги приділяє заходам, спрямованим на поліпшення роботи з документами, їх зберігання в установах, систематично проводить наради, семінари та консультації працівників установ. Такі заходи позитивно впливають на підвищення якості оформлення службових документів і формування їх у справи. Для діловодів при Будинку техніки організовані курси підвищення кваліфікації та наукової організації праці, їх щорічно закінчують 100 чоловік. Виконком Одеської обласної Ради депутатів трудящих у 1972 р. провів нараду керівників установ, організацій та підприємств області з питань виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 9 червня 1970 р. № 301 «Про заходи по поліпшенню архівної справи в міністерствах, відомствах і державних архівах республіки». На нараді були піддані критиці керівники ряду обласних, міських

і районних організацій, де не приділялася належна увага збереженості архівних документів, їх своєчасному впорядкуванню, удосконаленню діловодства і т. д.

З метою посилення контролю за виконанням постанови уряду і надання методичної допомоги колективів Архівного відділу облвиконкому один день на тиждень працює у відомствах, установах і організаціях. Ми щомісячно заслуховуємо інформації завідуючих відомчими архівами про виконання урядової постанови.

Великого значення, крім того, надаємо виступам архівістів на різних обласних нарадах. Так, протягом 1973—1974 рр. працівники Архівного відділу виступили на 11 обласних нарадах: перед секретарями виконкомів районних і міських Рад депутатів трудящих, завідуючими загальними відділами райміськвиконкомів, головами і секретарями сільських Рад і т. д.

В останні роки у відділі щомісячно проводили наради з завідуючими відомчими архівами і відповідальними за діловодство по галузях. Наприкінці 1974 р. провели міську нараду по підсумках роботи відомчих архівів у 1971—1974 рр.

Архівний відділ будує свою роботу в тісному контакті з виконками місцевих Рад депутатів трудящих області. Це дає можливість спільними зусиллями вирішити багато питань, пов'язаних з поліпшенням зберігання документів і стану архівної справи в цілому.

У 1974 р. виконком обласної Ради виділив кошти для виготовлення картонних коробок, щоб закартонувати документи всіх відділів облвиконкому. Всі виконкоми районних і міських Рад області прийняли спеціальні рішення про виділення коштів з місцевого бюджету для картонування документальних матеріалів районних і міських архівів. Це дало можливість протягом 1974 р. повністю закартонувати документи Одеського міського архіву, всіх районних і міських архівів області, відділів облвиконкому і частину документів облдержархіву згідно з планом картонування.

Архівний відділ працює у контакті з керівниками підприємств, установ і організацій, що також сприяє позитивному вирішенню ряду питань. За рекомендацією відділу виділяються кошти організаціям списку № 1 для картонування їх документів. Архівний відділ тримає цю роботу під суворим контролем, з тим щоб до кінця 1975 р. закартонувати матеріали всіх названих організацій.

Згідно з постановою Центрального Комітету Компартії України «Про організаційні і політичні заходи в зв'язку із Зверненням Центрального Комітету КПРС до партії, до радянського народу» ми розробили організаційно-технічні заходи, спрямовані на забезпечення виконання соціалістичних зобов'язань, прийнятих на 1974 р.

Невичерпним джерелом додаткових резервів є широке соціалістичне змагання, різноманітність організаційно-методичних форм роботи. Ми надаємо змаганням великого значення. Передусім ми розробили і розіслали райдержархівам області умови соцзмагання, а райони, що змагаються, обмінюються досвідом роботи, інформаціями про хід виконання соціалістичних зобов'язань.

Уже третій рік підряд переможцем соціалістичного змагання виходить Кодимський райдержархів (завідуюча Є. П. Пантелеймончук), який перевиконує плани комплектування, у всіх організаціях упорядковував документи за встановлені роки, повністю виконав умови огляду організацій системи сільського господарства, провів вісім семінарів з відповідальними за документацію в установах і організаціях району, систематично готує огляди про роботу відомчих архівів.

Є. П. Пантелеймончук як переможець соціалістичного змагання занесена до Книги пошани архівістів Одеської області. Архівісти області пишаються високою нагородою, якої удостоєна науковий співро-

бітник філіалу Одеського облдержархіву в м. Ізмаїлі Є. П. Хабалазвілі — їй вручено Знак ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ «Переможець соціалістичного змагання 1973 р.».

Архівний відділ постійно приділяє увагу питанням підвищення ділової кваліфікації завідуючих архівами. Поряд із семінарами та іншими формами навчання, створена трирічна заочна школа навчання завідуючих райміськдержархівами, розроблена її програма. Це, безсумнівно, допоможе завідуючим райміськдержархівами розв'язувати всі питання більш кваліфіковано і грамотно, сприятиме виконанню планових завдань.

Хочеться висловити впевненість у тому, що архівісти орденоносної Одещини докладуть всіх зусиль для виконання почесних і відповідальних завдань п'ятирічки. Адже «все, що у нас є сьогодні, і чого ми доб'ємося завтра, — говориться у Зверненні ЦК КПРС до партії, до радянського народу, — залежить від нас самих, від уміння кожної радянської людини працювати творчо, від високої свідомості, професійної підготовки, почуття відповідальності і дисципліни»¹.

Р. О. ЛИТВИНЧУК,
зав. архівним відділом Одеського облвиконкому

¹ Комуніст України, 1974, № 2, стор. 7.

УДОСКОНАЛЕННЯ ОПИСІВ У ЛЬВІВСЬКОМУ ОБЛДЕРЖАРХІВІ

Архівні установи нашої країникладають багато зусиль, спрямованих на підвищення рівня науково-дослідної роботи, створення повноцінного науково-довідкового апарата до архівних документів. Особливе місце в системі науково-довідкового апарата займають описи. На них базуються путівники, каталоги, різні види покажчиків, що входять до комплексу науково-довідкового апарата і допомагають повніше розкрити зміст документів фонду. За допомогою описів не тільки розкривається склад і зміст документів фонду, а й закріплюється порядок систематизації справ, ведеться їх облік, забезпечується збереженість.

У Львівському облдержархіві зберігаються 584 фонди (1013 описів на 974 884 справи) дорадянського періоду за 1787—1939 рр. У них відображена діяльність установ, що знаходилися у Львові і на території колишнього Львівського воеводства. Збереглися ці фонди досить повно і тому дуже цінні своїм складом. Вони відбивають революційний, суспільно-політичний рух кінця XIX — початку XX ст.; революційні події 1848 р. у Львові; національно-визвольний рух тощо. Особливо багато документів з історії революційного руху, про поширення на Львівщині творів К. Маркса та В. І. Леніна, про діяльність КПЗУ.

У науково-технічному впорядкуванні фондів Львівського облдержархіву можна відзначити два етапи. На першому етапі, що охоплював період з 1945 по 1952 р., воно зводилося, головним чином, до визначення фондової належності документів, формування справ і складання описів. Необхідно було якомога швидше розкрити документальні багатства перед дослідниками і для використання їх у довідкових цілях. Та вже й на цьому етапі до описання документів ми підходили диференційовано: встановлювали черговість опрацювання фондів залежно від їх наукового і практичного значення.

Так, у першу чергу розпочали впорядкування таких фондів, як Львівська воеводська управа, президіальний і суспільно-політичний відділ, Дирекція поліції, міська і повітові команди державної поліції та

інші фонди, які містили матеріали про революційну боротьбу трудящих, діяльність КПЗУ. Упорядковувалися документи Міської управи (Магістрату) Львова, передусім відділів нагляду за будівництвом, сільськогосподарського, меліоративного та інших відділів Воеводської управи, матеріали яких могли бути використані в народногосподарських цілях.

До фондів I категорії ми віднесли важливі фонди Львівської воєводської управи, Магістрату м. Львова, Дирекції поліції (австрійського і польського періодів), воєводської, міської і повітових команд держполіції, що найбільш широко використовувалися дослідниками. До II категорії віднесли фонди вищих учбових закладів, окружних і міських судів, прокурора окружного суду, промислових підприємств; нарешті, до III категорії — фонди гімназій, ліцеїв, курсів, повітових судів, нотаріусів тощо.

Проте слід зазначити, що і в фондах I та II категорій є описи на окремі структурні частини, документи яких за своїм значенням можна віднести відповідно до груп фондів II і III категорій. Залежно від цього і диференціювалися методи удосконалення й описання документів. Прикладом можуть служити документальні матеріали промислових відділів фондів Львівської воєводської і Міської управ. Окремі описи, складені на справи про надання ліцензій на ведення майстерень, торгівлі промисловими і продовольчими товарами, надання права займатися ремеслами тощо, не піддавалися повному циклу робіт щодо удосконалення науково-технічного опрацювання фондів. Вони лише передруковувалися з одночасним редагуванням заголовків і складанням змістів. Прикладом же того, що з фондів II категорії частини документів за своїм значенням повинні були відноситися до фондів I категорії, можуть служити документи окружного суду і прокурора окружного суду про революційну боротьбу трудящих. На ці матеріали складені окремі описи.

На другому етапі розпочалося удосконалення науково-технічного опрацювання фондів. Диференційований підхід до описання документальних матеріалів на цьому етапі характерний повнішим розкриттям складу фондів і змісту документів, складанням і удосконаленням науково-довідкового апарата. Цій роботі передували робочі інструкції, в яких стосовно до кожного фонду або окремої структурної частини визначали методику проведення робіт по удосконаленню науково-технічного опрацювання фондів і складання науково-довідкового апарата до них.

У кожному окремому випадку стан науково-довідкового апарата до фонду визначав вибір напряму його удосконалення: перескладання чи удосконалення описів, складання предметно-тематичних покажчиків тощо. Описи на багатоструктурні і великі фонди (Львівська воєводська управа, Міська управа м. Львова, Університет імені Яна Казіміра та ін.) складались окремо на кожну структурну частину. Розділами опису служили роки, а в межах року справи розташовувались за тематичними групами. Наприклад, документи військового відділу Львівської воєводської управи в опису в межах року розміщені відповідно до тематичних груп: циркуляри і розпорядження Міністерства військових справ, Львівської воєводської управи, матеріали про діяльність відділу, роботу призовних комісій, звільнення і надання відстрочок від проходження служби в армії, розшук осіб, що ухиляються від військової служби, дезертирство і т. д.

У безструктурних фондах, таких, як воєводські, міські і повітові команди держполіції, з метою більш концентрованої подачі інформації розділами опису служили тематичні групи, в межах груп справи розташовувались за хронологією. Наприклад, документи Львівської воєводської команди держполіції розташовані за такими групами:

1) КПЗУ і її діяльність, КСМЗУ і її діяльність; 2) прогресивні партії й організації і їх діяльність; 3) революційний рух робітників і селян, квітневі події 1936 р., селянські повстання, страйки; 4) боротьба за національні права; 5) преса, цензура; 6) діяльність релігійних сект; 7) кримінальні злочини; 8) внутріполіційна служба.

Перероблялись описи, які мали помилки в фондуванні і формуванні справ, значну кількість додаткових описів, відсутність уніфікації заголовків справ, що особливо помітно у великих за обсягом описах, над упорядкуванням яких працювали одночасно кілька чоловік. Так, в опису на документи відділу праці і громадської опіки Львівської воеводської управи знаходилися справи, в яких були змішані три основні групи документів. Ми передбачили розформування цих справ і виробили три типових заголовки: 1) листування з повітовими старостами й органами соціального забезпечення про нещасні випадки на виробництві; 2) скарги робітників і службовців на рішення органів соціального забезпечення з приводу права на страхування; 3) скарги підприємців на рішення органів соціального страхування про встановлення страхової категорії їх підприємств і оплату страхових внесків.

Перескладання описів, редагування заголовків справ здійснювалося на тематичних картках, які після передруку опису вливалися в каталог. Таким чином досягалася поодиночна каталогізація справ попутно з удосконаленням науково-технічного опрацювання фондів.

Багато описів підлягали лише редагуванню і передруку. Це, в основному, описи на документи довідкового характеру.

Залежно від побудови описів складають різний довідковий апарат до них. До всіх без винятку описів, що пройшли удосконалення науково-технічного опрацювання фондів, складаються заголовки, предметно-тематичні або географічні показчики. Так, до опису № 28 (фонд Львівської воеводської управи, будівельно-комунікаційний відділ, будівельний підвідділ) складений комбінований предметно-географічний показчик: спочатку вказані посилання на об'єкти будівництва, а потім на територію, де ці об'єкти зводилися. До описів шляхового підвідділу цього ж фонду складений географічний показчик. До частини фонду університету, куди внесені дисертації і наукові праці, складений алфавітний показчик прізвищ авторів і тематичний, що відсилає до тематики наукових праць. До описів відділу нагляду за будівництвом Міської управи м. Львова складений алфавітний показчик назв вулиць Львова — один за алфавітом старих назв, другий — нових.

Документальні багатства Львівського облдержархіву притягають до себе дослідників не тільки Львова та братніх республік, але й країн соціалістичної співдружності. Найбільшу зацікавленість викликають матеріали з історії революційного і комуністичного руху, а також матеріали з економіки, культури, охорони здоров'я. Особливо часто використовуються фонди органів державної влади, судових і поліційних установ.

Так, працюючи над темою «Відношення Комуністичної партії Польщі до політичного руху в середовищі селянства 1918—1931 рр.», дослідник з Польської Народної Республіки використав документи Львівської воеводської управи, Дирекції поліції у Львові, Львівської воеводської і міської команд державної поліції, а в монографіях на теми: «Солідарність трудящих Польщі і Західної України з національно-революційною боротьбою іспанського народу», «Солідарність польських трудящих з німецькими антифашистами», «Інтернаціональна єдність трудящих Західної України і Західної Білорусії в боротьбі за соціальне й національне визволення» використані документи Львівської воеводської управи, Львівського міського староства, окружного суду у Львові, прокурора окружного суду у Львові, фонди воеводської, міської, повітових команд державної поліції.

Нині Львівський облдержархів провадить роботу щодо удосконалення науково-технічного опрацювання фонду «Магістрат м. Львова», з закінченням якої буде завершено опрацювання фондів I і II категорій дорадянського періоду. Щоправда, це ще не означає повного завершення подальшого удосконалення самого науково-довідкового апарата. Перед нами ще стоїть завдання скласти передмови до таких фондів, як «Магістрат м. Львова», «Міська управа м. Львова», «Львівська політехніка» та інші, причому не до окремих описів, а до всіх описів фондів в цілому. Крім того, необхідно скласти міжфонові і пофонові покажчики.

Основним недоліком нашої роботи вважаємо не завжди своєчасне і глибоке вивчення стану описів. Тому нині ми розпочали роботу саме по глибшому вивченню стану описів і науково-довідкового апарата. В ході цієї роботи складаємо картотеку, де фіксуємо стан описів і науково-довідкового апарата. Ця картотека дасть змогу раціональніше застосувати диференційований підхід при виборі шляхів удосконалення науково-довідкового апарата.

Необхідно передбачити в роботі по удосконаленню описів комплекс таких робіт, які, виконуючись одночасно, не лише заощаджували час, поліпшували б якість, а й звершували б цикл робіт над описом, наприклад, під час каталогізації фонду одночасно редагувати заголовки, проводити експертизу цінності тощо.

Способи диференційованого підходу до удосконалення описів, про які тут говорилося, далеко не всі. І завдання архівістів полягає в тому, щоб у кожному конкретному випадку відшукувати найраціональніші.

Л. Р. ГРАБКО

КАТАЛОГІЗАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ У КИЇВСЬКОМУ МІСЬКДЕРЖАРХІВІ

Завдання по вдосконаленню науково-довідкового апарата до документів держархівів передбачає створення системи каталогів. Склад каталогів може бути різноманітним і залежить від напрямку роботи архіву. В Київському міськдержархіві з метою найбільш повного розкриття основного змісту документів і швидкого пошуку їх створюються з 1967 р. систематичний і іменний каталоги.

Архівні фонди Київського міськдержархіву не однакові як за своєю історичною значимістю, так і за рівнем їх використання. Це, природно, викликає необхідність диференційованого підходу до описання документів при їх каталогізації, який виражається в 1) черговості вибору фондів для каталогізації; 2) визначенні характеру відбору справ, документів і виборі відомостей з них; 3) у застосуванні різноманітних методів викладу відомостей про документи (подокументного, поодиночного, групового).

Враховуючи науково-історичну цінність і актуальність документів, а отже, і інтенсивність їх використання, були намічені для каталогізації в першу чергу фонди місцевих органів державної влади і управління, тобто фонди установ, документи яких відображають розвиток економіки, політичного і суспільного життя, науки, культури в м. Києві. Це фонди виконкому Київської міської Ради депутатів трудящих, його відділів і управлінь, районних виконкомів Києва, їх відділів і управлінь.

Черговість каталогізації тих чи інших фондів визначалась з урахуванням комплексності розробки фондів, документи яких пов'язані

між собою часом виникнення і масштабом діяльності. Так, при каталогізації вищеназваних фондів послідовно розроблялись комплекси фондів як однорідних установ, таких, як виконкоми, фінансові відділи м. Києва і т. ін., так і установ однієї системи, наприклад: міські і районні відділи народної освіти, загальноосвітні школи, дитячі будинки м. Києва; міські і районні відділи охорони здоров'я, лікарні; відділ культосвітньої роботи, відділ кінофікації, театри, Центральний парк культури і відпочинку, Будинок народної творчості тощо. При цьому поряд з фондами першої категорії, наміченими до першочергової розробки, каталогізувались фонди другої та третьої категорій, пов'язані єдиним комплексом.

При розробленні комплексу однорідних фондів каталогізують передусім фонди, документи яких найбільш повно збереглися. Це дає можливість ознайомитись з усіма категоріями документів, властивими для фондів даного комплексу.

Каталогізація фондів певної галузевої системи починається з фонду вищестоящої установи, в документах якої найповніше відображена діяльність установи всієї системи. Комплексний метод розробки фондів дає можливість всебічно вивчити історію і документи установ-фондоутворювачів за певний період часу, простежити їх взаємозв'язки, звернути увагу на дублетність і широко застосувати груповий метод описаних документів на каталожних картках.

Міськвиконком і райвиконком — це органи влади, отже, ведучими, основними їх документами є рішення, постанови, розпорядження, протоколи. Ця документація всебічно висвітлює основну діяльність фондоутворювача і установ його системи. Однак конкретний зміст цих документів в описах, як правило, не розкритий, а тому каталогізацію зазначених фондів починають з розробки тих структурних частин, в яких ця документація відкладається, тобто з загальних відділів, президій, канцелярій, організаційно-інструкторських відділів.

В структурній частині секретаріату найповніше і в оригіналах представлені протоколи засідань президій, секцій, комісій і т. ін. Тому ми вважаємо доцільним розпочинати роботу з цієї групи документів, саме з документів секретаріату. На закatalogізовані протоколи заводять контрольні картки, лицевий бік яких заповнюють звичайно, як при подиничній каталогізації. Наприклад, «Протоколи засідань президії Київської міськради депутатів трудящих за 1924—1925 рр.». На зворотному боці картки зазначають номери цих протоколів. У разі відсутності окремих протоколів каталогізують рішення і виписки до них. Однак рішення, постанови, виписки з протоколів представляють інтерес лише в комплексі з документами, які містяться в інших структурних частинах. Тому при тематичному методі розробки вищезазначених фондів один співробітник опрацьовує детально документацію загальних відділів, а інший — матеріали галузевих і функціональних відділів.

Більшість документів, які відображають виконання підсобно-допоміжних функцій, таких, як адміністративно-господарча частина, бухгалтерія, відділ кадрів, не описуються взагалі, наприклад, членські книжки, особові картки, посвідчення членів міськради і т. ін. Однак серед документів цих структур є такі, що підлягають каталогізації. Так, з наказів по особовому складу відбирають для каталогізації відомості про реорганізацію і ліквідацію фондоутворювача, якщо в інших документах фонду ці відомості відсутні.

Із усіх структурних частин для каталогізації відбирають такі справи, що містять інформацію про основну діяльність установи-фондоутворювача та установ її системи. Це розпорядча документація: постанови, рішення, розпорядження, накази, циркулярні листи; нормативна і планова документація; протоколи, стенограми; листування та ін. При цьому розпорядчі матеріали вищестоящих органів у фондах

нижчестоящих підлягають каталогізації, крім випадків, коли фонди вище- і нижчестоящої установи зберігаються в одному архіві і зазначені документи збереглися у фонді вищестоящої установи. Так, наприклад, постанови Ради Міністрів УРСР каталогізуються у фонді міськвиконкому, накази Міністерства освіти УРСР — у фонді міськвно, Міністерства охорони здоров'я УРСР — у фонді міськздороввідділу і т. п., а рішення міськвиконкому не каталогізуються у фондах райвиконкомів, рішення райвиконкомів не каталогізуються у фондах підвідомчих установ і т. ін. Аналогічно розв'язується питання про каталогізацію матеріалів підвідомчих установ, надісланих для контролю вищестоящій установі.

Багато уваги під час каталогізації ми приділяємо науково обґрунтованому відбору інформації із документів, що мають важливе політичне, наукове і практичне значення: відображують характер діяльності фондоутворювача чи установи його системи. При відборі відомостей з документів для каталогізації ми застосовуємо ті ж критерії, що і при проведенні експертизи цінності документів. При розробці фондів виконкомів, їх відділів і управлінь ми складаємо картки як для систематичного, так і для іменного каталогів. До іменного каталога ми включаємо відомості про осіб — уродженців і жителів м. Києва, чия політична, громадська, наукова, культосвітня діяльність представляє інтерес для історії, наприклад, відомості про голів міськвиконкому і райвиконкому, про Героїв Радянського Союзу, Героїв Соціалістичної Праці, лауреатів державних та інших премій, про творчу діяльність і увічнення пам'яті радянської письменниці В. Л. Василевської, кінорежисера і письменника О. П. Довженка; про організацію художньої виставки творів української художниці О. Л. Кульчицької, увічнення пам'яті радянського вченого в галузі електрозварювання і мостобудування Є. О. Патона, генерала армії М. Ф. Ватутіна, революціонера-арсенальця А. В. Іванова, про спорудження пам'ятника українській поетесі Лесі Українці тощо.

Основним методом описання документів при каталогізації є питальний метод, при якому кожне самостійне питання описується на окремій картці. Відомості з цього питання можуть міститися як в окремому документі або частині документа, так і в групі документів. Наприклад, на окремих каталожних картках ми описуємо такі питання: будівництво скляного заводу в м. Києві (1925 р.), хід виконання плану товарообігу в м. Києві (1957 р.), реконструкція Київського машинобудівного заводу «Більшовик» (1932 р.), присвоєння імені видатної революціонерки Рози Люксембург Київській трикотажній фабриці тощо.

Подокументне описання у фондах міськвиконкому і райвиконкому широко використовується, бо документи цих фондів мають багатогалузеву спрямованість. У зазначених вище фондах ми розробляємо протоколи, постанови, накази, розпорядження, плани, звіти, доповіді, справи, що містять листування з різних питань. Такі документи, як постанови, рішення, розпорядження, протоколи, мають іноді «глухі» заголовки і в той же час висвітлюють важливі з історичної і практичної точки зору питання, залежно від яких ми складаємо необхідну кількість карток. Наприклад, в опису заголовок справи «глухий»: «Постанови Київського міськвиконкому з № 1—70». В результаті поаркушного перегляду на цю справу складаємо картки такого змісту: 1. Про роботу Київської консерваторії; 2. Про будівництво Київського річкового порту; 3. Про реконструкцію Набережно-Хрещатинської вулиці в м. Києві і т. ін., чи в протоколі № 8 VIII сесії (сьомого скликання) Київської міськради містяться два питання: 1. Про розгляд плану розвитку міського господарства м. Києва на 1961 р.; 2. Про затвердження місце-

вого бюджету м. Києва на 1961 р. і звіт про виконання бюджету за 1960 р. Обидва ці питання беремо на каталожні картки окремо.

Якщо в протоколі не виділені обговорювані питання, то для картки використовують формулювання з розділу протоколу «Слухали» або «Постановили». Наприклад, із протоколу № 17/34 засідання Управління Київської центральної робочої кооперації від 7 березня 1930 р. з розділу «Слухали» на картку пишемо таке формулювання: «Про постачання продуктів харчування населенню м. Києва» (1930 р.).

При каталогізації зустрічаються справи, зміст яких висвітлює певне питання. В таких випадках ми застосовуємо поодиначне описання, при якому на каталожну картку виноситься заголовок справи з опису. Наприклад, про реконструкцію київських заводів, електрифікацію міста, статистичні відомості про кількість інфекційних захворювань в м. Києві в 1930—1931 рр., листування про виконання закону про всеобщуч в школах м. Києва, про поліпшення роботи київського міського електротранспорту і т. ін. При перенесенні заголовка з опису на каталожні картки в окремих випадках необхідне літературне редагування.

Для прискорення каталогізації фондів, підвищення її якості, а головне — запобігання роздрібненості інформації ми застосовуємо груповий метод описання, коли зміст декількох справ чи декількох документів відображує одне і те ж питання. За фондами виконкомів, їх відділів та управлінь ми описуємо груповим методом справи про фінансування установ однієї системи: народної освіти, охорони здоров'я, культури та ін., групуємо відомості про планування розвитку окремих галузей народного господарства за один і той же період. Наприклад, «Про асигнування коштів на розвиток охорони здоров'я м. Києва (1926—1928 рр.)», «Про асигнування коштів на розвиток народної освіти в м. Києві (1926—1928 рр.)», «Плани розвитку мережі установ охорони здоров'я м. Києва на 1947—1950 рр.».

Текстові звіти виконкомів охоплюють, як правило, декілька років і велику кількість різноманітних питань, і ми розписуємо їх на стільки каталожних карток, скільки самостійних питань міститься в них. При цьому на звіти в цілому також складаємо окрему групову картку, яка об'єднує звіти за декілька років. Наприклад, на звіти про діяльність Київської міськради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів за 1931—1934 рр. складаємо 14 карток, кожна з яких містить інформацію з самостійного питання: звіт про розвиток промисловості, транспорту, зв'язку, сільського, комунального господарства, торгівлі, науки, культури, мистецтва, охорони здоров'я, спорту, соціалістичної законності, бюджету, народної освіти. Крім того, звіт за 1931—1934 рр. разом з аналогічним звітом за 1935—1938 рр. описуємо на одній картці: «Звіт про діяльність Київської міськради за 1931—1938 рр.». Ще приклад: «Звіт про чисельність і склад фахівців з вищою і середньою спеціальною освітою за станом на 10.01.57 р. 1960—1963 рр.», фонд «Управління капітального будівництва Київського міськвиконкому». Тут на одній картці згруповано й описано 5 справ.

При груповому методі описання ми об'єднуємо також на одну картку відомості з документів різних справ, які висвітлюють одне питання. Наприклад, «Про будівництво телевізійного центру в м. Києві». Дати події 1947, 1949, 1950 рр. В даному випадку згруповані відомості з документів трьох різних справ.

Другий приклад: «Про проведення піонерського зльоту в м. Києві». Дата події 1929 р. В даному випадку згруповані відомості з чотирьох документів двох справ. «Про хід будівництва електростанції в м. Києві». Дата події 1928 р. Тут згруповані відомості з восьми протоколів, відкладених в двох справах.

При груповому описанні на одній картці можна об'єднати відомості (стосовно одного питання) з окремих документів ряду справ і цілої справи, наприклад, «Про хід будівництва Київського залізничного вокзалу». Дата події 1928 р. Відомості згруповані з постанови президії Київської міськради від 16.04.28 р. і протоколів № 10, 46 засідань будівельної комісії комунальної секції і президії Київської міськради за 1928 р. Ці відомості взяті з окремих документів двох справ і однієї справи в цілому. Ще приклад: «Про розвиток народного господарства м. Києва». Дата події 1930—1932 рр. Дані взяті з доповіді, відомостей, карти м. Києва за 1931 і 1932 р. В цьому випадку об'єднана інформація однієї справи і окремих документів двох інших.

Трапляється, в одній справі декілька документів стосуються одного певного питання. Тоді ми групуємо ці відомості на одній каталожній картці, наприклад «Про будівництво парової електростанції в м. Києві». Дата події 1925 р. Тут відомості взяті з протоколів засідань президії Київського губвиконкому, окрвиконкому за червень, вересень 1925 р., за 1926 р. Ще приклад: «Про художнє оформлення Київського залізничного вокзалу». Дата події 1931 р. Відомості взяті з протоколів № 7, 8 засідань президії будівельної секції Київської міськради від 21.07 і 8.10.31 р., тобто з двох документів однієї справи.

Згруповані відомості можуть бути взяті із самих різних документів (резольюцій документів, протоколів, стенограм і т. д.), але повинні відображати одне питання. Наприклад: «Про діяльність Київського відділу адміністрації в справах Першого Російського акціонерного товариства по заготівлі продовольства і предметів широкого споживання (Ростовар) за 1925—1926 рр.». Відомості взяті з актів обстеження, доповіді, кошторисів, листування за 1926 р. або «Про хід будівництва Київської кінофабрики». Дата події 1928 р. Відомості взяті з протоколів, актів обстеження, доповіді за 1928 р. Або «Підсумки фінансово-господарської діяльності і затвердження звіту і балансу Київського міського управління кінофікації (за 1952 р.)». Відомості взяті з рішення Київського міськвиконкому № 338 і стенограми наради представників міськфінвідділу і управління кінофікації від 24.02.53 р. і т. ін.

Групове описання зменшує об'єм каталога, полегшує роботу дослідників і заощаджує час архівістів при каталогізації.

В процесі каталогізації не завжди вдається зразу скласти групову каталожну картку. Тоді при влитті карток в каталог і при спеціальному періодичному перегляді каталога картки, зміст яких відображає одне питання, об'єднують і складають одну групову картку. Наприклад, в каталозі виявилось дві картки: 1. «Про підготовку до навігації Київського річкового флоту (1931 р.)». Із постанови колегії Київської РСІ від 12.03, 2.04.1931 р. Картка складена 7.04.71 р. 2. «Про підготовку до навігації Київського річкового флоту». Із постанови президії Київської міськради (за 1931 р.). Картка складена 8.07.71 р. Відомості з цих двох карток групуємо і створюємо одну групову картку: «Про підготовку до навігації Київського річкового флоту в 1931 р.». Постанови колегії Київської РСІ від 12.03, 2.04. 1931 р., постанови президії Київської міськради (за 1931 р.). Ще приклад: 1. «Про роботу театрів м. Києва (1927 р.)». Із протоколу № 8 засідання президії Київської міськради від 1.01.27 р. Картка складена 15.02.67 р. 2. «Про роботу театрів м. Києва (1927—1928 рр.)». Із протоколу засідання комісії політосвіти секції народної освіти Київської міськради за серпень, вересень 1928 р. Картка складена 24.05.68 р. З відомостей цих двох карток створюємо одну групову картку «Про роботу театрів м. Києва (1927—1928 рр.)». Протокол № 8 засідання президії Київської міськради від 1.01.27 р., протокол засідання комісії політосвіти секції народної освіти Київської міськради за серпень, вересень 1928 р.

У своїй роботі ми широко застосовуємо всі перераховані методи, вибираємо найраціональніший для кожного конкретного випадку, щоб всі відомості, важливі з історичної і практичної точки зору, ввійшли до каталога найбільш повно і в той же час, щоб забезпечити і полегшити пошук питання, яке цікавить. Цього ми досягаємо застосуванням диференційованого підходу до описання документів при їх каталогізації.

Н. Б. АНАНЕНКО, Е. П. ЗЕЛІНСЬКА

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДБОРУ НА ДЕРЖАВНЕ ЗБЕРІГАННЯ ДОКУМЕНТІВ ОБЛАСНИХ ІНСТИТУТІВ УДОСКОНАЛЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ТА ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ *

У вік науково-технічної революції і соціального прогресу велику роль відіграють наука і освіта. А тому Комуністична партія і Радянський уряд приділяють винятково велику увагу загальноосвітній школі. В її розвитку відбуваються нові важливі зміни. Школа переходить до обов'язкової загальної середньої освіти, нових навчальних планів, програм, підручників. З переходом на кабінетну систему занять корінних змін зазнають методи навчання і виховання, удосконалюється урок як головна форма вивчення основ наук, більш різноманітною і результативною стає позакласна робота, помітне місце зайняли факультативи.

В умовах стрімкого зростання обсягу інформації і підвищення вимог до рівня знань учнів справедливо вважають, що школа повинна давати не тільки певну суму наукових знань, а й навчити своїх вихованців вчитися і бути належно підготовленими до життя.

Процес формування нової людини в різних школах відбувається неоднаково і нерівномірно. Є типове, спільне для всіх, і разом з тим жодна школа не схожа на іншу, хоч вони й працюють за єдиним навчальним планом і програмами. Справу вирішують вчителі. А вони відрізняються і своїм виробничим потенціалом, і творчою лабораторією й індивідуальним педагогічним почерком. Від теоретичної підготовки і педагогічного досвіду вчителів, директора школи, його заступників і організатора виховної роботи залежить переважаючий в конкретній школі напрям у навчально-виховному процесі. Є школи, де переважає гуманітарний цикл предметів за своїм впливом на учнів, в інших — фізико-математичний чи природничий і т. д. В одній школі більше уваги приділяють військово-патріотичному, в іншій — естетичному вихованню тощо.

Отже, порушені на сторінках «Архівів України» А. І. Ярликовою, Л. Б. Пармузіною, Л. К. Кінзерською та іншими архівістами питання про відбір і комплектування державних архівів документами установ народної освіти є давно назрілим і принципово важливим не тільки для архівних установ, а й для нас, освітян. Це важливо як для майбутніх дослідників історії розвитку педагогічної науки і школи, так і для сучасної практики учителів і студентів педагогічних інститутів і училищ.

З погляду сьогодення може здаватись, що зберігати документи тої чи іншої конкретної середньої школи не варто. Школа звичайна, і учні навчаються в ній звичайні, і вчителі в ній працюють, як і в сусідній школі. Але минуть роки і документи такої школи можуть за-

* Цією статтею завідуючого кабінетом історії і суспільствознавства Полтавського обласного інституту удосконалення кваліфікації вчителів редакція продовжує обговорення питань відбору на державне зберігання документів установ та організацій системи Міністерства освіти УРСР (див. «Архіви України», 1973, № 3, 4, 6; 1974, № 3).

звучати по-іншому, набути історичного і педагогічного значення. Учителі живуть у ділах і думках своїх вихованців. І цю обставину слід обов'язково враховувати при відборі документів і матеріалів не окремих, а всіх шкіл. Проте, щоб правильно вирішити питання відбору і збереження всіх цінних документів для майбутніх поколінь, не захаращуючи непотрібною макулатурою архівосховищ, потрібен певний час.

Наскільки важливо зберегти документи всіх шкіл, можна простежити на такому фундаментальному виданні, як 26-томна «Історія міст і сіл Української РСР», де в кожному нарисі розповідається про роль і значення школи в історії населеного пункту. В той же час відсутність у цілому ряді випадків необхідних архівних джерел не дала змоги належною мірою висвітлити роль школи та показати її активних діячів. На нашу думку, це можна пояснити лише бідністю і однорідністю архівного матеріалу та незначною кількістю опублікованих документів і матеріалів, а також монографічної літератури з історії розвитку радянської школи і освіти на Україні.

Наведемо приклади. Так, майже 50 років в с. Абазівці на Полтавщині працювала учителькою К. М. Сушко. За активну педагогічну і громадську діяльність вона нагороджена орденом Леніна та медалями. К. М. Сушко обирали делегатом VIII Надзвичайного з'їзду Рад і членом редакційної комісії по редагуванню тексту Конституції СРСР 1936 р. Її делегатський квиток зберігається в сімейному архіві. Проте ім'я К. М. Сушко залишилось поза книгою «Історія міст і сіл УРСР. Полтавська область». На жаль, в обласній редколегії про це стало відомо з запізненням.

Учитель І. І. Маковський викладав історію в Оржицькій середній школі. В роки війни він — бойовий офіцер, активний учасник оборони Брестської фортеці. І хоч сам він давно не працює в школі і живе в Одесі, уроки вчителя І. І. Маковського ще й сьогодні згадують його колишні вихованці, літні люди. В цій же школі свій творчий шлях починала вчителька Г. Д. Нестеренко. Згодом вона стала директором Вербської школи-інтернату на Ровенщині, обрана членом ЦК Компартії України. Г. Д. Нестеренко перший серед освітян країни присвоєно високе і почесне звання Героя Соціалістичної Праці.

Звичайно, документів ні про педагогічну, ні про громадську діяльність К. М. Сушко, І. І. Маковського, Г. Д. Нестеренко і сотень інших вчителів Полтавщини в архівах не відклалось. Вплив же таких учителів на формування молодого покоління досить великий і простежується він сьогодні навіть краще, ніж відразу після закінчення школи їх вихованцями. Думається, що документи школи, в якій ріс і формувався такий учитель, а з ним і його вихованці, становлять вагому суспільну цінність. Але відібрати такі документи нелегко. Потрібний час і немалий.

На нашу думку, питання забезпечення науково продуманого відбору документів загальноосвітніх шкіл на державне зберігання може бути найкраще розв'язане, якщо при кожній середній школі існуватиме невеликий архів. До нього мають надходити також певні категорії справ дочірніх восьмирічних і початкових шкіл. І це було б логічно. Адже учні цих шкіл продовжують навчання в середній школі, де й залишаються їх особові справи. Методична робота вчителів дочірніх шкіл також проходить у методоб'єднаннях при середній школі. Згодом, через 10—15 років такий архів зміг би забезпечити «представницький комплекс дійсно важливих і дуже необхідних для дослідження документів»¹.

¹ Л. Л. Кінзерська. Деякі питання створення джерельної бази з історії народної освіти. — Архіви України, 1974, № 3, стор. 15.

Ясно, що вивчити історію розвитку освіти і педагогічної думки на селі лише за матеріалами кількох середніх шкіл району, документи яких тепер відбираються райархівами на державне зберігання, мабуть, неможливо. До цього ж визначення цих шкіл науково ніким не обґрунтовується. Від восьмирічних, не кажучи вже за початкові школи, документи не приймаються навіть вибірково. Отже, якщо на Полтавщині в 1974/1975 навчальному році є понад 800 сільських восьмирічних і початкових шкіл, що становить 71 процент загальної кількості шкіл області, то майбутньому досліднику такий стан відбору документів ускладнить його роботу не тільки щодо вивчення явищ розвитку освіти, а й соціальних процесів на селі.

Правда, названі типи шкіл малокомплектні, кількість учнів у них невелика. Штатного діловода вони не мають. Його обов'язки виконує директор (завідуючий) або за дорученням один з учителів. Документів у цих школах відкладається мало, не більше 70 справ за навчальний рік у восьмирічній і до 25 — в початковій. Але серед них є цікаві й оригінальні. Це і матеріали про організацію навчально-виховного процесу, і роботу з батьками, і вплив школи на формування громадської думки на селі, і зв'язки з сільськогосподарським виробництвом тощо.

Таким чином, до державних архівів у фондах міських і районних відділів освіти повинні надходити всі найбільш цікаві документи шкіл кожного району або міста.

Сьогодні працівникам державних архівів і народної освіти слід говорити не тільки про номенклатури справ, а й про створення умов для формування таких справ, які б розкривали творчу лабораторію вчителів і керівників шкіл. Для цього необхідне систематичне виховання у працівників освіти почуття історичної значимості оформлення наслідків своєї праці, навчання діловодству і документознавству.

Здійснити правильний і своєчасний відбір, визначити наукову і педагогічну цінність документів архівістам мають допомогти обласні інститути удосконалення кваліфікації вчителів.

Обласні інститути удосконалення вчителів (ОІУВ) на Україні були створені в лютому 1939 р. За 35-річну історію їх діяльності створилася велика джерельна база для вивчення історії розвитку педагогічної теорії і практики в УРСР.

На інститути покладені завдання щодо підвищення ідейно-теоретичного і фахового рівня педагогічних кадрів шкіл, подання допомоги школам в організації навчально-виховного процесу, систематичного вивчення стану викладання основ наук і піднесення якості засвоєння їх учнями, вивчення, поширення і впровадження кращого педагогічного досвіду навчальної і виховної роботи в школах, дошкільних і позашкільних закладах, організації і керівництва експериментальною роботою щодо впровадження нових навчальних предметів, програм, підручників, посібників тощо.

Зміст, стиль і напрям роботи інститутів з кожним навчальним роком поліпшуються і вдосконалюються. Вони стали не тільки організаційно-методичними центрами, а й сполучною ланкою в системі народної освіти між педагогічною наукою і практикою шкіл, вчителів і вихователів, роблячи певний внесок у розвиток педагогічної теорії.

Формуються кадри інститутів, як правило, з учителів шкіл і вихователів дошкільних закладів. Зайнявши посаду завідуючого чи методиста того або іншого кабінету, вони самостійно вчать діловодству і документознавству. Нині в інститутах склалися свої традиції формування документів. Подекуди це робиться стихійно, з давно застарілими традиціями канцелярської практики. Але традиція не завжди рівнозначна умінню і високій культурі виробництва.

Мені довелося бути учасником багатьох всесоюзних і республіканських курсів і семінарів, конференцій і нарад, відвідати чимало інсти-

тутів багатьох областей і республік, але я не пригадую і ніколи не чув, щоб перед працівниками освіти, принаймні інститутів, ставилися питання діловодства в установах народної освіти.

У 1973/1974 навчальному році при Полтавському обласному інституті удосконалення кваліфікації вчителів курсову і семінарську підготовку відповідно пройшли 4575 і 6178 педагогічних працівників області. І якби працівники архівів виступили перед ними з питань діловодства, то цілком зрозуміло, наскільки б це поліпшило справу формування джерельної бази на науковій основі в установах народної освіти.

У процесі діяльності інституту відкладаються три види документів: традиційні — писані на паперовій основі від руки або на друкарській машинці; науково-методична література з досвіду роботи шкіл і вчителів, розмножена друкарським способом, — брошури, плакати, буклети, листівки, кінофотофонодокументи. Нині, як правило, до державних архівів потрапляє перший вид документів, другий — частково і третій — випадково. Обмежуватись і далі традиційним видом документів, навіть і найважливішим, — це значить не мати сучасної повноцінної бази для вивчення історії розвитку загальноосвітньої школи, педагогічної науки, окремих методик викладання навчальних предметів.

У зв'язку з цим хотілося б звернути увагу фахівців на ту частину матеріалів інституту, які не реєструються в канцелярії, мають іменне призначення і носять неофіційний характер*. Це — листування завідуючих кабінетами (методистів) з учителями, діячами науки, освіти і культури, редакціями газет і журналів, педагогічними науково-дослідними і навчальними закладами й організаціями, обласними інститутами удосконалення кваліфікації вчителів України і братніх республік. Така кореспонденція розкриває творчі зв'язки працівників інституту, стиль роботи його кабінетів з питань вивчення, поширення і впровадження передового педагогічного досвіду, формування марксистсько-ленінського світогляду в процесі вивчення основ наук і позакласної роботи, військово-патріотичного, інтернаціонального, правового, естетичного і морально-етичного виховання, методичної і дослідницької роботи організації і проведення олімпіад тощо. На жаль, такі матеріали здебільшого до архіву не потрапляють. Цінність їх, на наш погляд, у тому, що дослідник глибше зможе проникнути в явища освітнього життя в школах області. Вони розкривають також зміст основних документів і взаємозв'язок з основними їх видами в інституті — планами, звітами, доповідними записками.

Деякі думки і положення, висловлені авторами на сторінках «Архівів України» з обговорюваної проблеми, вимагають уточнення. Основними документами, в яких фіксується виробнича діяльність структурних підрозділів інститутів, є доповідні записки завідуючих кабінетами і річні звіти. У доповідних записках, що не поглинаються загальноінститутською звітністю, найбільше уваги приділяється новим явищам і процесам навчально-виховної роботи вчителів і вихователів, дається об'єктивна оцінка їх діяльності. Нарешті, в них показані шляхи впровадження позитивного досвіду і усунення недоліків.

Те ж саме можна сказати і щодо річних звітів кабінетів. Їх відомості лише частково узагальнюються в річному звіті інституту. Отже, і доповідні записки, і звіти кабінетів слід приймати на державне зберігання. Вони стануть у пригоді дослідникам, які працюватимуть над методиками викладання окремих предметів і проблемами історії школи і теорії педагогіки.

* Зауважимо, що листування службових осіб інституту носить не приватний, а офіційний характер і повинне у встановленому порядку реєструватися канцелярією.—
Ред.

Найцінніші документи і матеріали учительських нарад разом з доповідними записками осідають в інституті. Вони мають скласти окрему групу документів. Цінність їх полягає в тому, що вони містять підсумки за звітний період і дають рекомендації і настанови на новий навчальний рік з найскладніших питань навчально-виховної роботи.

З огляду на спільність інтересів працівників архівів і освіти було б добре вивчити практику діловодства і документотворення трьох — п'яти інститутів удосконалення кваліфікації вчителів України, узагальнити і визначити основні номенклатурні справи. Це сприятиме науковій організації праці, поліпшенню джерельної бази в установах народної освіти.

Аналіз 234 справ, прийнятих на державне зберігання від інституту удосконалення кваліфікації вчителів за 1944—1966 рр. (Полтавський облдержархів, ф. 5465, оп. 1), показує, що за 23 роки в них, крім директивних матеріалів, відклалися плани роботи інституту, протоколи ради та річні звіти, доповідні записки, інформації, довідки завідуючих кабінетами і методистів про стан навчально-виховної та методичної роботи в школах області, курсову перепідготовку учителів (плани, тематика, доповідні записки, звіти тощо), листування з МО УРСР та іншими установами народної освіти з навчально-виховної та методичної роботи; листування з обласним та районними (міськими) відділами народної освіти з навчально-виховної та методичної роботи і, нарешті, документи про фінансово-господарську діяльність інституту.

Таким чином, номенклатура справ інституту в своїй основі, можна вважати, склалась. Час допоміг визначити відбір документів інституту і позитивно вплине на подальше формування його фонду. Багато документів названого фонду не втратили свого практичного значення і можуть бути використані методистами інституту, учителями, студентами для написання курсових робіт з педагогіки, методики тощо.

Разом з цим наявний фонд свідчить про істотні недоліки у його формуванні. Якщо вилучити з загальної кількості справ фінансово-господарські (їх 83), то на навчально-методичну припадає 151 справа (64,5 процента), або в середньому 6—7 справ за рік. За 1956—1960 рр. такі справи становлять майже половину (23 з 47 справ). А в окремі роки (наприклад, 1965) їх співвідношення становить від 5 до 9. Зрозуміло, що такий стан справ можна пояснити недостатньо організованим діловодством і збереженням основних документів виробничої діяльності інституту.

Серед 12 названих справ у фонді вони є не за кожний рік. Навіть звіти збереглися не за всі 23 роки, протоколи ради інституту — всього за дев'ять років і т. д. Отже, в єдиній на область навчально-методичній установі народної освіти нелегко знайти живу педагогічну думку. Не збереглися документи про вивчення, поширення і впровадження кращого педагогічного досвіду, вивчення результативності курсової перепідготовки, обласних науково-практичних конференцій, нарад і семінарів з окремих проблем і питань навчально-виховної роботи, трудового навчання, виховання і профорієнтації. Не збереглися документи про дошкільні установи, експериментальну роботу інституту, діяльність профспілкової та інших громадських організацій інституту, листування з науковими організаціями і установами тощо.

Таким чином, підвищення культури працівників народної освіти в галузі діловодства, поглиблена розробка критеріїв експертизи наукової цінності створюваної документації та організації її відбору на державне зберігання є невідкладною справою, в якій зацікавлені як архівісти, так і працівники народної освіти.

*І. Ю. ЛЕГЕНЬКИЙ,
зав. кабінетом історії та суспільствознавства Полтавського ІУКВ*

КОНСУЛЬТАЦІЇ

ОБЛІК ТА ІНДЕКСАЦІЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ У ВІДОМЧИХ АРХІВАХ

Реорганізація служб науково-технічної документації висуває нові, більш суворо регламентовані вимоги до упорядкування роботи з технічними документами, зокрема до їх обліку та індексації.

Під обліком науково-технічних документів розуміємо встановлення і реєстрацію даних про їх кількість, склад, стан і систему зберігання, а також закріплення цієї системи обліковими документами.

У відомчих службах науково-технічної документації (СНТД) обліковий апарат повинен включати інвентарні книги і картки обліку документів, які заповнюються на основі відомостей кутових штампів креслень і титульних аркушів зброшурованих одиниць зберігання*. Інвентарні книги ведуться окремо на такі види науково-технічної документації: а) креслення і текстові документи на кальці; б) звіти за темами науково-дослідних робіт (НДР) (машинописні і на кальці); в) світлокопії документів графічних і текстових; г) мікрофотокопії; д) матеріали сторонніх організацій.

Система індексації науково-технічної документації залежить від профілю роботи установи і повинна їй відповідати.

У державних науково-дослідних установах для індексації технічних матеріалів застосовують «Універсальну десяткову класифікацію» (УДК), яка складається з основної і допоміжної таблиць і предметного покажчика. Дозволяється також використовувати галузеві класифікатори, розроблені на основі УДК.

Науково-дослідницькі документи (звіти за темами НДР) рекомендується передавати в СНТД в п'яти примірниках і зберігати їх в порядку зростання архівних номерів. Звіти за темами НДР повинні реєструватися в інвентарній книзі, яка має таку форму: 1) порядковий номер, 2) архівний номер, 3) назва звіту, 4) шифр теми, 5) відділ (лабораторія), 6) керівник теми, 7) кількість аркушів (окремо текстового і графічного матеріалу), 8) дата надходження, 9) примітки.

Слід пам'ятати, що реєструвати в одній інвентарній книзі звіти за темами НДР та інші види наукової документації (огляди, висновки тощо) забороняється. Недопустимо також вести окремі інвентарні книги в структурних підрозділах з нумерацією, яка повторюється в кожній книзі.

У галузі капітального будівництва найбільш поширилась об'єктно-маркова система позначення проектною документації. Суть цієї системи полягає в тому, що для зручності користування застосовують систему маркіровки, основними елементами якої є: а) нумерація об'єктів проектування, б) умовні позначення (маркіровка) частин і стадій

* На відміну від державних архівів в СНТД за одиницю обліку приймають для оригіналів графічної документації аркуш креслення, доведеного до формату ІІ; для текстової документації, а також світлокопій креслень — зброшурований том, альбом чи папку.

проекту, в) нумерація аркушів креслень і текстових матеріалів всередині кожної марки.

Номер об'єкта будівництва і зазначення відповідних частин і стадій наносяться на всі без винятку проектні матеріали, які відносяться до об'єкта.

Кожному будівельному комплексу, який проектується (комбінату, заводу), незалежно від кількості окремих об'єктів, що входять до нього (будівель, споруд), на початку проектування присвоюється об'єктний номер, який складається з номера комплексу і порядкового номера даного об'єкта. Останній закріплюється в титульному списку комплексу, який будується, і не змінюється протягом всього періоду будівництва, наприклад: 01 — головний корпус, 02 — ливарний цех, 03 — цех механічної обробки тощо. Номер об'єкта є єдиним для всіх документів, які складаються під час його проектування на всіх стадіях і в усіх частинах.

Маркіровка стадій і частин проекту здійснюється відповідно до класифікатора, затвердженого Держбудом СРСР. Наприклад, архітектурні рисунки позначаються маркою «АР», будівельні конструкції — «КБ», залізобетонні — «КЗ» тощо. У межах кожної марки дотримуються такої послідовності розміщення документів: 1) пояснювальна записка, 2) креслення, 3) кошториси. В кожній марці має бути самостійна нумерація аркушів, починаючи з першого номера.

Повне позначення проектного будівельного документа складається з номера комплексу, номера об'єкта, марки стадії або частини проекту, номера аркуша креслення або тому текстового матеріалу в межах даної марки. Наприклад, креслення окремої залізобетонної конструкції головного корпусу Н-ського заводу матиме таке позначення в кутовому штампі: $\frac{25-01}{КЗ-4}$, де 25 — номер комплексу (Н-ський завод), 01 — номер об'єкта (головний корпус), «КЗ» — марка «залізобетонні конструкції», 4 — порядковий номер аркуша креслення в межах марки «КЗ».

Креслення колони фасаду заводського будинку культури цього ж заводу матиме відповідно індекс $\frac{25-32}{АР-9}$, де 25 — номер комплексу, 32 — номер об'єкта (будинок культури), «АР» — марка, 9 — порядковий номер аркуша креслення в межах марки «АР».

В проектних організаціях найбільш зручною є пооб'єктна система зберігання документів, при якій всю документацію, що стосується одного об'єкта, систематизують в певному, прийнятому в цій організації порядку і розміщують в одному місці архівосховища.

Інвентарна книга на проектну документацію повинна мати такі графи: 1) порядковий номер документа, 2) інвентарний номер, 3) дата надходження, 4) назва і шифр об'єкта, 5) стадія, 6) марка, 7) номер аркуша, 8) назва документа, 9) примітки.

Проектну документацію реєструють в інвентарній книзі в міру надходження проекту в СНТД, за марками. В межах однієї марки кожне креслення або текстовий документ реєструють під своїм окремим номером.

Згідно з вимогами Єдиної системи конструкторської документації, тепер з метою однакового буквено-цифрового позначення виробів, складальних одиниць і деталей, які випускаються машиноприладобудівними підприємствами, організації раціонального і ефективного обміну технічною інформацією, введення автоматизованих систем управління виробництвом встановлена обов'язкова для всіх організацій конструкторсько-технологічного профілю єдина знеособлена класифікаційна система позначення промислових виробів і конструкторських документів (ГОСТ 2. 201—70).

За знеособленою системою всі вироби і конструкторські документи на деталі, складальні одиниці, комплекси і комплекти позначаються за розробленим і утвердженим Держпланом СРСР «Загальносоюзним класифікатором промислової і сільськогосподарської продукції», незалежно від належності до будь-якого певного виробу, що дає можливість здійснювати раціональний пошук документів, щоб запозичити їх при конструюванні нових виробів, використати документи в усіх організаціях машиноприладобудівного профілю без зміни їх позначення, а також ефективно здійснювати стандартизацію та уніфікацію виробів.

Позначення виробу і основного конструкторського документа * до нього складається з таких частин: 1) чотиризначного буквеного або буквено-цифрового індексу організації-розроблювача; 2) шестизначної класифікаційної характеристики; 3) порядкового реєстраційного номера основного конструкторського документа.

Чотиризначний індекс організації-розроблювача залишається незмінним для всіх виробів і конструкторських документів протягом всього періоду діяльності даної організації.

Шестизначна класифікаційна характеристика має такі ступені поділу:

- клас, що позначається двозначним індексом і служить для класифікації всіх промислових виробів однієї певної галузі;

- підклас, що охоплює всі споріднені з основним призначенням промислові вироби. Для нього відведений однозначний (від 0 до 9) цифровий індекс;

- група;

- підгрупа;

- вид.

В основу поділу підкласів на детальніші класифікаційні одиниці покладені конструктивні характеристики виробів, їх параметри, ознаки, принципи дії та інші особливості. Наприклад, виріб «ножиці листові дводискові з прямими ножами» згідно з вищеописаним класифікатором матиме індекс 47.3.7.4.3, де

47 — клас — машинобудування;

47.3 — підклас — машини ковальсько-пресові;

47.3.7 — група — ножиці і холодноген;

47.3.7.4 — підгрупа — ножиці листові дискові;

47.3.7.4.3 — вид — ножиці листові дводискові з прямими ножами.

Ще приклад позначення виробу «муфта механічна, керована, синхронна, кулачкова» з індексом 97.2.3.4.1, де

97 — клас — складальні одиниці загального машинобудівного призначення;

97.2 — підклас — складальні одиниці, які передають рух;

97.2.3 — група — муфти;

97.2.3.4 — підгрупа — муфти механічні, керовані, синхронні;

97.2.3.4.1 — вид — муфти механічні, керовані, синхронні, кулачкові.

У свою чергу конструкторський документ — складальне креслення виробу «муфта механічна, керована, синхронна, кулачкова» матиме таке позначення: АБВГ 97.2.3.4.1.000.СК, де:

АБВГ — індекс організації-розроблювача;

97.2.3.4.1 — шестизначна класифікаційна характеристика;

000 — порядковий номер конкретного креслення в межах даної класифікаційної характеристики;

СК — шифр документа (складальне креслення).

* Згідно з ГОСТ 2. 102—68, основним конструкторським документом для деталей є креслення деталі; для складальних одиниць, комплексів і комплектів — специфікація.

Прийняті в СНТД оригінали конструкторських і технологічних документів реєструються поаркушно в інвентарній книзі, яка має такі графи:

1) інвентарний номер; 2) дата надходження; 3) позначення документа (згідно з прийнятою в даній організації системою індексації); 4) кількість аркушів; 5) формат; 6) назва документа; 7) підрозділ-розроблювач; 8) підпис про прийняття до СНТД; 9) примітки.

Для реєстрації конструкторських документів на вироби основного і допоміжного виробництва* ведуться окремі інвентарні книги. ГОСТ 2.501—68 дозволяє вести інвентарні книги за видами виробництва. В цьому випадку кожній інвентарній книзі надається порядковий номер в межах інвентарних книг даного виду. На кожний конструкторський документ з інвентарним номером складається облікова картка. Для документування виробів допоміжного виробництва облікові картки можна не заводити.

Копії конструкторських документів, виготовлені організацією-розроблювачем, в окремих інвентарних книгах не реєструють, а обліковують за інвентарними номерами, наданими їх оригіналам.

Копії конструкторських документів, одержані від сторонніх установ, реєструють в окремій інвентарній книзі і обліковують в облікових картках, які складаються на кожну папку, альбом чи окремий документ.

Правильна організація обліковування науково-технічної документації у відомчих службах НТД сприяє раціональній побудові науково-довідкового апарата, дає можливість організувати швидкий пошук потрібної інформації, необхідної для здійснення нових розробок.

Г. В. ПОРТНОВ

* Відповідно до ГОСТ 2.101—68, продукцію виробництва залежно від її призначення розподіляють на вироби основного виробництва, розраховані для поставки (реалізації), і вироби допоміжного виробництва, призначені лише для власних потреб підприємства, яке їх виготовляє.

ПОЛТАВИ 800 РОКІВ. 1174—1974. ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ.

К., «Наукова думка», 1974, 420 с.

Улітку 1974 р. населення Полтави і численні гості, які прибули туди з багатьох міст і сіл країни, урочисто святкували 800-річчя цього чудового українського міста.

До славного відзначення цієї важливої історичної події Архівне управління при Раді Міністрів УРСР, Полтавський обласний державний архів і Партійний архів Полтавського обкому Компартії України видали збірник документів і матеріалів — «Полтаві 800 років. 1174—1974»*. У ньому на основі вірогідних документів висвітлена багатовікова історія Полтави від найдавніших часів до славної сучасності соціалістичної доби.

Книга складається з передмови, власне збірки документів, списку літератури — «В. І. Ленін про Полтаву і Полтавщину», приміток і списку скорочень. У збірнику опубліковано 370 документів і матеріалів. До нього включені офіційні партійні опубліковані і архівні документи, які зберігаються в ЦДАДА, ЦДІА СРСР, ЦДАЖР СРСР, ЦПА ІМЛ, ЦДАНГ СРСР, ЦДВІА СРСР, ЦДАРА, ЦДІА УРСР у м. Києві, ЦДАЖР УРСР, Полтавському облдержархіві, Партійному архіві Полтавського обкому Компартії України, Полтавському державному краєзнавчому музеї, Літературно-меморіальному музеї І. П. Котляревського та ін. Значна частина документів опублікована вперше.

Передмову до книги написали кандидат історичних наук В. Є. Лобурець і начальник відділу Полтавського облдержархіву В. Н. Жук. У ній стисло висвітлена багатовікова історія Полтави від перших згадок в «Іпатіївському літопису» 1174 р. про поселення Лтава (на правому березі річки Ворскли) до наших часів, коли місто перетворилося у високорозвинутий промисловий і культурний центр Полтавської області. В коротких рисах розкривається багатовіковий історичний шлях складного

життя населення Полтави, його непримиренна боротьба проти різних іноземних нападників і класових гнобителів минулих часів.

На конкретному джерельному матеріалі упорядники показали історію міста в широкому зв'язку з соціально-економічним і суспільно-політичним життям народу всієї України, відзначили велику роль міського населення в розвитку і зміцненні багатовікової дружби українського народу з братніми російським, білоруським та іншими народами.

Документи у збірнику розміщені за хронологією у двох частинах. У першій частині — «Полтава дореволюційна (1174 р. — жовтень 1917 р.)» вміщено 114 документів. Тут висвітлюється багато різних питань з історії міста. В кількох документах наводяться фактичні дані про те, що на території Полтави населення жило з найдавніших часів. Рештки матеріальної культури, давні житла і оборонні земляни споруди свідчать, що річка Ворскла в ті часи була своєрідним кордоном між осілим землеробським населенням на її правобережжі і кочівниками степу. Згідно з давніми руськими літописами в період Давньоруської держави на правому березі Ворскли були невеликі поселення, де жили люди, займалися господарством, захищали південні кордони Русі від грабіжницьких нападів степових кочівників — хозар, печенігів, половців, татар.

Документи XVII ст. і пізніших часів свідчать, що в епоху феодалізму Полтава була постійно заселена, її жителі займалися землеробством, ремеслом, торгівлею і вели непримиренну боротьбу проти класових гнобителів та іноземних загарбників. Полтава була одним з найбільших міст козацького поселення, де жили вільні люди, які активно боролися за свою незалежність. Козаки в ті часи відігравали велику прогресивну роль у визволенні південноукраїнських земель від татарських орд і їх заселенні.

Населення Полтавщини брало активну участь в усіх козацько-селянських повстаннях і визвольній війні українського народу 1648 — 1654 рр. Воно активно під-

* Упорядники: П. Х. Білий, П. Н. Ємець, В. Н. Жук, В. Є. Лобурець, Н. Х. Пайдем, З. М. Суховська, А. С. Черевань. Редколегія: І. Ю. Горобець (голова), М. М. Губерський, В. Є. Лобурець, О. Г. Мітюков, Є. І. Сазонова.

тримало рішення Переяславської ради 1654 р. про возз'єднання України з Росією, а протягом наступних віків боролося за зміцнення братерської дружби між українським і російським народами.

У збірнику опубліковано чимало документів про героїчну боротьбу населення проти нападу шведських завоюників 1709 р. (док. 11—20). Російська армія у битві під Полтавою розгромила шведські полки і врятувала український народ від небезпечного ворога.

Документи 22—26 свідчать про розвиток Полтави у XVIII ст., підвищення її значення в економічному, політичному і культурному житті країни. А коли на початку XIX ст. над Російською державою нависла небезпека агресії наполеонівської армії, на Полтавщині під керівництвом видатного українського письменника І. П. Котляревського був сформований 5-й козацький полк, який спільно з російськими військами хоробро боровся проти французьких загарбників (док. 34—36).

І в ті давні часи Полтава славилася своїми передовими людьми, які не мирилися з експлуататорським ладом і боролися проти соціального і національного гноблення. В документах є чимало фактів про перебування в місті декабристів П. І. Пестеля і М. М. Новикова. Певний час жили в Полтаві члени Кирило-Мефодійського товариства, бував Т. Г. Шевченко (док. 39, 42).

З розвитком капіталізму в Полтаві зростала кількість пролетаріату, діяли різні народницькі гуртки, які виступали проти самодержавства, соціального і політичного гніту. В середині 90-х років XIX ст. в місті була утворена перша марксистська група революційних діячів на чолі з О. Г. Шліхтером. А в 1896 р. місто відвідала Н. К. Крупська з метою підготовки місцевої революційної організації до скликання з'їзду РСДРП. Соціал-демократи Полтави відігравали значну роль у зміцненні рядів ленінської партії, розповсюджували газету «Искра» та іншу революційну літературу серед трудящих мас (док. 58, 64, 65, 66, 68—75). В. І. Ленін високо оцінював політичну діяльність полтавських соціал-демократів.

Друга частина збірника названа «Полтава радянська (жовтень 1917 р.—1974 р.)». У ній опубліковано 256 документів, які висвітлюють розвиток міста після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Це найважливіша частина збірника.

У документах 116—127 йдеться про те, як трудящі міста з великим піднесенням зустріли повідомлення про перемогу соціалістичної революції в Петрограді і висловлювали всіляку підтримку новому Радянському урядові. Полтавський виконком Ради робітничих і солдатських депутатів 2 грудня 1917 р. оголосив запис добровольців до лав Червоної гвардії, яка боролася проти контрреволюційних сил Центральної ради, військ генералів Каледіна, Корнілова, місцевої буржуазії.

В цей час у Полтаві діяла згуртована більшовицька організація, яка мала вели-

кий вплив на трудящі маси і військові з'єднання. Під керівництвом більшовиків робітники і солдати на мітингах і зборах приймали резолюції і постанови, якими не визнавали уряду Центральної ради. А в грудні 1917 р. у Полтаві була встановлена Радянська влада, активно підтримана трудящим населенням міста (док. 119—125).

Документи висвітлюють діяльність Полтавського військово-революційного комітету та виконавчого комітету Полтавської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів у справі зміцнення революційного порядку, введення робітничого контролю на підприємствах і посилення боротьби проти контрреволюційних сил.

Після вигнання з Полтави німецьких окупантів і петлюрівців, з січня 1919 р. в Полтаві була відновлена Радянська влада. Більшовицька організація і органи народної влади взяли під свій контроль все життя в місті: відновили діяльність всі міські радянські установи, розпочали роботу підприємства, налагоджувалася торгівля. Розгорнулася робота по відбудові зруйнованих окупантами будинків у місті і залізниці (док. 133—145).

Але в липні 1919 р. місто було захоплене білогвардійською армією Денікіна. Всюди панував жорстокий режим військових органів, терор і грабежі населення. Більшовики пішли в підпілля, де продовжували боротьбу. А на початку грудня 1919 р. денікінці були розгромлені радянськими військами і в Полтаві відновлено Радянську владу. Розпочався період відбудови господарства у місті і налагодження нормального життя.

Все населення приступило до роботи на підприємствах, залізниці, в установах, торговельних та інших організаціях. Відкривалися школи, лікарні тощо. Напівкустарні підприємства були реконструйовані і механізовані. У роки соціалістичної індустріалізації в місті побудовано кілька фабрик і заводів, Полтава перетворювалася у промислове місто. Невпинно збільшувалося населення, поліпшувалася матеріальний добробут і піднісся культурний рівень населення (док. 180—231).

У кількох документах йде мова про трудові і бойові подвиги полтавчан у роки Великої Вітчизняної війни народів Радянського Союзу проти фашистських завоюників. Тисячі полтавчан героїчно билися на фронтах проти ненависного ворога. А в окупованому місті комуністи і комсомольці організовували всенародний героїчний опір загарбникам. У Полтаві діяло кілька антифашистських груп народних месників (док. 241, 244). Одинадцять уродженців Полтави за мужність у боротьбі з ворогом удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу.

Багато опублікованих у збірці документів свідчать про славні трудові подвиги населення міста на відбудові фабрик, заводів, житлових будинків, культурних і побутових закладів. За п'ять післявоєнних років Полтава була відбудована. Були споруджені нові промислові підприємства, школи, житлові будинки тощо. За роки

повоєнних п'ятирічок місто перетворилося у великий промисловий центр області з високо розвиненою економікою й культурою. За самовіддану працю в промисловості і в галузі науки уряд присвоїв високе звання Героя Соціалістичної Праці багатьом полтавчанам. Десятки людей були нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу (док. 304, 346, 348, 352, 353).

Багато документів свідчать про керівну роль партійної організації, діяльність органів Радянської влади, профспілкових і комсомольських організацій міста у справі мобілізації населення на виконання накреслених партією і урядом завдань у виконанні п'ятирічних планів розвитку народного господарства. Населення міста і області успішно виконувало поставлені завдання. Партія і Радянський уряд високо оцінили самовіддану працю населення Полтавської області: Указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 січня 1967 р. Полтавська область була нагороджена найвищою урядовою нагородою Радянського Союзу — орденом Леніна (док. 322).

Десятки яскравих документів збірника свідчать про величезні успіхи трудящих Полтавщини на промислових підприємствах, у сільському господарстві, наукових і учбових закладах. Полтавська область успішно виконує державні плани і є однією з передових у республіці. У телеграмі Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва на ім'я секретаря Полтавського обкому Компартії України Ф. Т. Моргуна та голови виконкому обласної Ради депутатів трудящих С. К. Бойка від 9 жовтня 1973 р. говориться: «Сердечно поздоровляю колгоспників, робітників радгоспів, механізаторів, спеціалістів сільського господарства, учених, працівників сільськогосподарських органів, колективи промислових підприємств, установ, учбових закладів, транспортних і заготовельних організацій, партійні, радянські, профспілкові і комсомольські організації Полтавської області, всіх, хто своєю самовідданою працею забезпечив у поточному році одержання високого врожаю і успішне виконання соціалістичних зобов'язань по продажу зерна державі...» (док. 365).

Документи і матеріали так розташовані в книзі, що вона читається і сприймається як цікавий і важливий твір. Кожний документ відкриває перед читачем нову сторінку з історії Полтави. Документи показують її славне сучасне і ще краще майбутнє.

Слід відзначити, що колектив укладачів і редколегія успішно справились з поставленим завданням. Позитивним є й те, що в збірнику вміщені документи мовою оригіналу. Перед читачем в історичній послідовності розташовані документи давньоруською, російською і українською мо-

вами. Це надає документальному збірнику наукового характеру, свідчить про його належну політичну і ідейну спрямованість.

Там, де це було потрібно, укладачі дали необхідні пояснення про історичні події, перебування в Полтаві визначних людей тощо. Це переважно зосереджено в примітках у кінці книги, де читач зможе знайти необхідні уточнення.

Книга досить вдало ілюстрована. Деякі ілюстрації є теж своєрідними історичними документами, які доповнюють висвітлення історії міста.

Водночас слід звернути увагу на деякі недоліки, які мають місце в книзі. Насамперед зазначимо, що ні в документах, ні в передмові читач не знайде фактичного матеріалу про життя людей в Полтаві протягом XIII—XV ст. У читача може скластися враження, що вона в ті часи не була заселена. Але ж на території Полтави люди жили постійно. З появою запорізького козацтва в середині XV ст. Полтава стала важливим притулком численних втікачів від феодально-кріпосницького гніту. Там вони жили, господарювали і боролись проти феодалів-кріпосників і турецько-татарських розбійницьких нападів.

У передмові на стор. 14 сказано: «Документи, написані до 1 лютого 1918 р., подано за старим стилем. З 1 лютого 1918 р. всі документи подаються за новим стилем». Тут авторами допущена неточність: новий календар у нашій країні був запроваджений не з 1 лютого, а з 14 лютого 1918 р. (замість 1 лютого було поставлено 14 лютого і т. д.).

У першій примітці на стор. 410 наводяться джерела, в яких Лтава у XII ст. нібито була вже містом. Але ці твердження не доведені. В ті часи на березі Ворскли було кілька поселень прикордонного оборонного характеру, проте жодне з них не називалося містом.

На наш погляд, примітки можна було значно розширити і дати належні коментарі до всіх неясних місць, не досить розкритих у змісті документів. Потрібно було б у кінці книги дати перелік документів та іменний покажчик, як цього вимагають правила публікації документів.

В цілому ж збірник документів і матеріалів «Полтаві 800 років» має значну наукову цінність. В ньому зосереджений великий і важливий фактичний матеріал з історії Полтави і Полтавської області, який свідчить про визначну роль міста в житті українського народу. Збірник стане в пригоді науковцям і пропагандистам, викладачам вищих учбових закладів і середніх шкіл у їхній роботі і всім тим, хто цікавиться далеким минулим і великим сучасним цього славного міста і чудового краю Радянської України.

Д. І. МИШКО,
доктор історичних наук.

Історія України XIV—XV ст. досліджувалась багатьма різними вченими. Ними написано сотні наукових праць, в яких ґрунтовно висвітлено ряд важливих питань соціально-економічного і суспільно-політичного життя. Проте проблема утворення українського народу, формування його мови, культури, побуту і звичаїв до цього часу науковцями по-справжньому не досліджувалась. Таке становище можна пояснити відсутністю необхідних історичних документів і матеріалів та наявністю суперечливих поглядів між ученими з цілого ряду актуальних питань даної проблеми.

Дійсно, період утворення українського народу дуже бідний на писемні джерела. Написання давньоруських літописів наприкінці XIII ст. фактично припиняється. Найважливішим писемним джерелом для дослідження економічного і культурного життя українського народу є актові грамоти, різні за своїм походженням, змістом вітати М. М. Пешак, що вона поставила перед собою завдання всебічно дослідити актові грамоти і підготувати їх до опублікування.

Книга «Грамоти XIV ст.», яку видала «Наукова думка» в серії «Пам'ятки української мови», є цінним джерелом для вивчення історії України, Білорусії, Литви і Молдавії. Ці документи широко використовувалися вченими для висвітлення процесу зростання феодального землевладіння, становища різних груп населення, зародження кріпосництва, розвитку ремесел, торгівлі, міст, політичного становища різних земель тощо. Але вони мають чимале значення також і для дослідження формування мови українського і білоруського народів.

В опублікованій збірці вміщено 84 грамоти, різні за своїм походженням, змістом і формою. Всі вони супроводжуються певними анотаціями і деякими міркуваннями автора. До основного тексту додано покажчики: словформ апелятивної лексики, антропонімічної лексики, топонімічної лексики, а також список скорочень використаних джерел і літератури.

Слід зауважити, що всі вміщені документи рецензованої праці вже не раз публікувалися в різних археографічних виданнях. Проте вони видавалися малими тиражами і на сьогоднішній день є бібліографічною рідкістю. Тому нове опублікування грамот сприятиме дальшому дослідженню різних питань з історії України тих давніх часів. Багато грамот супроводжуються фотокопіями.

Опубліковані грамоти являють собою своєрідну збірку різних документів і їх не можна називати пам'ятками лише української мови, як говориться в рецензованій книзі. Фактично з 84 грамот тільки 38 на-

писано на тій території, де відбувався процес утворення українського народу. 26 грамот написано на території Білорусії і Литви, 6 — у Польщі, 8 — у Молдавії, 5 — у Росії, 1 — в Золотій Орді. Проте ні в передмові, ні в анотаціях не обґрунтовано, на якій підставі включені до пам'яток української мови ті документи, які не мають прямого відношення до історії України і її культурного життя. Крім того, не можна погодитись з твердженням М. М. Пешак, що всі вони є пам'ятками української літературної мови XIV ст. Виникає справедливе запитання: звідки ця літературна українська мова взялася на початку XIV ст.?

Вчені П. Клепацький, М. Бережков, В. Пашуто, О. П'яков, Л. Черепнін, І. Юргініс та багато інших давно науково довели, що західноруські літописи, Литовська метрика, литовські статути, різні грамоти Великого князівства Литовського і Молдавії, тестаменти, дипломатичні листи та багато інших документів XIV—XVI ст. були написані юридично-діловою книжною мовою, в основі якої лежала давньоруська літописна мова XI—XIII ст. У XIV—XV ст. та книжна мова була спільною для Росії, України, Білорусії, Литви і Молдавії. Цією мовою написані тоді численні документи і матеріали, книги і літописи, але вона не була ні російською, ні українською, ні білоруською і нею не розмовляв жодний народ.

Звичайно, багато тогочасних історичних джерел мають свою специфіку щодо форми, змісту, стилю і словникового фонду. Але це залежало від писаря, рівня його освіти, знання руської книжної мови, походження, рідної мови і характеру документа. В тогочасних історичних джерелах широко вживалися слова живої мови російського, українського, білоруського, литовського, польського і молдавського народів. Це і є важливий фактичний матеріал для лінгвістів.

У рецензованій збірці, на нашу думку, ряд документів є фальшивими або сумнівними. Наприклад, грамота волинського князя Любарта Гедиміновича (№ 6), датована 1322 р., є фальшивою. Він тоді ще був юнаком і не міг займати посаду князя на Волині, яка до 1340 р. була у складі Галицько-Волинського князівства. Грамота великого литовського князя Ольгерда (№ 9), датована 1342 р., теж фальшива. Ольгерд став великим литовським князем лише в 1345 р. і до того часу не міг видавати подібних грамот.

Сумнівні грамоти також під № 30 і 31, які нібито видані великим литовським князем Вітовтом у 1382 і 1383 р. Вітовт став великим литовським князем лише в 1392 р. після Островської угоди з польським королем Ягайлом. До того часу він жалуваних грамот не видавав.

Грамота № 34 названа «Намісник лущь-

* Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-покажчики — М. М. Пешак. Відп. редактор В. М. Русанівський.

кий Федір Данилович присягає на вірність польському королю» (1386 р.). Але ж відомо, що в той час волинським князем був Федір Любартович (1382—1393 рр.), а не Федір Данилович. Своїм змістом грамота маловірогідна й істориками не визнається. Історики вважають фальшивою також грамоту, вміщену під № 40. За своєю формою і змістом вона належить до фальсифікатів литовського історика Ф. Нарбута, який у 30—50-х роках XIX ст. написав багато подібних «грамот» і опублікував їх у різних виданнях. Це саме слід сказати і про грамоту під № 45, приписану Вітовту (1388 р.), нібито видану в Луцьку. Але тоді в Луцьку князував Федір Любартович, а не Вітовт. За своєю формою, словниковим запасом і стилем вона не відповідає документам XIV ст. Сумнівними є грамоти під № 49—50, нібито видані великим князем Вітовтом у 1389 р., та ін.

В анотаціях до документів, в антропомічному і топонімічному покажчиках М. М. Пешак допустила численні фактичні та інші помилки. Наведемо лише кілька прикладів. У книзі (стор. 201, 209) Володимир Ольгердович називається великим князем київським у 1362—1392 рр. Але ж відомо, що він ніколи не був великим князем і князував не до 1392, а до 1394 р. На стор. 202 волинського князя Любарта Гедиміновича названо великим князем, який також ніколи таким не був. Не був великим князем і Дмитро Ольгердович, якому М. Пешак присвоїла цей титул на стор. 203. Олександр Коріатович був не господарем на Поділлі, як пише автор (стор. 205, 208), а удільним князем. Федір Любартович у 1393 р. був на Сіверщині не князем (стор. 113, 205), а намісником Вітовта. В іменному покажчику названо кілька сот відомих і маловідомих імен людей, проте дуже рідко говориться — хто вони, коли жили, яка була їх роль і т. д.

Багато недоречностей є і в топонімічно-

му покажчику. На стор. 217—235 називаються: «Велунская земля», «Викгаилова земля», «Врата Железныи», «Гостинець», «Добрыньская земля», «Земля Белзьская», «Куявская земля», «Мазовьская земля», «Опольская земля», «Поморская земля», «Судомирьская земля» і т. д., але не дано жодного пояснення, де вони знаходяться. В документах називаються сотні міст, містечок, сіл, волостей, річок, озер, дворич, шляхів, і ніде не дано ніякого пояснення, де вони розташовані. Зате після назв міст Брест, Вільно, Володимир, Київ, Краків, Кременець, Луцьк, Львів, Острог, Смоленськ дано сотні назв джерел і літератури, де про них є згадки. Вважаємо, що це просто автором виконана зайва робота.

Переважає більшість назв залишилась без будь-яких наукових пояснень. У документах є чимало невірних тверджень, дат та інших недоречностей. Загалом опубліковані грамоти і написані покажчики здійснено без урахування правил видання документів. Покажчики написані з численними помилками, і їх у такому вигляді, на нашу думку, не варто було друкувати.

Під час підготовки документів до друку М. М. Пешак використала багато різних джерел і літератури. Але вона недостатньо використала численну літературу радянських істориків.

Опубліковані грамоти розраховані на науковців, яких, насамперед, цікавлять не коментарі і покажчики, а самі тексти документів, їх вірогідність і актуальність для глибокого дослідження різних питань суспільного життя. Тому, незважаючи на названі і неназвані помилки та інші недоліки, вважаємо, що нове опублікування «Грамот XIV ст.» принесе певну користь у справі глибокого дослідження питань історії та культури і сприятиме дальшому розвитку радянської історичної і філологічної наук.

Д. І. ІВАНЕНКО

По сторінках зарубіжних архівознавчих видань

НОВИЙ ПОЛЬСЬКИЙ СЛОВНИК АРХІВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ*

Характерною рисою останніх десятиріч є взаємопроникнення суміжних, а інколи й віддалених галузей наук, прагнення вчених до комплексного розв'язання тих чи інших завдань, перехід науками національних меж тощо. Завдяки цьому нагромаджується великий і різноманітний інформаційний матеріал, посилюється значимість перекладу, реферування й анотування джерел і літератури, для чого вже не вистаєє словників загальноживаних слів. Тому виникає потреба в додаткових посібниках, що містять основну суто галузеву термінологію та її відповідники в інших іноземних мовах. Створюючи розглядуваний словник, польські архівісти керувалися й чисто внутрішніми вимогами національної архівістики — на порядку денному стояло питання про збирання, впорядкування й нормування архівної термінології.

Рецензована книга — результат копіткої й наполегливої праці. Відразу після виходу в світ першого словника польської архівної термінології ** робота не припинялася — розшуковувалися і збиралися давні та облікувалися нові архівознавчі терміни, що створювалися в нових умовах розвитку польської архівістики. Згодом, з нагромадженням матеріалу, в 1969 р. був створений колектив для підготовки нової редакції словника. Виробивши методологічні засади словника, ретельно обстеживши вітчизняну та зарубіжну літературу з метою виявлення архівної термінології, вивчивши і опрацювавши анкетні матеріали, надіслані з архівів, авторський колектив склав картотеку і на початку 70-х років підготував проект нового словника.

Рецензований словник складається із вступу (стор. 6—8), списку умовних скорочень і позначень (стор. 9), словників — власне словника польських архівних термінів (стор. 11—93) і словника чужомовних архівних термінів (англійських, французьких, німецьких і російських) з польськими відповідниками до них (стор. 95—125) та бібліографії (стор. 127—131).

* Polski słownik archiwalny. Opracowali: T. Grygier, W. Maciejewska, J. Płoch, I. Sułkowska-Kuraszowa, M. Tarakanowska, M. Wąsowicz, W. Zysko. Redakcja Wandy Maciejewskiej. Naczelna dyrekcja archiwów państwowych. Warszawa, 1974, 132 с.

** Polski słownik archiwalny. Opracowali: A. Bachulski, K. Konarski, A. Wolff. Warszawa, 1952.

У короткому вступі йдеться про обсяг та будову словника і стисло повідомляється про процес створення словника, його завдання і джерела.

Словник охоплює понад 700 найважливіших термінів-слів і словосполучень, вживаних в архівознавстві та інших суміжних науках. У процесі підготовки реєстру автори прагнули відібрати, систематизувати та пояснити терміни, що виникали як з основних понять архівознавства, так і з архівних матеріалів. У словнику всебічно висвітлена термінологія, пов'язана із структурою архівів, класифікацією документів, науково-довідковим апаратом, інформацією. Не менш повно відбита формальна сторона документа, наприклад, аркуш і пов'язані з ним терміни на означення різних понять: сторінка, оригінал і копія, том, фасцикул і т. п. Істотною частиною словника відведена термінам, які визначають типи документів. Реєстр багатий неологізмами типу mikrofilm uzupełniający — мікрофільм частини фонду, що зберігається поза межами архіву; karta dziurkowana — перфокарта тощо.

«Поряд з термінами, вживаними лише в архівній справі, — зазначається у передмові, — до словника введені терміни, з дотриманням відповідних пропорцій, із суміжних дисциплін, зокрема з дипломатички — науки про документ, канцелярської практики, частково з правознавства, сфрагістики, бібліотекознавства, які не є архівними у стислому значенні цього слова». Але залишається неясно, з яких саме засад виходять автори, встановлюючи «відповідні пропорції». Адже найпершою якістю словника, як не раз підкреслюють і автори, повинна бути його практичність і придатність. Архівіст для щоденної праці шукає у посібнику термін незалежно від того, якій науці він належав чи належить і якою кількістю термінів оперує та чи інша суміжна наука. Так, при описанні середньовічних рукописів йому потрібно знайти у словнику не лише відомості про окремі види документів, але й про їх складові частини, терміни, пов'язані з формулярами документів, яких у реєстрі немає. Невичерпними для поточної роботи є також терміни з сфрагістики, правознавства. Так, випали з поля зору укладачів словника і такі допоміжні історичні науки, як палеографія, хронологія, геральдика, генеалогія, нумізматика та історична географія. Вони не згадуються і в передмові.

Пропонована методика добору матеріалу

ґрунтується на дуже довільних основах, а тому й непереконлива. Добирання термінів повинне базуватися на заздалегідь підготовленій програмі, яка враховувала б кількість термінів споріднених з архівознавством наук і широту інтересів як архівіста-практика, так і науковця.

Охоплюючи порівняно великий і різноманітний щодо походження, функціонування і стилістичного використання лексико-фразеологічний матеріал, польський словник архівної термінології за своїм характером тлумачний. В основу тлумачення термінів покладений не енциклопедичний, а вузько філологічний принцип. Однак не висвітлюються відомості про усталені граматичні форми терміна, його наголоси, а в пояснювальній частині відсутній ілюстративний матеріал. Цей принцип не новий у практиці укладачів архівних термінологічних словників, в тому числі польських (згаданий словник 1952 р.), його використовували також укладачі німецького словника архівної термінології, російського, естонського*.

Укладачі словника намагалися надати архівістам практичну допомогу, зокрема уніфікувати терміни на означення однакових понять у поточній праці. Прийнята укладачами модель статті безперечно виправдовує себе і заслуговує уваги при створенні всіх національних термінологічних словників архівної лексики на їх початковому етапі.

Усі реєстрові терміни — польські і латинські, вживані у польській мові, а також скорочення термінів розташовані в алфавітному порядку. Після реєстрового слова чи словосполучення в одних випадках подається тлумачення, в інших (найчастіше при синонімії) — відсилання до реєстрового слова або словосполучення, які пояснюються. Це спостерігається також при назвах, сфера вживання яких неідентична, — в одних випадках термін має загальнонаціональне поширення, в інших — регіональне.

Тлумачення багатозначних термінів наводиться здебільшого в міру їх вживаності, подекуди залежно від їх важливості. Втім, висвітлення кола семантичного навантаження терміна обмежене, тобто виносяться лише ті значення слова, які мають відношення тільки до архівознавства і використовуються в поточній архівній практиці. Це ще одна риса спеціалізованості посібника, слушно підкреслювана його авторами.

Але не для всіх термінів словникового реєстру вичерпними є тлумачення, які стосуються навіть архівознавства. Терміни *konkordacja* (стор. 44) — не лише список порядкових сигнатур справ (символічних цифрових, літерних чи цифрово-літерних позначень), на підставі яких звіряються документи фонду, будуються перевідні таблиці, але й дати, що служать підставою для співставлення і звіряння документів, а також сам процес співставлення текстів взагалі; *destructy* (стор. 27) — одночасно

папір, призначений до знищення, макулатура або зіпсовані аркуші під час друкування; *tembaga* (стор. 51) вживається і як термін для означення факту поквитування і т. д. В той же час до реєстру включені окремими статтями терміни, що мають порівняно віддалене по відношенню до архівознавства значення: *bilans* (стор. 23) — баланс; *budget* (стор. 24) — бюджет тощо.

Заслугує на увагу редакційне оформлення словника. Важливим є пов'язання (за допомогою цифр) термінів, уживаних у пояснювальній частині, із тлумаченням цього ж терміна як реєстрового слова. Це сприяє інформації про сферу функцій терміна і дає можливість глибше розкрити його значення. Завдяки такому поєднанню словник у цілому перетворюється в стрункий за формою і логічний посібник.

Крім прямих відсилань до реєстрових слів, застосовуються так звані перехресні відсилання між близькозначними статтями реєстру. Окремо, де це вдається авторам, з абзацу проставляються відповідники польського терміна англійською, французькою, німецькою і російською мовами. Правда, вони не скрізь вірно підібрані у значеннєвому відношенні. Так, наприклад, для терміна *formularz* (стор. 34), який виступає у двох значеннях — збірник формул, уживаних канцелярією, тобто формулярник, і схема конкретного документа, — помилково подається російський відповідник «формуляр документів» з першим значенням. У кінці посібника подано словник іноземних термінів.

Додаткова інформація про реєстр завдяки прийнятій системі редакційних скорочень вказує на регіональне чи неправильне вживання слова, архаїчність терміна. При словах, які виступають у латинській формі, проставляється (не завжди послідовно) літера «і», пояснення, взяті дослівно з друкованих джерел, позначені «зірочкою».

Низка термінів, у тому числі і широко-вживаних у діловодстві, відсутня у реєстрі, а саме: *azugnasja* — урядова вимога на сплату податку, поквитування, наказ; *awczuk* — реєстр, перелік; *coria vidimata* — копія, звірена з оригіналом і затверджена відповідними інстанціями; *konfekta* — підтвердження відповідності тексту до оригіналу та інші; *legat* — майновий запис; *lekta* — підтвердження прочитання документа; *litterae pignoretitae* — заставний лист; *ordynacja* — статут, постанова; *skazki* — реєстр повинностей, опис; *suplikacja* — прохання, заява; *wielkierz* — статут, розпорядок.

Випали з уваги також терміни, створювані в документації після 1772 р., наприклад: *Weisebuch* — покажчик, індекс; *Wechselbrief* — борговий документ встановленого законом зразка, вексель; *Reichsschatzschein* — цінний папір; *Konstitut* в значенні протокол допиту та ін.

В окремих випадках у реєстрі термін наявний, але відсутній його варіанти, які можуть виступати в парі з іншим словом або без нього: *mundum* (стор. 55) — чистовик, але немає терміна *ad mundum*, який часто зустрічається у графах реєстрацій-

* *Gründzüge einer deutschen Archivterminologie.* — *Archivmitteilungen*, 1955, № 4; 1960, № 4; Краткий словарь архивной терминологии. М.—Л., 1968; *Archivinduse sonastik*. Таллин, 1970.

них книг і означає, що документ відноситься до чистовиків або включений у їх fasciкули. Не подані такі діловодні терміни, як [ad] amussim — згідно з правилами, правильно; statim — негайно, до термінового виконання тощо. Із скорочень не ввійшли до реєстру: a. el. (anno elapso) — минулого року; a. f. (anno futuro) — наступного року; ph. (phylura) — аркуш; окремі скорочення, вживані в документах з 1918 по 1939 р.

Слід зауважити деяку непослідовність у подачі реєстрових слів — винесення синонімів при основному реєстровому слові і відсутність їх з відсиланнями в загальному алфавітному порядку (gysunek złozeniowy і gysunek zestawieniony, стор. 75), і навпаки (transumpt і insert, стор. 37, 83; manifest, odezwa і proklamacja, стор. 50, 57, 65); відсутність взаємозв'язку між статтями синонімічного значення (ekstrakt і wyciąg, стор. 32, 88). Для термінів operat techniczny і operat formalnoprawny (стор. 58) не створено окремих статей, а подано їх об'єднано і т. ін.

Завершує працю бібліографія спеціальних словників і критичної літератури.

В цілому, в «Польському словнику архівної термінології» не тільки зібраний досить значний лексичний матеріал, а й викладені в тлумачній частині результати копітких досліджень авторів. Рецензована праця вийшла за межі лише практичного посібника для архівіста-історика та філолога. Вона є істотним внеском у наукову розробку питань архівознавства польського та інших слов'янських народів, оскільки багато термінів, які ввійшли до діловодства з латинської мови, є спільними для чеської, словацької, української, білоруської та інших мов.

Незважаючи на окремі недоліки, словник є працею вагомою, надзвичайно корисною і потрібною. Видання його — цінний дарунок архівістам, а також філологам. Над подібним словником варто працювати і в нас, потреба в ньому давно назріла.

О. А. КУПЧИНСЬКИЙ

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

ВСЕСОЮЗНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ АРХІВІСТІВ

24—26 вересня 1974 р. у Москві проходила Всесоюзна наукова конференція з проблем комплектування документальними джерелами державних архівів СРСР, скликана Головним архівним управлінням при Раді Міністрів СРСР.

У роботі конференції взяло участь майже 300 чоловік — керівні і відповідальні працівники державних архівних установ союзних і автономних республік, країв та областей Радянського Союзу; представники 27 союзних міністерств і відомств, 12 всесоюзних науково-дослідних, проектно-конструкторських і технологічних інститутів, члени Археографічної комісії АН СРСР, Наукової ради по комплексній проблемі «Кібернетика» АН СРСР, Науково-методичної ради охорони пам'яток історії і культури та ін. На конференцію було запрошено архівістів Болгарії, Монголії, Куби і Югославії.

Конференцію вступним словом відкрив начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР П. І. Долгих.

У доповіді начальника відділу комплектування, відомчих архівів і діловодства Головархіву СРСР В. М. Мамонова охарактеризовано основні напрями діяльності архівних установ в галузі експертизи цінності документів і комплектування ними державних архівів за попередні роки, а також накреслено заходи на майбутнє.

Доповідач, зокрема, наголосив на тому, що перспективним напрямом скорочення джерел комплектування державних архівів є розробка принципів і критеріїв вибіркового прийому документів окремих категорій установ і підприємств, однорідних за інформацією масового характеру, а також встановлення оптимальної галузевої структури фондів при розширенні комплектування державних архівів документами особового походження. Актуальними питаннями, що вимагають теоретичних обґрунтувань, є дослідження закономірностей утворення документів і відображення в них історичної дійсності. Поліпшенню комплектування державних архівів сприяло б удосконалення критеріїв експертизи цінності науково-технічної, медичної, обліково-статистичної, судової, нотаріальної документації, кінофотофонодокументів, а також документів по

особовому складу. Суттєвий вплив на поліпшення інформаційного складу архівних фондів справило б практичне розв'язання питань, пов'язаних із скороченням обсягів прийому на державне зберігання документів з повторюваною інформацією, зокрема дублетних. Відповідальна роль у постановці і вирішенні цих питань, наголосив В. М. Мамонов, належить експертно-перевірним комісіям архівних установ.

Заступник директора по науковій роботі Всесоюзного науково-дослідного інституту документознавства і архівної справи канд. історичних наук В. М. Автократов у доповіді «Джерелознавчий і інформаційний підходи в теорії експертизи цінності документів» проаналізував архівознавчі критерії оцінки цінності документів, вказавши при цьому, що сам по собі джерелознавчий підхід в питаннях експертизи на сучасному етапі не забезпечує належного наукового рівня її виконання. Поеднання джерелознавчого (по природі історичного) підходу з інформаційним (в основі логічним) забезпечить піднесення наукового рівня експертизи на новий вищий ступінь.

Старший науковий співробітник Інституту історії СРСР АН СРСР доктор історичних наук Б. Г. Литвак та викладачі Московського державного історико-архівного інституту доцент кандидат історичних наук Н. О. Орлова і професор доктор історичних наук М. Н. Чорноморський розглянули деякі джерелознавчі аспекти сучасної теорії і методології експертизи цінності документальних джерел і їх взаємозв'язок з теорією джерелознавства.

З. П. Ходакова, ст. археограф Головархіву СРСР, і В. В. Цаплін, заступник директора ЦДАНГ СРСР, в своїй доповіді обґрунтували класифікацію схеми нормативно-методичних посібників з експертизи документів за їх цільовим призначенням, функціями, а також типами, видами і різновидами.

На конференції працювали секції: «Управлінська документація», «Документи по особовому складу і матеріали особового походження», «Науково-технічна і спеціальна документація». На секції управлінської документації було заслухано доповіді завідувачої відділом ВНДІДАС кандидата іс-

торичних наук Н. М. Шепукової — «Повторюваність документної інформації і проблеми комплектування державних архівів» та В. В. Цапліна — «Інформаційний аналіз цінності документів і комплектування архівних фондів ЦДАНГ СРСР».

Н. М. Шепукова підкреслила, що вирішення питання відбору документів з повторюваною інформацією на державне зберігання є однією з першочергових проблем оптимізації складу і змісту Державного архівного фонду СРСР. При цьому слід аналізувати документи не тільки в межах однієї установи, але й системи установ даної галузі та інших взаємно пов'язаних з нею систем в комплексі. Доповідач виклала також основні положення проекту нового методичного посібника з цього питання, підготовленого у 1974 р. ВНДІДАС, ЦДАЖР СРСР, ЦДАНГ СРСР, ЦДА РРФСР та 30 держархівів країн і областей.

Про методику відбору на державне зберігання документації з повторюваною інформацією і, зокрема, дублетної, йшлося в повідомленнях М. І. Іасонової, начальника відділу Головархіву БРСР (планова і обліково-звітна в сфері управління); Н. І. Косової, Хабаровський крайдержархів (планова сфера управління); М. С. Олексієвої, начальника відділу ЦДА РРФСР (Міністерство легкої промисловості РРФСР); С. З. Гаврилової, інспектора Архівного управління при Раді Міністрів Молдавської РСР (харчова промисловість); Т. Ф. Авраменко, ст. наукового співробітника ВНДІДАС (система народної освіти РРФСР); Е. О. Таль, ст. наукового співробітника ЦДАЖР БРСР (Міністерство культури Естонської РСР); Л. М. Тимахович, ст. наукового співробітника Калінінського облдержархіву.

Перспективні питання уточнення джерел комплектування державних архівів були порушені в повідомленні начальника відділу Головархіву РРФСР З. П. Іноземцевої. Ст. науковий співробітник ЦДАЖР УРСР Л. Л. Кінзерська узагальнила теоретичні висновки і практику відбору на державне зберігання документів шкіл. Про практику застосування системного методу при експертизі цінності документів центральних і місцевих установ, організацій і підприємств сільського господарства Української РСР повідомив присутнім заст. директора ЦДАЖР УРСР В. М. Брожек.

На секції «Документи по особовому складу і матеріали особового походження» з доповіддю про основи відбору на державне зберігання матеріалів по особовому складу виступила Е. В. Колосова, зав. сектором ВНДІДАС. Вона вказала, що експертиза цінності такого роду матеріалів складається з двох послідовних етапів — документознавчого і архівознавчого. Основним підсумком першого етапу є виявлення повного комплексу існуючої документації тієї чи іншої документної системи. Зміст другого етапу — оцінка суті і порівняльної цінності інформації різних видів і різновидностей документів по особовому складу. Одночасно доповідач розглянула напрями використання цих матеріалів, проаналізувала можливості здійснення внут-

рішньої експертизи цінності особових справ, а також окремі питання, пов'язані з документуванням матеріалів по особовому складу.

З доповіддю про методику відбору на державне зберігання рукописів у видавництвах та редакціях газет і журналів виступила ст. науковий співробітник Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР І. М. Захарова.

На засіданні секції було обговорено згадані доповіді. Питання відбору на державне зберігання документів по особовому складу були розглянуті в повідомленнях зав. сховищем ЦДАНГ СРСР І. А. Рубіна — «Документи по особовому складу в обчислювальних центрах і перспективи відбору їх на державне зберігання» та В. О. Сидорової, заст. директора ЦДА РРФСР, — «Критерії відбору на державне зберігання документів по особовому складу (матеріали про присвоєння почесних звань, призначення персональних пенсій, облік керівних кадрів)».

Про методику і критерії відбору на державне зберігання листів, скарг і заяв трудящих говорили у своїх виступах В. Є. Корнеев, зав. сховищем ЦДАЖР СРСР кандидат історичних наук, і В. А. Цомая, начальник відділу Головархіву Грузинської РСР кандидат історичних наук. Критерії експертизи цінності документів особистих фондів вчених були предметом виступу начальника відділу Архіву Академії наук СРСР М. Я. Ржезнікової.

На секції науково-технічної і спеціальної документації заслухано доповіді зав. сектором ВНДІДАС кандидата історичних наук В. М. Жигунова — «Основні напрями розвитку теорії і практики експертизи цінності науково-технічної документації», ст. наукового співробітника ВНДІДАС В. Н. Мусатової — «Загальні проблеми методології експертизи цінності науково-технічної документації» та зав. кафедрою МДІАІ доктора технічних наук А. А. Кузіна — «Науково-технічні документи як історичне джерело і експертиза їх цінності».

Доповідачі відмітили, що розвиток теорії і практики експертизи цінності науково-технічної документації повинен йти за такими напрямами:

— вивчення історії досліджень різних її аспектів в Радянському Союзі і за кордоном;

— дослідження методологічних проблем експертизи цінності НТД;

— вивчення питання про системи критеріїв оцінки НТД;

— обґрунтування і створення системи нормативних документів, що визначають категорії, види, різновидності і порядок здійснення експертизи цінності НТД.

При цьому експертиза і відбір на державне зберігання науково-технічної документації об'єктивно вкладається в єдину систему заходів, що складається з трьох послідовних етапів експертизи: 1) вибір установ і організацій, НТД яких підлягає державному зберіганню; 2) вибір проблем, тем, об'єктів, моделей і конструкцій, НТД яких підлягає державному зберіганню; 3) багатоаспектний аналіз внутрішнього

складу комплексів НТД з метою визначення обсягу документації для державного зберігання. Існуючі принципи і критерії визначення цінності документації можна повністю використати для науково-технічної документації. В той же час їх застосування має і свою специфіку.

Джерелознавчі проблеми, принципи, критерії і методика експертизи кінофотофонодокументів стали темою повідомлення ст. наукового співробітника ВНДІДАС канд. історичних наук В. М. Магідова, викладача МДІАІ канд. історичних наук Л. М. Крюкової і начальника відділу ЦДАЗ СРСР Г. Ф. Прохорова.

На засіданнях секцій в наукових диску-

сіях взяли участь 41 учасник конференції. На пленарному засіданні конференції, що проходило під головуванням заст. начальника Головархіву СРСР А. С. Малітікова, було заслухано повідомлення керівників секцій, які підбили підсумки їх роботи.

В прийнятих рекомендаціях відзначалось, що обмін думками з широкого кола питань дав змогу накреслити перспективи науково-теоретичних розробок в галузі комплектування та експертизи цінності документів і шляхи їх впровадження у практику роботи державних архівів.

З. О. СЕНДИК

У КОЛЕГІЇ ГОЛОВНОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УРСР

13 грудня 1974 р. відбулося чергове засідання Колегії Головархіву УРСР, на якому розглядалися проект бюджету архівних установ УРСР на 1975 р., підсумки діяльності ЦДАЖР УРСР в 1974 р. та проект плану роботи архіву на 1975 р., проекти положень про організаційно-методичний відділ Головархіву УРСР та Центрального державного архіву науково-технічної документації УРСР.

1975 р., як відзначалось у виступі головного бухгалтера Головархіву УРСР Ф. М. Новицької, характеризуватиметься далішим зростанням асигнувань на потреби архівної справи в республіці. Зокрема, у порівнянні з попереднім роком майже вдвічі збільшаться кошти на капітальний ремонт приміщень державних архівів, зростатимуть видатки на їх технічне оснащення та науково-дослідну роботу. Відповідно зросте і штатна чисельність архівних установ. Все це є проявом постійного піклування партії і уряду республіки про розвиток архівної справи в Українській РСР. Розподіл асигнувань на утримання архівних установ УРСР в 1975 р. здійснено на основі їх попередніх заявок та з урахуванням завдань, що вирішуватимуться у завершальному році дев'ятої п'ятирічки.

Колегія схвалила представлені бухгалтерією Головархіву проекти розподілу асигнувань на утримання архівних установ УРСР на 1975 р. (республіканський і місцевий бюджети) і плану по праці на 1975 р. (республіканський бюджет) і рекомендувала їх до затвердження. В рішенні Колегії звертається увага керівників і старших бухгалтерів архівних установ на необхідність систематичного контролю за правильним використанням бюджетних асигнувань на 1975 р.

Напруженим був 1974 рік у діяльності Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР. Центральне місце в його роботі, як відзначив директор архіву В. В. Кузьменко, займало забезпечення збереженості

документів: наведення зразкового порядку в архівосховищах, здійснення ремонту, реставрації, оправи і мікрофільмування документів. Архів розпочав виявлення документів для відновлення складу свого провідного фонду — Раднаркому УРСР за довоєнний період. З цією метою вже переглянули фонди НКВС і Наркомпроду УРСР, взяли на облік понад 7 тис. урядових документів.

В минулому році відбулось даліше поповнення документальної бази архіву. Прийнято, зокрема, біля 40 тис. справ документів, в тому числі від Ради Міністрів УРСР по 1962 р. включно, міністерств культури, охорони здоров'я, зв'язку УРСР, а також ряду державних комітетів. До архіву передано також документи Постійного представництва уряду УРСР при уряді СРСР за післявоєнні роки. Значний обсяг робіт здійснено по удосконаленню описів і каталогізації фондів першої категорії. В каталогах архіву вже налічується близько 200 тис. карток.

В ЦДАЖР УРСР ведеться значна робота по виданню збірок документів. Зокрема, розпочалася підготовка трьохтомної публікації «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр.», 5-го тому збірника «Промисловість і робітничий клас УРСР в роки четвертої п'ятирічки. 1946—1950 рр.», продовжується робота над першим томом збірника «Культурне будівництво в Українській РСР. 1917—1928 рр.».

План роботи архіву на 1975 р. передбачає здійснення заходів, які забезпечать виконання основних завдань п'ятирічного плану розвитку архівної справи.

Член Колегії, колишній начальник оргметодичного відділу Головархіву УРСР В. С. Коновалова, в цілому позитивно оцінивши діяльність ЦДАЖР УРСР в 1974 р., разом з тим вказала на недоліки, які мали місце в роботі архіву протягом року. Так, не виконано план переміщення документів у архівосховищах за уточненою схемою, не здійснено прийом документів від 14 про-

відних республіканських відомств, не підготовлено ряд теле- і радіопередач за матеріалами архіву. Порушуються строки підготовки збірників документів, окремі з них готуються на низькому науковому та ідейно-політичному рівні, з значними археографічними недоробками.

У прийнятому рішенні Колегія Головархіву зобов'язала керівництво ЦДАЖР УРСР усунути зазначені недоліки у роботі архіву, підвищити рівень організаторської роботи в колективі; в плані роботи на 1975 р. передбачити виконання основних показників п'ятирічного плану розвитку архівної справи.

Колегія також розглянула і схвалила в цілому проекти положень про організацій-

но-методичний відділ Головархіву УРСР та Центральний державний архів науково-технічної документації УРСР. Зокрема, директору ЦДАНТД УРСР М. Ф. Кондратьєву запропонували при доопрацюванні проекту положення звернути насамперед увагу на правильне визначення джерел комплектування архіву. У зв'язку з цим у своєму виступі голова Колегії, начальник Головархіву УРСР О. Г. Мітюков підкреслив, що в архіві мають концентруватися унікальні технічні проекти, які характеризують розвиток технічної думки в Українській РСР.

А. В. КЕНТІЙ

У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЕКСПЕРТНО-ПЕРЕВІРНІЙ КОМІСІЇ ГОЛОВАРХІВУ УРСР

4 жовтня 1974 р. відбулося чергове засідання Центральної експертно-перевірної комісії Головархіву УРСР, на якому розглянуто проект Положення про експертно-перевірну комісію (ЕПК) Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР.

Учасники засідання ЦЕПК обговорили проект переліку документів постійного зберігання в редакціях обласних, міських та районних газет, підготовлений відділом комплектування, обліку і експертизи цінності документів Головархіву УРСР разом з архівними відділами Житомирського, Миколаївського, Полтавського та Хмельницького

облвиконкомів. Було висловлено ряд зауважень і побажань щодо поліпшення зберігання документів в редакціях періодичних видань.

На засіданні ЦЕПК було розглянуто також питання про встановлення терміну зберігання річних звітів колгоспів у відомчому архіві Міністерства сільського господарства УРСР, а також складено акти про знищення окремих категорій документів, що зберігаються у Волинському і Ворошиловградському обласних державних архівах.

Н. С. БЕЗПРОЗВАННА

ДО 30-РІЧЧЯ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ ВІД ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

У філіалі Чернігівського облдержархіву в м. Ніжині експонувалася виставка документів, присвячена 30-річчю визволення України від фашистських загарбників. На ній представлені документи, які розповідають про допомогу трудящих Ніжинського району бійцям Червоної Армії в грізні роки війни, трудовий ентузіазм під час відбудови рідного міста, зруйнованого гітлерівськими варварами, про братерську допомогу народів союзних республік трудящим району та інші матеріали.

На стендах виставки розміщені фотокопії документів, виявлених з нагоди цієї знаменної дати. Тут, зокрема, привертають увагу відвідувачів звернення Ради Народних Комісарів УРСР та ЦК КП(б)У у зв'язку з віроломним нападом гітлерівських загарбників на Радянський Союз, лист червоноармійців, вихідців із с. Вертіївки Ніжинського району до комсомольців свого району із закликом вступати до лав Червоної Армії, документи про так званий «новий порядок» на Чернігівщині, горезвісне повідомлення німецького командування про розстріл 100 жителів с. Червоні Партизани Носівського району в зв'язку із знищенням

партизанами у липні 1942 р. в цьому селі гітлерівського унтер-офіцера, та інші.

Про героїчний опір трудящих заходам окупаційних властей свідчить рапорт партизанів Чернігівщини командуванню Центрального фронту. 30 тисяч знищених гітлерівців, 389 пущених під укіс ешелонів, 63 км зруйнованої залізничної колії — ось результати героїзму чернігівських партизанів.

Інші документи розповідають про визволення Чернігівської області у вересні 1943 р. Червоною Армією, присвоєння військовим частинам найменування «Ніжинських». Експонуються також портрети командуючого військами Центрального фронту генерала армії К. К. Рокоссовського, командуючого 13-ю армією генерал-полковника М. П. Пухова, командуючого 25-ю гвардійською Ніжинською механізованою бригадою Героя Радянського Союзу полковника Ф. В. Артамонова.

Виставки, підготовлені ніжинськими архівістами, оглянули численні екскурсанти — студенти Ніжинського педінституту, учні шкіл міста, робітники і службовці.

В. І. СИМОНЕНКО

НАРАДИ-СЕМІНАРИ ЗАВІДУЮЧИХ РАЙОННИМИ І МІСЬКИМИ ДЕРЖАВНИМИ АРХІВАМИ У м. НАДВІРНИЙ НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ

26—28 листопада 1974 р. у м. Надвірній на Івано-Франківщині проходила нарада-семінар завідуючих районними та міськими держархівами області, що була організована архівним відділом облвиконкому.

З доповіддю про підсумки роботи райміськархівів за три квартали 1974 р. та завдання на 1975 р. виступила зав. архівним відділом Г. М. Педашенко, яка відзначила, що більшість райміськдержархівів області досягли певних успіхів у роботі, зокрема, Надвірнянський, Рожнятівський, Косівський, Калуський, Коломийський міський і районний та ін., які майже завершили упорядкування документів у підвідомчих організаціях.

Про планування роботи на 1975 р. та «Основні положення Єдиної державної системи діловодства» і їх впровадження в дію виступила ст. інспектор Архівного відділу І. Л. Філіпова.

На нараді-семінарі обговорювалося також питання про стан упорядкування, оформлення та зберігання документів в установах, організаціях та підприємствах Надвірнянського району.

Надвірнянський райвиконком скликав нараду представників установ, організацій і підприємств району та завідуючих райміськдержархівами, в якій брали участь 219 чол.

У доповіді директора Івано-Франківського облдержархіву Л. А. Кирилюк основну увагу було зосереджено на стані та змісті документів облдержархіву, використанні їх у наукових, народногосподарських та прак-

тичних цілях. Зав. Надвірнянським райдержархівом К. П. Кочеткова розповіла про стан виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 9 червня 1970 р. № 301 «Про заходи по поліпшенню архівної справи в міністерствах, відомствах і державних архівах республіки» установами району, відзначила кращі відомчі архіви району.

Про значення Єдиної державної системи діловодства для поліпшення ведення діловодства в установах говорила у своєму виступі Е. Е. Шумаєва, секретар міської Ради депутатів трудящих. Вона також поділилась досвідом роботи ведення діловодства в Надвірнянській міській Раді депутатів трудящих.

Начальник відділу кадрів Надвірнянського нафтоперегонного заводу І. С. Зайченко познайомив присутніх з досвідом зберігання документів на підприємстві. Він розповів також про те, як упорядковуються документи в діловодстві, і запропонував розгорнути серед установ району соціалістичне змагання за звання «Зразковий відомчий архів». Проект тексту соціалістичного змагання представники наради прийняли одностайно, обрали комісію для підведення підсумків змагання.

Учасники наради оглянули виставку документів на тему: «Прикарпаття у Великій Вітчизняній війні та перші роки відбудови народного господарства», а також прослухали лекцію про ведення діловодства.

І. Л. ФІЛІПОВА

СОДЕРЖАНИЕ

Совещание ученых-историков Украинской ССР	3
А. Г. Митюков — Советское архивное строительство на Украине в 1932—1937 гг.	12
А. Н. Аксенов — Стандартизация документов в делопроизводстве и ее значение для улучшения архивного дела	24

К 30-ЛЕТИЮ ПОБЕДЫ В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ

М. Н. Базанова, Л. П. Квитченко — Партизанское движение на Украине в годы Великой Отечественной войны (По материалам Центрального государственного архива кинофотофонодокументов УССР)	28
И. К. Иващенко (Чернигов) — Документы Архива Министерства обороны СССР о боевых действиях объединений советских войск на Черниговщине	39
Ю. И. Елесин — Важный документ о боевых подвигах комсомольцев в годы Великой Отечественной войны	46

ОБЗОР ИСТОЧНИКОВ

Н. А. Сидоренко (Харьков) — Документы о развитии нефтегазодобывающей промышленности Украины (1959—1965 гг.)	50
М. А. Плеханова (Харьков) — Фонд Харьковского горплана как исторический источник	54

ДЕЛОПРОИЗВОДСТВО

И. Л. Извоищikov — Из опыта усовершенствования делопроизводства в финансовых органах республики	59
---	----

ОБМЕН ОПЫТОМ

Р. А. Литвинчук (Одесса) — Выполняем задания пятилетки	63
Л. Р. Грабко (Львов) — Усовершенствование описей в Львовском облгосархиве	65
Н. Б. Ананенко, Э. П. Зелинская — Каталогизация документов в Киевском горгосархиве	68
И. Е. Легенький (Полтава) — Актуальные вопросы отбора на государственное хранение документов областных институтов усовершенствования квалификации учителей и общеобразовательных школ	73

КОНСУЛЬТАЦИИ

Г. В. Портнов — Учет и индексация научно-технических документов в ведомственных архивах	78
---	----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Д. И. Мышко — Полтаві 800 років. 1174—1974. Збірник документів і матеріалів	82
Д. И. Иваненко — Грамоти XIV ст.	85

ПО СТРАНИЦАМ ЗАРУБЕЖНЫХ АРХИВЕВЕДЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ

О. А. Купчинский (Львов) — Новый польский словарь архивной терминологии	87
---	----

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

З. А. Сендык — Всесоюзная научная конференция архивистов	90
А. В. Кентий — В Коллегии Главного архивного управления при Совете Министров УССР	92
Н. С. Беспрозванная — В Центральной экспертно-проверочной комиссии Главархива УССР	93
В. И. Симоненко (Нежин) — К 30-летию освобождения Украины от фашистских захватчиков	93
И. Л. Филиппова (Ивано-Франковск) — Совещания-семинары заведующих районными и городскими государственными архивами в г. Надворной на Ивано-Франковщине	94